2

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1985

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Stipe Tadić

Godina izdavanja i tiskanja: 1985.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 250.— d.

Godišnja pretplata 1500. d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 2 **ZAGREB, ožujak — travanj 1985.** **GOD. XVIII**

Radovan GRGEC

Uz rub (39)

Mnogo slavimo obljetnice. I previše. Katkad trošimo vrijeme (i novac!) na doista beznačajne i nevrijedne godišnjice. Priređivači takvih proslava, organizatori odgovarajućih programa i registratori obljetnica izvrgnuti su, opravdano ili neopravdano, opasnosti da ih prekore, kao i autore antologija, što su zaboravili, namjerno ili nenamjerno, sjetiti se ovoga ili onoga imena ili događaja.

Ima obljetnica koje zaista zaslužuju da ih se sjetimo i da ih proslavimo. U takve, bez sumnje, spada i 150. obljetnica pokretanja *Gajeve »Danice«*, koja je bila prethodnik izlaženju naše *jeronimske »Danice«* čije je 104. godište izašlo krajem prošle godine. Prije 150 godina pokrenuta je Gajeva »Danica« kao kulturno-literarni prilog »Novina horvatskih«. Bilo je tu i vrijednih književnih radova *(Mažuranić, Preradović)*, ali i vrijednih doprinosa stvaranju suvremene hrvatske nacije. Ilirska priča doživjela je svoju katarzu, a Gajeva zvijezda još uvijek sja u našem sjećanju.

Ove se godine sjećamo i obljetnica smrti nekih književnika kršćanskog nadahnuća kod nas i u svijetu, npr. 30. obljetnice smrti *Paula Claudela* (1868—1955), 20. obljetnice smrti *Thomasa Stearnsa Eliota*

(1888—1965) i 15. obljetnice smrti našega *Tona Smerdela* (1904—1970). Prije stotinu godina umro je i jedan od najvećih francuskih književnika i pjesnika, *Victor Hugo*, u čijem djelu nailazimo na stranice i stihove pravoga kršćanskog nadahnuća. To isto bismo mogli reći i za neke stihove jednoga od najvećih hrvatskih pjesnika, *Tina Ujevića*, koji je umro prije 30 godina kao i Claudel. Osnovna težnja njegova života i stvaralaštva izražena je stihovima: »Ima oblak koji tišti — Ima munja koja prijeti — Naša blaga nada vrišti: — Biti čisti. Biti sveti!« (T. Ujević: Biti djeca). Kao da je shvatio Kristovu riječ: »Ako se ne obratite i ne postanete kao djeca...« Nekima od tih pjesnika posvećeni su prilozi u ovom broju »Marulića«.

Svjestan kala u kojem se kreće, pjesnik čezne za čistoćom i svetošću, ali dihotomija između umjetničkog stvaranja i životne prakse pojačava svijest o »demonskom« martiriju poetske kreativnosti i o opterećenosti osobe u kojoj Riječ nije postala tijelom, tj. djelom. Razumljiv je vapaj pjesnika *Nikole Šopa*, koji moli Gospodina da više ne bude pjesnik: »Riječ mi oduzmi, koja zvoni isprazno u sliku!«

Teško je pjesniku, bio on otac dobrih ili loših stihova, ne biti zaljubljen u svoju djecu, biti čovjek iz čijega života, a ne samo iz stihova, odzvanja ponizna ali uzvišena pjesma Besjede na gori, gdje je Krist u Blaženstvima izrekao bitnu poruku Evanđelja. No Gospodin i krivim crtama piše pravo služeći se i nevrijednim instrumentima da bi omogućio Duhu da puše kamo i kako hoće.

Razumljiva je stoga svijest kršćanina pjesnika o vlastitoj slaboći i nevrijednosti. Njegov stih sličan je molitvi Apostolovoj: »Odstupi od mene, Gospodine, jer sam čovjek grešnik!« Priča o tom kako su veliki umjetnici redovito i dobri ljudi zaista je samo priča.

Bio kakav bio, umjetnik je, »bremenit« inspiracijom koju treba da rodi, nosilac određenog zvanja i poslanja jer »Bog mu je pjevat reko«. Pjesnici su »čuđenje u svijetu«, kako reče *Antun Branko Šimić*, i oni su tu zato da to čuđenje i divljenje zarazi one koji ih čitaju i slušaju. Svijet je pun »čudesa«, koja često ne zamjećuju »realisti« i racionalisti, čudesa koja pjevaju hvalu i slavu vječnosti i besmrtnosti. Prema riječima kubanskog pjesnika *Jorgea Vallsa*, koji je svoju vjeru u vječnost i besmrtnost platio dugogodišnjom robijom, »poezija je strelica odapeta prema vječnosti«. Pjesnički stihovi poput svetačkih krikova, psalama i molitava prodiru nebesa. Nažalost, vrijeme u kojemu živimo nije sklono pjesništvu i pjesnicima. Uši naših suvremenika, uši naše mladeži, sjetimo se toga u ovoj Međunarodnoj godini mladih, uglavnom nisu osjetljive za takvu »pjevaniju«.

Mi, pak, ostarjevši, čeznemo za mladošću koja je otišla u nepovrat, za poezijom i romantikom naše mladosti. Možda je poezija današnje mladosti nešto drugačija, pa je mi ne razumijemo?

Uostalom, mladost nije samo ovisna o godinama starosti. Biološko vrijeme ne može se izračunati samo matematički. Ima jedan »protuslučaj«, o kojemu je govorio znanstvenik *Lecomte de Noüy*, jači od svih statističkih vjerojatnosti. Tajna vječne mladosti nalazi se u svecima i pjesnicima, a za mladošću, besmrtnošću i uskrsnućem čezne svako nepokvareno ljudsko srce.

Naša civilizacija, prožeta racionalizmom i sekularizmom, u svojoj »odrasloj« i »ohlađenoj« fazi, kao da je sita hladnih kalkulacija, priča o rentabilitetu i efikasnosti, o progresu i tehničkim »čudesima«, pa se mnogi vraćaju arhaičnoj religioznosti i obnovljenoj spiritualnosti kao utočištu i spasu od bezdušne »robotizacije«.

Taj se trend manifestira i u širenju pučke religioznosti i u raznim oblicima »izvanzemaljskih« i »izvanosjetilnih« traganja. *Spielbergovi* i *Lucasovi* filmovi zanimaju isto toliko i djecu i odrasle.

Naravno, valja razlikovati karizmatička i »pentekostalna« iskustva od iskustava orijentalne religioznosti, raznih transcendentalnih meditacija, spiritizma, bioenergetskih i scijentoloških kontakata s prirodom i kozmosom. U toj »difuznoj« i konfuznoj religioznosti i kvazireligioznosti teško je razlikovati žito od korova. U svakom slučaju »homo technicus« traži apsolut i transcendenciju na razne načine, pa i u Evanđelju i u službenoj Crkvi.

* * *

Među važnim godišnjicama valja svakako spomenuti *1100. obljetnicu smrti sv. Metoda*, koji se uz svojega brata sv. Ćirila nalazi u ishodištu naše pismenosti i kulture. Bez obzira na razne hipoteze o nastanku glagoljice (za koju se obično smatra da ju je stvorio Konstantin, tj. Ćiril) i o značenju pridjeva »moravski« (o čemu su nakon mađarskog povjesničara *Bobe* pisali i neki naši suradnici), sigurno je da s prevođenjem Svetoga pisma na narodne jezike započinje kultura evropskih naroda. Nije slučajno da su zaštitnici našega Društva *sv. Jeronim*, autor Vulgate, a od 1946. sv. Ćiril i Metod, autori slavenskog prijevoda.

Prije povratka u Moravsku iz Carigrada, kako misle neki zanstvenici, Metod je tu odigrao važnu ulogu u nastojanjima oko pomirenja s *Focijem*. Nije čudo da je ime Ćirila i Metoda zajednički nazivnik za ekumenske pothvate i za koegzistenciju raznih kulturnih strujanja u istočnoj Evropi (tim su imenom nazvane i mnoge kulturne ustanove u socijalističkim zemljama). Isto je tako razumljiv gest *Ivana Pavla II*, koji je sv. Ćirila i Metoda proglasio suzaštitnicima Evrope uz sv. Benedikta. Ne zaboravljajući na svojega prvog zaštitnika sv. Jeronima, naše Ćirilometodsko društvo pridružuje se svim srcem proslavi ove značajne obljetnice.

Nizozemac *Geert van Dartel* smatra da je ćirilometodska ideja ekumenski znak zajedništva Istoka i Zapada, a svetosavsku baštinu promatra kao izvor specifičnog identiteta srpskog pravoslavlja. O toj ideji govori i prošlogodišnja poslanica našeg episkopata, koji je odlučio da se proslava 1100. obljetnice smrti sv. Metoda održi 4. i 5. srpnja 1985. u Đakovu, a u Rimu će se Metodov jubilej proslaviti na Međunarodnom znanstvenom skupu u mjesecu listopadu.

Prošle smo godine često govorili o kršćanskoj književnosti i o *kršćanskoj kulturi*. Naravno, kad govorimo o kršćanskoj kulturi, nameće nam se također pitanje o prikladnosti te sintagme. Bez obzira na razna mišljenja o tom problemu, uvjereni smo da postoji kultura koja je usko povezana s kršćanskim nazorom na svijet. O tom svjedoči i povijest našega kontinenta. *Ivan Pavao II.* govorio je nedavno u više navrata o toj tematici, naročito prilikom zasjedanja Papinskog vijeća za kulturu. Urugvajskim je biskupima, prigodom njihova posjeta »ad limina« 14. I. 1985, rekao da valja ostvariti kulturu koja će zaslužiti da se zove kršćanska. O vrednotama kršćanske kulture i njezinu doprinosu civilizaciji ljubavi govorio je često i *Pavao VI*, koji je 1964. na Misi umjetnika priznao da je Crkva katkada griješila, nastojeći da u ime nekih moralnih recepata nametne umjetnicima i kulturnim djelatnicima određene poglede, što je bilo štetno za autentičnost i stvaralačku snagu njihova djela. Ipak, kultura i umjetnost treba da promiču ljubav, jednostavnost i sreću, a ne zamršenost i babilonsku pomutnju izraza.

Svakako, kultura Evrope, pa i Hrvatske, razvija se u srednjem vijeku (i kasnije) u znaku kršćanstva. U tom kontekstu kršćansko ime ne mogu prešutjeti ni zatajiti čak ni oni koji ga mrze, koji ga se stide ili ga se boje spomenuti. O sredovječnoj kulturi govore nam dva zanimljiva suvremena romana u nekonvencionalnom obliku. To je *»Ime ruže« Umberta Eca* i *»Hazarski rječnik« Milorada Pavića* (Hazarima je car Mihael 860. poslao Ćirila i Metoda u kulturno-religioznu misiju!).

Ta je kultura u nekim svojim segmentima zaista zaslužila da se zove kršćanskom. S nestankom kršćanske dominante u kulturnom i političkom životu i s nastupom ateizma kao univerzalne pojave na evropsku scenu kršćanska kultura nije izgubila svoj »raison d'être« jer s »kršćanlukom« nije nestalo i kršćanstvo. Dapače, možemo reći da se ono pročistilo u evanđeoskom smislu, naročito u zemljama gdje njegovi pripadnici nisu priznati građanima prvoga reda, nego su sustavno eliminirani kao vjernici iz javnoga života ili čak brutalno progonjeni. I u zemljama s pluralističkim i demokratskim društveno-političkim uređenjem kršćanstvo treba da kaže svoju riječ u raznim vidovima kulturnog djelovanja. Taj kršćanski »specificum« dolazi posebno do izražaja kada je riječ o konzumističkim i ekonomsko razvijenim društvima u kojima se pod nazivom »kršćanski« sakrivaju neevanđeoski i protuevanđeoski sistemi i ljestvice vrednota gdje »imati« kotira više

nego »biti« i gdje imanje, moć i užitak određuju vrijednost pojedinaca i grupacija.

Kultura koja ima hrabrosti konfrontirati takva društva, radilo se tu o jednopartijskim diktaturama ili pluralističkim demokracijama, s evanđeoskim paradoksom Govora na gori zaslužuje da se zove kršćanska. Njezina je poruka evanđeoska pravda i ljubav, ljepota i dobrota. Govoreći o ljubavi i pravdi, o srcu i umu, o dobroti i ljepoti, nastojali smo izraziti misao da se tu ne radi u prvom redu o nekakvim oprečnim vrijednostima, nego o nečemu što ima zajedničko izvorište i uvir u idealnu organsku cjelinu čovjekove duše i tijela. Čini nam se da je misao o odrazu apsolutne Istine, Ljubavi, Dobrote i Ljepote u našim relativnim i parcijalnim kulturnim, noetičkim, etičkim i estetskim izričajima sasvim opravdana. Zajednički korijeni svih tih područja, koja su inače samosvojna i samostalna, ukazuju na njihovo izvorište u Bogu koji ta svojstva posjeduje u savršenoj i neograničenoj mjeri. Kršćanska kultura dovodi do afirmacije takvog shvaćanja, do »kulturnog rađanja« u evanđeoskom smislu. Ona je dokaz prisutnosti kršćanstva i u današnjem društvu, u krilu znanstvene i tehničke civilizacije. Po njoj ulaze u naš život religiozni, etički i socijalni sadržaji, bez kojih nema pravoga humanizma, jer čovjek, kako reče *Pascal*, nadilazi čovjeka. Bez transcendencije, pak, čovjek je besmisleno biće.

* * *

Ljudska svijest, čežnja i traganje za nadilaženjem samoga sebe, za *transcendencijom*, besmrtnošću i vječnošću, nije težnja i pitanje bez smisla i odgovora. Odgovor se nalazi u jednom imenu, koje čovjek tražeći naslućuje i naslućujući traži kako bi ga jednom mogao, makar i mucajući, izustiti. *Reći ime*, to je rezultat naših traženja, nastojanja i napora. »Reći ću ti ime«, jedna je od najsnažnijih lirskih pjesama *Léopolda Sedara Senghora*, koji je za svoje djelo nedavno dobio Nehruovu nagradu.

Parafrazirajući sv. *Augustina*, mogli bismo reći: »Nemirno je srce naše dokle god ne uzmogne reći tvoje ime, Gospodine!« Čovjek koji nadilazi čovjeka ne može naći sreću, mir i potpuno zadovoljstvo ako ne spozna i ne prizna svoje kraljevsko podrijetlo, svoje pravo ime i identitet, svoje korijene i ishodište u visinama i »višim stvarima«, za koje je rođen, jer mu »nebeske zvuke ne mogu zamijeniti tužne zemaljske pjesme«, kako bi rekao *Ljermontov*. Nije to nikakav opijum ni alijenacija nego istinska priroda i narav čovjeka stvorenog na sliku i priliku Božju. Prepoznavši i priznavši tu sliku u sebi, čovjek dolazi do tajne prave slobode, slobode *od* robovanja i slobode *za* vršenje svojega zvanja i poslanja. Tu mislimo prvenstveno na slobodu od robovanja grijehu, ali i drugim zlima koja tište i sputavaju čovjeka. Za takvu slobodu i pravdu treba da se bori Crkva na *svim* meridijanima *svojim* oružjem. Najuzvišeniji izraz toga angažmana jest Govor

na gori, navještaj evanđeoskih *Blaženstava*, o kojima je *Ivan Pavao II.* i opet govorio na svom nedavnom putu po Latinskoj Americi.

Kršćanin je krštenjem zauvijek obilježen jednim imenom, koje ga potiče i obvezuje na borbu za istinu, pravdu i slobodu u ljubavi. Nagrada, koja ga čeka i koju i on iščekuje, nije mir u smrti ni smrt u miru. Ne bismo se mogli potpuno složiti s nekim odgovorima *Grahama Greenea*, koji je u svom intervjuu časopisu »Famiglia cristiana« (3. II. 1985) rekao Bernardu Violetu da od života očekuje samo još mir, da čovječanstvo može spasiti »zdrav razum« (prije nego ljubav) i da, navršivši osamdesetu godinu, očekuje nagradu mnogo važniju od Nobelove, a to je smrt.

Priznajući da je obilježen i znakom smrti čim se rodi, čovjek se ne smije pomiriti s besmislom života i fatalnošću smrti, nego se mora boriti za ideale humanizma i za to da ne bude »stvar« nego osoba, kako to misli i agnostik *Albert Camus*, posljednji »klasik« francuske literature. Te misli dolaze naročito do izražaja u njegovim djelima »Kuga« i »Pobunjeni čovjek« Ako je, pak, netko kršćanin onda je i svjestan smisla života i zna da i kao takav može izgrađivati bolji svijet, dapače »bolje od onih koji grade bez Gospodina«, kako se u jednoj pjesmi izrazio *Eliot*. Misao o suradnji vjernika u izgradnji ovoga svijeta istaknuta je dokumentima Drugoga vatikanskog sabora. Naravno, vjernici našega vremena dovoljno su prosvijetljeni i zreli da sami uz svoju hijerarhiju tumače i primjenjuju koncilske dokumente, a ne da ih na to upozoravaju i u to upućuju razni zlonamjerni »interpretatori« koji se Koncilom služe kao »paravanom« za postizanje sasvim drugačijih ciljeva. U njihovim ustima riječi kao »mir«, »patriotizam«, »sloboda«, »ljubav«, »ekumenizam« i »pluralizam« imaju katkada značenje sasvim drugačije od kršćanskoga poimanja.

Na to kršćansko poimanje suvremene stvarnosti nailazimo kod pisaca i mislilaca koji su svjesni kršćanskih korijena naše kulture i metafizičkog usmjerenja ljudske egzistencije, kao što su bili npr. *J. Maritain, G. Marcel, I. Silone* i drugi obraćenici.

Kršćansko usmjerenje *Manzonijeva* djela bilo je posebno obrađeno na nedavnom kolokviju u Firenci kojemu je bila tema »kršćansko stvaralaštvo i nadahnuće književnika«. Manzoni je u svojim djelima dao svjedočanstvo upravo o znaku distinkcije kojim se kršćani razlikuju i odlikuju u svijetu kakav god bio njihov posao ili životni put.

Prema riječima sv. Pavla kršćanin po krštenju izlazi iz vode kao »novo tijesto« i »novo stvorenje« kako bi mogao »suuskrsnuti« s Kristom. Uskrsnuće jest mnogo više od besmrtnosti. Ono je naša sreća, nagrada i potpuno oslobođenje. Šteta što kršćani često nisu toga dovoljno svjesni jer im manjka ona živa vjera koja je oživljavala zajednicu prvobitne Crkve. Zato se i na njima premalo vidi znak i izraz otkupljenja. Na to mi se jednom tužio *Pierre Emmanuel*, o kojemu smo pisali prošle godine nakon njegove smrti.

Pravi kršćanski umjetnik i vjernik pokazuje i svojim djelom i svojim životom da je svjestan značenja otkupljenja i oslobođenja. Znak križa i uskrsnuća kojim je zauvijek obilježen ne da se izbrisati.

Tamo gdje su kršćani proglašeni »neprijateljima napretka« ili »neprijateljima naroda«, pa postaju »kriptokršćani« ili mučenici, potrebna im je ne samo građanska hrabrost kako se iz stida ili straha ne bi odricali imena koje je znak njihove pripadnosti i identiteta. Podsjećati na tu hrabrost svakako je kršćanskije nego nazivati svoj oportunizam ili kukavičluk razboritošću ili čak ljubavlju prema bližnjemu.

Upravo tamo gdje vjera nema povlašten položaj kršćanima je omogućeno da na najautentičniji način prihvate evanđeosku poruku ljubavi i pravde, da hrabro žive i umiru u nadi Uskrsnuća.

SRETAN USKRS

svim prijateljima i čitateljima želi

HKD SV. ĆIRILA I METODA
(Društvo sv. Jeronima)

Joja RICOV

Povijest moga naroda

Brazgotine i ožiljci:
zemljovid moje Domovine

Golgota bez Pashe
povijest moga naroda.

Miljenik naroda

Čak i sada, dok je sjedio na kamenom podu zatvora, oslonjen o zid, promatrajući sunčeve zrake koje su prodirale kroz mali prozor visoko u zidu, na licu mu je počivao uobičajeni neprobojni, mirni i lukavi izraz, i premda je ovdje proveo već nekoliko dana, odjeća mu nije bila neuredna ni zaprljana poput odjeće čovjeka koji mu je sjedio nasuprot ili ostalih zatvorenika — nabori su padali jednako pravilno i uredno kao da u sunčano poslijepodne dokono sjedi na glavnom gradskom trgu. Napola je zatvorio oči, pa bi se moglo pomisliti da drijema, ali zapravo je bio budan i napet kao da svakog časa nešto očekuje, premda su mogli proći mjeseci prije nego se bilo što dogodi ovdje, u ovom podrumu, a čak ni onda sigurno se neće dogoditi ništa dobro. Pa ipak je pod maskom smirenosti bio tako napet da se trgnuo na glas svog odrpanog sudruga koji mu se obratio podrugljivim tonom:

— I tako je, evo, i tebi došao kraj. Napokon si dolijao, ti koji si uvijek izmicao i hvalisao se lukavošću i neuhvatljivošću. A sada si ovdje s nama, običnim šljamom i očekuje te ista sudbina. Što ti na kraju vrijede sve tvoje smicalice i umijeće?

— Čekaj, nije još sve svršeno — odgovori uredno odjeveni čovjek otegnuto, lijenim, prezrivim tonom. — Sve dok dišemo, ima nade, to je ono što uvijek govorim. Kažem ti da me neće pogubiti. Čovjek poput mene ne propada tako lako. Čak i sada bih mogao nešto smisliti.

— Sumnjam, ulickani. Dobro je da se čovjek nada, a moram priznati da si do sada bio skliskiji od ribe, ali sada je kraj. Čak ni ti ne možeš odletjeti odavde.

— Olako lamataš jezičinom. Tješiš se da me je igrom sudbine snašla ista nevolja kao tebe i sličnu bagru, ali grdno se varaš. Ni sada nisam isto što i vi, a moja sudbina nije jednaka vašoj. Ja sam pametan, bogat i omiljen u narodu, na utjecajnim mjestima još imam prijatelja koji neće sjediti skrštenih ruku, dok se tebe i ostalih više nitko i ne sjeća, jer unaprijed ste mrtvi i pokopani, kao da nikad niste ni živjeli.

— Samo se ti rugaj. A tko to misli na tebe vani? Tvoji »moćni« prijatelji podržavali su te samo u spletkama, samo dok si im bio koristan i dok ste dijelili dobitak. U ovoj situaciji, međutim, neće prstom maknuti za tebe. Kažeš da si pametan i bogat. Istina, imaš novaca kojega si stekao prevarama i pljačkama. Misliš li da te ne znam? Uzimao si novac, tobože za akcije protiv ugnjetača, mazao oči narodu, a zapravo si i od okupatora ubirao nagradu za izdaju rodoljuba, razbojniče. A da i ne govorimo o prepadima na trgovce u brdima.

— Šuti, gnjido. Bio si sitni, nespretni lopov, dok te ja nisam koječemu podučio, ali odmah sam vidio da od tebe neće biti ništa. Odviše si glup. Čak ni sada ti lajavi jezik ne može bez kleveta. Za razliku od tebe, meni nitko ništa ne može dokazati.

— Pa ipak si osuđen na smrt, baš kao i ja.

— Zabunom, dragi moj, zabunom. Uskoro će sve izaći na vidjelo. Vidjet ćeš da će me pustiti i još mi se ispričati.

Odrpanac se promuklo nasmije. — Još vjeruješ da će te tvoji »prijatelji« izvući, ha? Valjda svećenički glavari, još gore podmuklice od tebe. E pa, vidjet ćemo. Kladio bih se da se više nitko ne sjeća tvog imena i da će...

— Kladio bi se, je li? — upita uredni jednako spokojno i prezrivo, ne podižući glas. — Pa dobro, ja sam uvijek za to. Hoćeš li da se okladimo da ću izaći odavde, da će me izvući...? Ali u što da se kladim s tobom koji nikad ništa nisi ni imao, a sada...

— Ne brini, nešto malo sam ipak ostavio kod rodbine, gnjido. Evo, kad izađeš, ako izađeš, možeš sve to uzeti. Baš me zanima kako ćeš to izvesti...

— Misliš li ozbiljno?

— Najozbiljnije. Uzmi sve što imam i u zdravlje ti.

— Čekaj — njegov sugovornik je suzio oči i promatrao ga mirno, kao da se zabavlja. — Želim to napismeno.

— Kako da napišem ovdje, bez ikakvog pribora, pametnjakoviću?

— Nije to nikakav problem. Lako ću potkupiti stražara i on će nam donijeti sve što je potrebno. Ti samo potpiši, ili stavi znak ako ne znaš pisati.

— Samo naprijed, rado ću potpisati. Ponavljam: izađeš li, možeš uzeti sve što imam. Ali jedino što ćeš ubuduće dobiti jest mjesto u paklu, zajedno s nama ostalima.

— Oklada vrijedi. Pričekajmo stražara. Vidjet ćeš da ću samo povećati imetak zahvaljujući glupanima poput tebe.

— A ne, više nećeš, svršeno je s tim. Do sada si lagao, varao, iznuđivao, izigravao heroja koji je svoja obećanja znao dobro unovčiti, ali ih nikada nije izvršavao premda je znao izazvati divljenje i naklonost budala koji su u tebi vidjeli kvalitete koje nikad nisi posjedovao. Upravo je čudo kako je ponekad lako zavarati ljude, ali sada je kraj.

— Tvoje me brbljanje ne vrijeđa. Znam da iz tebe govori puka zavist, jer nikad nisi imao mozga da nešto smisliš, a da te ne uhvate. Rekoh, oklada vrijedi. Pričekajmo stražara.

Nisu morali dugo čekati. Začuvši stražareve korake, uredno odjeveni čovjek bez žurbe ustane, gotovo lijeno ode do vrata s rešetkama i pozove. Do tada skriveni, skupocjeni prsten promijenio je vlasnika, dva zatvorenika ubrzo su dobila pribor za pisanje te potpisani nalog za isplatu pozamašne svote nestane pod naborima odjeće urednog čovjeka koji, kad je dobio što je želio, zauzme prijašnju pozu. Naslonjen na zid zatvorio je oči i već nakon nekoliko minuta činilo se da je zadrijemao. Odrpanac mu se još neko vrijeme rugao, zatim nastavio mrmljati sebi u bradu, a kad je uvidio da ga onaj drugi ne sluša, napokon je ušutio i tupo se zagledao pred sebe.

Kicoš međutim nije spavao, nego je utonuo u misli, sretan što je hrapavi glas neugodnog sugovornika utihnuo. Usprkos prividnoj sigurnosti u sebe i prkosu pred porugama, nipošto nije bio uvjeren u izbavljenje. I sam je smatrao da bi ovo napokon mogao biti kraj, da su ga sreća i sposobnost konačno iznevjerile.

Premda to nije odavao, riječi odrpanog zatvorenika pekle su ga jer su bile istinite. Doista je pljačkao, koristio se izdajstvom, ali ponosio se upravo tom svojom beskrupuloznošću i sposobnošću da vješto izmami novac kojeg nije mogao opljačkati. Zar je on bio kriv što su ljudi tako lakovjerni da su ga čak proglasili svojim junakom? Promeškoljio se, udobnije se namjestivši na kamenom podu. Bila je to unosna, besprijekorno smišljena igra . I trajala bi,

o da, trajala bi i bila sve unosnija da se nije umiješao nesretan slučaj, jedna od onih nepredvidivih sitnica koje mogu upropastiti i najbolje zamišljen plan. Kako je glupo uletio u nevolju...! Možda je bilo glupo već i to što je otišao na taj sastanak premda je znao da onaj starac sumnja u njega. Ali optužbama bez dokaza (bio je siguran da se ništa ne može dokazati — postupao je odviše pametno, promišljeno) ionako nitko ne bi povjerovao, a znao je da će upravo na tom sastanku za njega biti sakupljena poveća svota. Nipošto to nije htio propustiti. Već dugo je s lakoćom zavaravao te usrdne, fanatične, lakomislene ljude koji su maštali o ustanku, borbi, po njegovom mišljenju unaprijed osuđenoj na propast, uvjeravajući ih da u brdima vrbuje i naoružava vojnike, spremne da, neuhvatljivi i nevidljivi, zadaju neprijatelju neočekivane i teške udarce, a kad bi primio novac za tu nepostojeću vojsku (ne, ne nepostojeću — u brdima je zaista imao ljude, no, naravno, nije ni pomišljao na besmislenu borbu s okupatorom nego je udarao samo na nezaštićene trgovce), odavao bi neke od svojih financijera vojnicima, za dobru nagradu, pa tako osigurao stalan prihod s obje strane. Činio je to tako vješto, a k tome je, kad nije bilo opasnosti, ljudima umio držati tako uvjerljive govore, ispunjene zvučnim i šupljim frazama te lažnim poticajima da je stekao reputaciju odlučnog i neustrašivog borca, a njegovo se ime spominjalo s poštovanjem i divljenjem. Znao je da ga jedan čovjek ipak sumnjiči, onaj starac neugodna pogleda, rođak čovjeka kojeg je izdao, ali ne, dokaza nije bilo, pa bi loše prošao onaj tko bi ga se usudio olako glasno osumnjičiti. A imao je i moćne prijatelje među svećeničkim glavarima koje je redovito i bogato darivao zbog, kako je govorio, njihove neprocjenjive uloge u pokretu, premda nisu radili ništa drugo nego živjeli od poklona ljudi i svakodnevno se svađali tjerajući mak na konac oko beznačajnih vjerskih pitanja. Pa ipak, prijateljstvo s njima još je više učvrstilo njegov status.

Ali ovaj put netko ga je potukao njegovom vlastitom igrom i upravo to ga je najviše ljutilo. Mora da je postojao još jedan izdajnik, jer upravo kad je pod bogate nabore odjeće sklanjao sakupljeni novac, tajni sastanak prekinuo je bat užurbanih vojničkih koraka a lupanje na vrata potreslo je cijelu kuću. U sveopćoj strci, dok su uspaničeni ljudi skakali kroz prozore i grnuli na stražnji izlaz, starac, koji je dugo i strpljivo čekao svoju priliku, ščepao ga je za ogrtač i počeo se što ga je grlo nosilo derati da je uhvatio izdajnika zbog kojega će, evo, svi stradati. Pokušavao je odgurnuti starca, ali ovaj se svom težinom objesio na njega (usprkos slabašnom, krhkom izgledu, bio je težak kao olovo), sputavajući mu pokrete i onemogućavajući bijeg, a prodoran, kreštavi glas odjekivao je prostorijom kao da se otvorio sam pakao. Čak i kad je mlađi čovjek, zaslijepljen bijesom i panikom, izvadio nož i zario ga u napadača, starčev glas ne samo da nije umuknuo, nego se ni na trenutak nije prekinuo, štoviše, postao je još viši i prodorniji kao da se dernjava razlijeva prostorijom pokretana vlastitom silinom, poput bujice, već nezavisna od njegovog grla. Ni sam nije znao koliko puta je udario dok stisak starčevih žilavih ruku napokon nije popustio, a on se izmigoljio i svejednako zaslijepljen u nekoliko koraka našao se kod vrata, ali i u novom, iznenadnom, još snažnijem stisku — u rukama vojnika.

I eto — naprosto nesretan slučaj, nepredvidiva sitnica, igra hirovite sudbine koja ponekad i najvještijeg čovjeka može ostaviti bespomoćnog i bez obrane! Što se može, tako se dogodilo! Dok su ga vodili pred prokuratora, nadao se da će ga ovaj prepoznati i prisjetiti se da im je često bio od pomoći, ali prokurator nije poznavao doušnike, bavljenje njima prepuštao je svojim oficirima, a kako ga je čekao obilan, zamamni obrok i popodnevni počinak, bio je tako nestrpljiv da nije ni dozvolio zatvoreniku da se brani. Oficir je ispričao pod kakvim je okolnostima čovjek uhvaćen, a kad je ovaj pokušao protestirati, tako ga je udario

preko usta da mu je rasklimao dva prednja zuba (njemu, kome je blistavi prijetvorni osmjeh oduvijek bio jako oružje), a onda je prokurator lijeno mahnuo rukom, kratko i odsječno osudio zatvorenika na smrt zbog pobune i ubojstva, kraljevskim pokretom preko ramena prebacio plašt, okrenuo im svoju dostojanstvenu pozadinu i odgegao se.

Nije bilo pomoći — našao se ovdje, u hladnom, prljavom zatvoru zajedno s glupanom koji je nekada pripadao njegovoj pljačkaškoj družini, ali ništa zato, takvom čovjeku ionako nitko ne bi vjerovao. Dok je bio na slobodi, stalno se morao skrivati, a sada više nije bio opasan jer će ionako uskoro umrijeti. Ali zar njega samoga očekuje bolja sudbina? Nije bio nimalo siguran u potvrdan odgovor, situacija je bila krajnje opasna i... Iznenadni žamor glasova, koraci i buka u zatvorskom dvorištu prekinuli su ga u razmišljanju i naveli ga da otvori oči. Pogledavši svog sudruga vidio je da i ovaj pažljivo osluškuje.

— Možda dolaze po nas — reče odrpanac — ili samo po tebe.

— Prije će biti da dolaze po tebe. Ovdje si duže od mene pa ti je već i vrijeme. Ali čekaj, možda bismo mogli vidjeti što se događa. On ustane i glavom pokaže visoki prozor. — Ostavimo se načas svađe. Ustani, stani pod prozor, a ja ću ti se popeti na leđa i proviriti.

Odrpanac ga mrmljajući posluša, a uredni se zatvorenik ubrzo našao na njegovim ramenima.

— Težak si — žalio se čovjek koji je izigravao postolje. — Ne mogu te više držati. Vidiš li što?

— Dovoljno. Ne kukaj. Mislim da znam što je. Uopće ne dolaze po nas, barem za sada — on skoči na pod i poravna odjeću. — Vode onog čudotvorca koji je liječio ljude, čistio od gube pa čak, kažu, podizao iz mrtvih, a govorilo se da je Mesija, Sin Božji i što ja znam što sve ne. A da samo vidiš kako sada izgleda.

Onaj drugi ga pogleda razrogačenih očiju. — Zar su uhvatili onog dobrog čovjeka? Mnogo sam slušao o njemu...

— Da, uhvatili su ga i po svemu sudeći ne piše mu se dobro. I ja sam slušao o njemu. Pričalo se da je Mesija koji će osloboditi ljude, povesti ih na neprijatelja, ali tlačenje nije prestalo, slobode još uvijek nema, a sada je i njemu kraj. Ja sam ipak izabrao bolji, korisniji način, jer znao sam da je borba uzaludna. Vidiš, taj čovjek je radio samo dobro, a završio je kao i mi. Činio netko dobro ili zlo, živio ovako ili onako, kraj je isti, a svi se radije priklanjaju probitačnijoj osobi. Uostalom, sve je to naprosto dobra šala, ništa u životu nema baš mnogo smisla.

— Zar su ga osudili?

— Izgleda. Nije mi ga žao. Dobio je što je zaslužio. Vjeruj mi, nema nikakve koristi od dobrih djela, žarkih propovjedi, pokušaja da se ljudi izmijene, da im se otvore oči ili pokaže tobože nekakav put. Oni ipak na kraju rade po svome. Svi zanesenjaci i sanjari prije ili kasnije loše prolaze.

— Bolje bi bilo da ušutiš i štediš dah za trenutak kad dođu po nas, umjesto da se rugaš boljemu od sebe.

— Boljemu? Jesi li siguran? A što ti znaš o boljemu? Ja sam život bar proveo bogat, uživajući. Ničega se nisam lišavao i ako moram umrijeti, umrijet ću zadovoljan. To je jedini put kojim se u životu nešto postiže.

— Vidim da si baš mnogo postigao.

— Kažem ti da je moje hapšenje zabuna, slučaj, a osuda na smrt velika pravna zabluda, inače bih sada bio bogat i poštovan od svih. Ali — on prezrivo uzdahne i odmahne rukom — zašto to uopće *tebi* pričam?

— Uostalom, ne mislim da će onog svetog čovjeka pogubiti. Ne bi se usudili. Ta sav je narod uz njega. Kolika im je samo dobra učinio.

— Ako misliš da su još uvijek uz njega lakovjerniji si nego oni koji su mi plaćali, dragi moj. Svi ti ljudi kojima je pomagao, učio ih, učinit će za njega manje nego za mene, vidjet ćeš. Pozivao je mrtvace da izađu iz grobova pa neka sada sebe izbavi iz ruku vojnika.

— A zbog čega su ga optužili?

— Ne znam. Ne treba njima mnogo da nekoga optuže, što je jasno i iz mog prisustva ovdje. Ali za sada je najvažnije da nema opasnosti za nas pa više ne želim tratiti vrijeme u razgovoru s tobom.

On se ponovo spusti na pod u prijašnji položaj i zatvori oči dajući svom drugu do znanja da je razgovor završen. Odmora, međutim, nije bilo jer tek što je sjeo ponovo se začula buka, no to više nisu bili grubi glasovi nekolicine vojnika nego je do njih iznenada doprla rastuća plima povika iz mnogih grla, najprije potmula a onda sve glasnija rika gomile koja se dizala, povlačila, a zatim ponovo zagrmila udarajući o zidove zatvora poput golemih valova u oluji koji nezadrživo tuku obalu i stijene. Uredni čovjek nakrene glavu pa se, zapanjen i u nedoumici, podigne na noge.

— Što je to? Odakle ta gomila? Kao da su pred samim zatvorom!

Dva zatvorenika stajala su nepomično, malo pognuti u pozi napetog osluškivanja, nakrenutih glava, netremice promatrajući visoki prozor.

— Možda je ipak počeo ustanak — reče napokon odrpanac. — Možda su napali zatvor.

— Nije to ustanak. Nešto drugo je posrijedi. Ali što?

— Podigni me do prozora. Sada je na tebe red.

Ovaj put je kicoš pomogao svom drugu da se popne, s gađenjem pomišljajući da će mu prljave noge na ramenima do kraja upropastiti odjeću koju je čak i ovdje održavao s besmislenom pažnjom. — Vidi li se što? — upitao je.

— Ništa. Dvorište je prazno. Ali čekaj... Pa to... Oni... Što to viču?

Sada je i kicoš osluhnuo i kao da je u sveopćoj rici, nalik grmljavini golemog vodopada, uhvatio... razabrao... ali ne, to nije bilo moguće! Mora da mu je boravak ovdje počeo utjecati na razum. Zar doista ludi? Jer ono što je gomila sve jače urlala, ona jedna riječ koju su skandirali ponovo i ponovo, zaneseno, razlareno, sve jasnije i — da! — trijumfalno kao da pozdravljaju samog cara ili dočekuju nekog heroja, ta jedna nevjerojatna riječ koja je udarala o zidove kao da će ih raznijeti, smrviti u prah, riječ na ustima čitavog naroda... nije mogla biti... ah ne, nikako nije mogla biti...

U glavi mu se zavrtjelo. Pomislio je da je sve svršeno jer napokon je, evo, poludio. Mora da je bio mnogo slabiji nego što je pretpostavljao pa se slomio a da toga nije bio ni svjestan. — Oni... oni viču tvoje ime! — Odrpančev glas jedva mu je dopirao do ušiju, a značenje njegovih riječi počelo mu je bivati jasnije tek kad je njegov drug skočio na zemlju, prodrmao ga i nekoliko puta ponovio, uzbuđeno mu se derući u lice: — Tvoje ime! Tvoje ime, čuješ li? Tebe zovu! Ali kako?

Onaj drugi je neko vrijeme stajao kao skamenjen, pod zapanjenim, unezvjernim pogledom odrpanca, a onda je zabacio glavu i stao se smijati. Sada je vika vani načas utihnula pa je prostorijom odjekivao samo gromoglasni, gotovo luđački smijeh, ispunjen histeričnim olakšanjem i divljom slavodobitnošću.

— Mene! Moje ime! Pa naravno! Mene! Kako se prije nisam sjetio! — Grozničavo je zgrabio odrpanca za ramena. — Posve sam smetnuo s uma! Znaš li uopće, ti budalo, koji je danas dan?

— Dan? Zbog čega?

— Kako zbog čega? Danas je dan pomilovanja, kad prokurator po običaju oslobađa jednog zatvorenika i to onoga koga narod zatraži! Zar još ne shvaćaš,

je li ti mozak toliko omekšao ovdje? Traže mene, čuješ li, mene! Znao sam! Govorio sam ti.

— Ali kako? Zar im nije... ponudio oslobođenje onog svetog čovjeka? Pa morao je to učiniti...

— I učinio je! Upravo je to učinio! Zato su ga maločas vodili pred narod. Još ne shvaćaš, tupane! Ponudio im je da biraju između njega i mene, a i sam čuješ koga su izabrali, koga traže, i to tako da cijeli grad odjekuje. Ah, kako je dobro što imam prijatelja među svećenicima! To je sigurno njihovo djelo, nisu me zaboravili...

— Nemoguće! To je nemoguće!

— Nemoguće, je li? Uvjeri se sam je li moguće ili nije. Zar ti nisam govorio kako prolaze ljudi poput njega? Vidiš li, ti nerazumna šako jada? Poslušaj kako ga mrze, zahtijevaju njegovu smrt. A zašto? Porazmisli o tome, imaš dovoljno vremena.

Ponovo se počeo smijati, a rastuću bujicu smijeha koja je odzvanjala pod mračnim, kamenim svodom, naglo je prekinuo oštar zvuk ključa u bravi. Vrata su se škripom otvorila, a tamna pojava stražara na njima kratko je, skoro prezrivo mahnula rukom:

— Izlazi. Traže te. Slobodan si.

Zatvorenika nije trebalo dvaput pozivati. U tri skoka našao se s one strane željeznih vrata, a kad ih je stražar ponovo zaključao, objema rukama je uhvatio rešetke i vedro povikao donedavnom, manje sretnom drugu:

— Zbogom, gnjido! Barem si nešto naučio, premda je, rekao bih, malo prekasno za učenje. I ne brini, znat ću potrošiti ono što si mi tako velikodušno ostavio.

On mahne rukom na posljednji pozdrav, graciozno se okrene na peti i pođe za stražarom koji je već, ne osvrćući se, odmicao niz hodnik.

Na izlazu ga urnebesno klicanje zapljusne takvom silinom da je na trenutak ostao bez daha, kao čovjek što se u sparno ljetno popodne baca u osvježavajuće valove koji ga primaju, obuhvaćaju i prelijevaju mu se preko ramena, brišući posustalost i svakim naletom vraćajući snagu. Činilo se da raste kad se nasmiješio i u znak pozdrava visoko, ekstatično i trijumfalno podigao obje ruke, raširivši prste. Prije nego se snašao, pritrčalo mu je nekoliko prilika, podigli su ga na ramena i odnijeli dolje, razdraganoj gomili. Jednom je rukom široko otpozdravljao, žmirkajući zbog sunca koje mu je udaralo u nenaviknute oči, a drugom je pod odjećom čvrsto stiskao oporuku koja mu je u gužvi gotovo ispala, razmišljajući smeteno i euforično: »Najprije posao, najprije novac, a onda... tko zna... tko zna, ovo bi čak mogao biti početak unosne političke karijere... treba porazmisliti... porazmisliti«, a čitavo je vrijeme dostojanstveno otpozdravljao sred zaglušnog klicanja i sveopće radosti, nošen prema gradu u veličanstvenoj povorci, ruku podignutih kao da posiže za samim suncem, visoko i pobjedonosno na ramenima razdraganih ljudi.

Ko zvijezde sjajne...

(Svetoj braći Ćirilu i Metodu)

Ko zvijezde sjajne koje nebo krase
I sjajem svojim rasvjetljuju tamu,
I tek pred suncem nečujno se gase,
U žarkom svome nestajući plamu —

Tako i duša Vaša blista trajno
Na svodu Crkve i našega roda,
I svjetlost svoju rasipljući tajno,
Sjajuć nad stazom povijesnog nam hoda.

Dođoste k nama donoseć nam blago
Života vječnog — Božje riječi svete,
Žrtvujuć rod svoj, sve što bje Vam drago;
Ništeć poganstva sile mračne, klete.

Mnoge ste muke podnijeli kroz žiće,
Al nikad duh Vam sred patnja ne zdvaja,
Ideal vječni snažio Vam biće...
I svijetli most ste što daljine spaja!

Istok i Zapad po Vama se grle,
Jer svete knjige dadoste nam smjerno;
Zajedno braća sada k Ocu hrle...
Zadaću svoju ispuniste vjerno.

I riječ života narod sada čuje
U znanu zvuku, u jeziku svome,
Po Vama Boga svoga hvali, štuje,
Po k r s t u ide k preporodu svome.

Svjetla ste vječna na našemu svodu,
Metode sveti, Ćirile mu brate,
Nek Vam je slava u slavenskom rodu;
Štitite trajno EVROPU — Hrvate!

U povodu 1100. obljetnice smrti
sv. Metoda

Josip BERKA

Sto pedesetgodišnjica »Lijepe naše«

Kad je tridesetih godina prošlog stoljeća, tj. u doba hrvatskog narodnog preporoda, objavljena Mihanovićeva pjesma »Horvatska domovina«, nitko — pa ni sam njezin autor — nije slutio kakvu će sudbinu ona doživjeti u daljoj budućnosti. Pjesma je izašla u 10. broju Gajeve »Danice« godine 1835, i to kao prva pjesma tiskana štokavskim narječjem.

U isto vrijeme, već od početka izlaženja »Danice«, objavljen je i veći broj drugih rodoljubnih pjesama u kojima su mladi preporoditelji izražavali svoj protest protiv tadašnjeg političkog stanja u Hrvatskoj (s obzirom na sve veći pritisak Madžara) i isticali svoju vjeru u nacionalno oslobođenje i bolju budućnost hrvatskog naroda. Te pjesme — nazvane budnice i davorije — obično su iznosile i politički program svojega pokreta, kako to pokazuju i stihovi iz Gajeve pjesme »Horvatov sloga i zjedinjenje«:

Još Hrvatska ni propala dok mi živimo,
Visoko se bude stala kad ju zbudimo...
- - -
V' kolu jesu vsi Horvati stare države,
...«

Sličnog je karaktera i Demetrova budnica »Prosto zrakom ptica leti« (uzeta iz njegova epa »Grobničko polje«) ili Vukotinovićeva »Nek se hrusti šaka mala« (iz »Pjesme Horvatov«).

Međutim, premda je i Mihanovićeva »Horvatska domovina« izrazito rodoljubna pjesma i mogla je također djelovati i budnički, ona se ipak mnogo razlikuje od spomenutih budnica. Dok su se naime budnice javile kao sredstvo za širenje preporodnih ideja s političkim programom, Mihanovićeva je pjesma nastala u jednom izuzetnom trenutku osjećanja ljubavi prema zemlji koju je pjesnik gledao u njenoj ljepoti i u njezinu životnom totalitetu. Osim toga u njoj vidimo i umjetničke kvalitete, stilski i izražajno uvelike nadvisuje budnice.

Da bismo se o tom uvjerili, izvršit ćemo malu analizu te pjesme i pogledati njezin sadržaj i pjesničku obradu.

»Horvatska domovina« složena je u četrnaest strofa s rimom *abab*. Po dvije strofe obično kazuju jedan krug misli, zbog čega su neki njeni

izdavači stegnuli po dvije strofe u jednu od osam stihova tako da je cijela pjesma tiskana u sedam strofa (npr. u Šenoinoj »Antologiji hrvatskog pjesništva«). Ovdje ćemo se držati originalnog tiska u »Danici«.

U prvoj strofi pjesnik apostrofira domovinu kao cjelinu ističući njezina opća svojstva: ljepotu zemlje, junaštvo ljudi i slavnu prošlost. Toj i takvoj domovini on želi trajnu sreću. U početnom su stihu karakteristična obadva epiteta: pridjev »lijepa« upućuje na to da je pjesnik u prvom redu bio zanesen prirodnim ljepotama domovine, a zamjenica »naša« hoće reći da pjesnik govori u ime cijeloga naroda. Dakle:

»Lijepa naša domovino,
Oj junačka zemljo mila,
...

Druga strofa naslanja se na prvu jer objašnjava epitet »mila« iz prve strofe. Četiri puta pjesnik ponavlja tu riječ na početku stiha da tom anaforom izrazi koliko nam je i po čemu draga domovina:

»Mila, kano si nam slavna,
Mila si nam ti jedina,
.....

Nakon tih uvodnih strofa pjesnik prelazi na konkretne slike i opis rodne grude i ljudi koji žive u skladu s tom zemljom i prirodom koja ih okružuje. Pri tom se služi obiljem slikovitih riječi, osobito kratkih usporedaba da zornije prikaže elemente narodnog života i karakter narodne duše. To vidimo osobito u trećoj i četvrtoj strofi gdje je gotovo svaki stih snažna metafora:

»Vedro nebo, vedro čelo,
Blaga prsa, blage noći,
Toplo ljeto, toplo djelo,
Bistre vode, bistre oči:

Vele gore, veli ljudi,
Rujna lica, rujna vina,
Silni gromi, silni udi -
To je naša domovina!«

U slijedećim strofama (petoj i šestoj) iznesena je najprije radna atmosfera s obiteljskim životom na selu, u polju i na njivi, gdje je sve u živom pokretu (5. str.), a onda, kad se marva, uz zvuk roga i zveckanje po tmini vraća s paše i ljudi se okupljaju oko vatre (6. str.) — sve prelazi u neku idilu odmora, pa i to je slika života u domovini:

»Žanju srpi, mašu kose,
Djed se žuri, snoplje broji,
Škriplju vozi, brašno nose,
Snaša preduć' mâlo doji:

Pase marha, rog se čuje,
Oj, oj zvenči, oj, u tmine,
K ognju star i mlad šetuje -
Evo t' naške domovine!«

S tim prizorima rada i odmora povezuje pjesnik u daljnje dvije strofe još neke elemente narodnog života u domovini. To su veselje, ljubav, pjesma i svirka (u 7. strofi) i igra u kolu (8. strofa) a sve se to odvija i u domu i u prirodi:

»Luč iz mraka dalko sija,
Po veseloj livadici,
Pjesme glasno brijeg odbija,
Ljubni poje k tamburici.

Kolo vode, živo kolo,
I na brdu i v dolini,
Plešu mlađi sve okolo, -
Mi smo, pobre, v domovini!«

Ali — u narodnom životu i u životu domovine nadođu i takvi trenuci kad se prekida i ozbiljan rad, i svaka idila i radost — jer se negdje pojavio neprijatelj. Stoga pjesnik (u 9. strofi) neočekivano pita:

»Magla, što li Unu skriva?
»Ni l' to naših jauk turobni?
Tko li moleć smrt naziva?
Il slobodni, il su robni?«

I u 10. strofi odmah odgovara opisom priprave za borbu:

»Rat je, braćo, rat, junaci,
Pušku hvataj, sablju paši,
Sedlaj konjče, hajd pješaci,
Slava budi gdi su naši!«

Kako vidimo, opet je sve u pokretu, ali ne za rad, nego za borbu. Opis je slikovit, živ — zahvaljujući nizu imperativa kojima pjesnik ne samo opisuje nego i shodi i potiče. — Sličnom lapidarnošću i slikovitošću prikazan je i ishod borbe — pobjeda naših (u 11. strofi):

»Buči bura, magla projde, -
Puca zora, tmina bježi, -
Tuga mine, radost dojde, -
Zdravo slobost — dušman leži!«

Kako su snažne i lijepe imenske i glagolske metafore: »ura« (borba), »magla« (neizvjesnost), »zora« (svjetlo, pobjeda), »tmina« (neprijatelj), »buči« (bjesni), »puca« (sviće)! I kako ih pjesnik vješto isprepliće s kontrastima: zora — tmina, tuga — radost!

Tu ratnu epizodu narodnog života pjesnik završava (u 12. strofi) obraćajući se majci koja je u borbi izgubila sinove:

»Veseli se, tužna mati,
Padoše ti vrli sini,
Ko junaci, ko Hrvati,
Ljaše krvcu domovini!«

Pjesnik dakle sugerira majci da svoju žalost zamijeni radošću jer su joj sinovi dali živote za domovinu, a to su učinili »ko junaci, ko Hrvati« koji svoju domovinu ljube.

Prizorom borbe za slobodu domovine pjesnik je završio prikaz narodnog života u domovini, ali nije završio svoju pjesmu. Taj svršetak donose 13. i 14. strofa koje se sadržajno i misaono vežu i za prethodne i za prve dvije strofe. U trinaestoj strofi pjesnik apostrofira rijeke Savu i Dunav moleći ih neka svojim tokom i šumom oglase cijelom svijetu da Hrvati ljube svoju domovinu; a u četrnaestoj strofi je slikovito izražena trajnost te ljubavi:

»Teci, Sava hitra, teci
Nit ti Dunaj silu gubi,
Kud li šumiš, svijetu reci:
Da svog doma Hrvat ljubi,

Dok mu njive sunce grije,
Dok mu hrastje bura vije,
Dok mu mrtve grob sakrije,
Dok mu živo srce bije!«

I po mislima i po snažnom izražaju ove dvije strofe čine dostojan finale cijeloj pjesmi. Posljednja strofa zapravo je četverostruka perifraza koja izražava pojam »uvijek«. Njome i anaforom »Dok mu« pjesnik je izrazio puninu, jačinu i trajnost svojega nabujalog rodoljubnog osjećanja.

Kako se vidi iz ove analize i citiranog teksta, Mihanovićeva je »Horvatska domovina« vrlo bogata u sadržaju, uzvišena u mislima i snažna u osjećanju i pjesničkom izražaju, a uza sve to jednostavna i laka u obliku, tako da odmah privlači svojom formom i osvaja neposrednošću osjećanja i slikovitošću izraza.

Iznoseći mnoštvo elemenata tadašnjega narodnoga života, pjesnik je napose istaknuo ono što je činilo jezgru toga života, a to je seljački rad od kojega, tako reći, sve ostalo živi. Stoga je pjesma u duši seljakovoj našla i glavno obilježje hrvatske narodne duše uopće, a to je optimizam u životu i radu.

Uza sve svoje odlike Mihanovićeva je pjesma, u odnosu prema tadašnjim budnicama, dosta dugo bila malo cijenjena. Razlog je u tome što nije imala svoga napjeva koji bi joj otvorio put u život. Prošlo je kojih deset godina dok je napokon i ona našla čovjeka koji je upoznao njenu ljepotu i oživio je adekvatnim zvucima svoje duše. Bio je to mladi rodoljub i carski kadet u Glini Josip Runjanin. Njega je Mihanovićeva

pjesma tako zanijela da joj je godine 1846. stvorio napjev koji odgovara njezinu uzvišenom sadržaju. No, ona još nije postala narodna himna jer se svojim sadržajem odvajala od uobičajenih himni koje su ponajviše slavile vladara, dok ona slavi zemlju i narod. Uz to joj je dosta smetala i Gajeva budnica »Još Hrvatska...« koja se mnogo pjevala.

Međutim je hrvatska omladina na svojim sastancima ipak već pomalo pjevala »Lijepu našu«. A kad je organist zagrebačke katedrale Vatroslav Lichtenegger 1861. godine preudesio Runjaninov napjev za muški zbor, počela se Mihanovićeva pjesma naglo širiti kao himna. God. 1870. doživjela je još jednu konkurenciju s Preradovićevom pjesmom »Bože živi...« koju su neki preporučivali za himnu, no »Lijepa naša« je ipak ostala ljubimica, pa je g. 1891, prigodom izložbe Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu, definitivno proglašena »hrvatskom himnom«, i to na prijedlog dalmatinskih Hrvata. I otada se pjevala i pjeva se po svim hrvatskim krajevima (pjevaju se prve i posljednje dvije strofe).

Tako je naša lijepa slavljenica proživjela burne dane, ali se ipak održala sve do danas. Stoga joj od srca čestitamo njezinu 150-godišnjicu rođenja i želimo da i nadalje ostane hrvatskom »pjesmom nad pjesmama« i narodnom svetinjom!

Drago MARŠIĆ

Iznemoglost

U satima dugim
otkrijem sebe
žedna i nemoćna
pjesmom uzvišena
posrne li vrijeme
niz kamenjar sivi
tko će jutro povratiti
klonulo
od lutanja dugog

Josip ANTOLOVIĆ

Paul Claudel, pisac kozmopolitske civilizacije

Prigodom 30. obljetnice smrti Paula Claudela donosimo ovaj pogled na njegovo djelo. Na stranicama našega časopisa često smo o njemu pisali kao o velikom književniku kršćanskog nadahnuća i Danteu našega stoljeća.

O Claudelu se pisalo mnogo već za njegova života, a još više poslije njegove smrti. Ima za to pisanje mnogo razloga, a jedan je što ga neki smatraju prvim piscem kozmopolitske civilizacije, koja se pomalo stvara. Kao takav on postaje duhovna i kulturna svojina čitavog čovječanstva, jedan od univerzalnih genija ljudskoga roda, čovjek koji svojim životom i djelom ima što kazati svakoj generaciji, jedan od onih pisaca i umjetnika koji ne mogu zastarjeti.

Kako su Claudelova poezija i drama prožete katolicizmom i kršćanskim misticizmom, jasno je da je zbog toga imao ne samo poklonika nego i neprijatelja. No i jedni i drugi — kako piše G. Gadoffre — slažu se ipak u jednoj točki: »Claudel je zalutala zvijezda na francuskom nebu. Njezina je pojava za sve predmet čuđenja. Za jedne bijeli slon, za druge lutajući blok, on je izazov za nepromjenljive zakone koji bi imali upravljati našom kulturom. Recimo odmah da se to čudno slaganje temelji na nekim nesporazumima koji stvaraju zavjesu između pjesnika i nas. Claudela ne bismo mogli staviti na rub francuske tradicije, barem ne ako je ne želimo osiromašiti svodeći je na Racinea i Voltairea te ako ne bismo htjeli s Rabelaisom, Ronsardom, Pascalom, Saint-Simonom, Micheletom, Bernanosom postupati kao sa strancima.«

Ne znam da li imam pravo, ali usudit ću se iznijeti mišljenje da nesporazume između umjetnikâ i publike te između njih samih često stvaraju svjetonazori, ideologije, osobito ove druge, zbog svoje kratkovidne isključivosti i netrpeljivosti, koja ne dopušta nikakav pluralizam, koja smatra da umjetnički vrijedno i prihvatljivo može biti samo ono što se slaže s jednim političkim sistemom, s jednom nepovredivom doktrinom. Prihvatiti takvo mjerilo znači osiromašiti kulturu, a to opet znači ne samo ljudski napredak, već i nas same voditi unatrag, u ono što smo već davno smatrali da pripada prošlosti koja se više nikada ne bi smjela vratiti.

No, pogledajmo kratko *t k o je bio Claudel?*

Rodio se u Villaneuve-sur-Fère-en Terdenois (Aisne), u Francuskoj, 6. kolovoza 1868. Studij je završio u Parizu. Iako je primio katolički odgoj, ipak se kao i toliki mladi brzo udaljio od kršćanstva da mu se polako počne opet približavati čitajući pjesme Arthura Rimbauda

(1854—1891). Odlučni korak Claudelova obraćenja bijaše na Božić g. 1886. kada je kao i toliki drugi u božićne dane »zalutao« u crkvu, u katedralu Notre-Dame de Paris, te ondje slušao pjevanje »Magnificata«. To bijaše njegov Cassisiacum, njegov Damask, mjesto što je i danas obilježeno natpisom u pariskoj prvostolnici, mjesto na koje mrtav Claudel bijaše donesen na dan svoga sprovoda, gdje mu zadnji put otpjevaše Marijin hvalospjev. To je i zaslužio jer je ustrajao na putu vjere, katkad izložen teškim iskušenjima, umrijevši kao najpobožniji vjernik, koji oko ukočenih ruku bijaše ovijen Gospinom krunicom.

Iz vlastitoga iskustva znam kakav je doživljaj ne samo vidjeti parisku katedralu već stajati u njoj na mjestu Claudelova obraćenja, što je povezano s Božićem i Magnificatom, onim duhovnim stvarnostima koje tako djeluju na ljudsko srce. Claudel ih je iskusio i ponovno povjerovao. On sam će kasnije u svom »Magnificatu« pjevati:

»Budi blagoslovljen, jer me nisi prepustio samom sebi,
Nego si me primio kao potrebnu stvar,
prikladnu za svrhu
koju si joj Ti odredio.
Gle, pa Ti se više mene ne bojiš kao što se plašiš ovih oholica i bogataša koje si otpustio praznih ruku.
Ti si u me usadio svoju moć, skrušenost svoju kojom se ponizuješ pred svojim djelima...«

Obraćenik u Notre-Dame de Paris postat će njezin pjesnik. Ispjevat će joj najljepše stihove:

»Jer si me spasila, jer si spasila Francusku,
Jer za tebe bila je i ona, kao i ja,
ono na što se misli,
Jer u času kad se sve lomilo, ti si pritekla u pomoć,
Jer si još jednom spasila Francusku...
Majko Isusa Krista, hvala ti!«

Nakon Claudelova obraćenja, pariska katedrala, ta gotska ljepotica francuske metropole, postala je povijesno bogatija za još jednog francuskog sina, koji će je kao poklisar najbiranije literarne kulture proslaviti po cijelom svijetu.

Usporedo s rastom svoje vjere Claudel će dozrijevati i u svom literarnom stvaranju, koje će karakterizirati snažna reakcija na pozitivizam XIX. stoljeća, što je ovladao javnim životom. Na njega će u literaturi snažno utjecati još jedan francuski simbolist, Stéphane Mallarmé (1842—1898). U tom kulturnom ambijentu mladi pariski literarno nadareni student, koga će potpuno zahvatiti kazalište, što ga Mallarmé smatra kao »veličanstveno ostvarenje prema misteriju«, ići će naprijed velikim koracima. Završivši studije, Claudel će 1893. stupiti u diplomatsku službu te boraviti u SAD-u, Kini, Čehoslovačkoj, Njemačkoj, Italiji, Brazilu, Danskoj, Japanu, ponovo u SAD-u i napokon u Belgiji, da bi se 1935. vratio u domovinu. I diplomatska služba po tolikim zemljama pridonijet će na svoj način njegovom literarnome kozmo-

politizmu. Francuska je svog velikog pjesnika i diplomata 1946. odlikovala najvišim odlikovanjem, primivši ga te godine u svoju akademiju besmrtnika. Claudel, koji je uvijek bio duboko religiozan, proživjet će posljednje godine života u proučavanju i komentiranju Biblije. Umro je u Parizu 23. veljače 1955.

Pogledajmo kratko i *Claudelovo literarno djelo!*

On je autor opsežnog kazališnog, poetskog i esejističkog opusa, o kojem će se mnogo pisati, tako da bibliografska panorama o Claudelu ide u red najopširnijih u našem stoljeću. Iako su o njemu i o njegovu djelu mišljenja podijeljena, svi se ipak slažu da je Claudel izuzetno velik pisac i umjetnik, čija je uloga u suvremenoj kulturnoj panorami neosporna. Claudel je veliko ime kulture XX. stoljeća. Već citirani književni kritičar G. Gadoffre kaže da će, dok se njegov kazališni opus prevodi i izvodi posvuda, Claudelu biti osigurana budućnost, u kojoj će on biti »planetarni pjesnik, smješten na raskršće velikih kulturnih tradicija čovječanstva«. U te francuski kritičar ubraja grčko kazalište i poeziju Vergilija, elizabetinsko kazalište i Calderóna, Dantea i Dostojevskoga, Wagnera, japanski nō, veliku biblijsku tradiciju te napokon tradiciju kineskog teoizma.

Kritičar Giuliano Vigini kaže da je Claudelova specifična i važna uloga u tome što je on uz Charlesa Péguya »najugledniji prorok kršćanske nade«, čije se djelo u svojim složenim izražajima i arhitekturi uspoređuje s gotskim katedralama. Pa, kao što su gotske katedrale sačuvale svoju umjetničku vrijednost, tako će je sačuvati i Claudelovo književno djelo. A kao »prorok kršćanske nade« Claudel će svojom pisanom riječju moći uvijek buditi onu vrlinu koja je uvijek tako potrebna čovjeku, jer je čovjek bez nade osuđen na umiranje.

Literarni i nutarnji put Paula Claudela, kako misli Gian Maria Vian, s vremenom je sve više dozrijevao počevši od lirskih pjesama koje sve bijahu usredotočene na njega samoga, na njegovu mladost, da bi onda sve jačim naporom volje prešao u jednu objektivnu viziju te dospio do stanja »pjesnika cjelokupnoga svijeta«, koji će se očitovati kao jedan od najsvjetlijih sijača sigurnosti u svijetu suvremene literature. U tome je, mogli bismo reći, bio preteča Karola Wojtyle, današnjega pape, koga nazivaju »papom sigurnosti i jasnoća«. Znamo da je i sadašnji papa pjesnik čije se pjesme mnogo prevode. Nedavno smo ih dobili i u hrvatskom prijevodu. Mislim da neću pretjerati ako kažem da je Claudel baš kao i današnji Papa mogao postati sijač sigurnosti, jer su ih obojica crpli iz duboke i proživljene vjere.

Dakako da ima tumača Claudelova djela koji ne dijele takvo mišljenje, već radije sa Saint-John Perseom tvrde da se veliki francuski pisac »noseći veličanstveno svoj teret ljudskih upitnika znao održati na visini radosti«.

Jedan od problematičnih vidova Claudelove poezije odnosi se sigurno na sukob, tako jasan u njegovim likovima, sukob između snažne težnje za samopotvrđivanjem i vlašću s jedne te kršćanstva s druge strane. Osnovne su teme Claudelova djela čovjekova težnja za osvajanjem svijeta i svemira, a u isto vrijeme sva dramatičnost ljudskog

udesa, koji karakteriziraju nemir, tjeskoba, ropstvo, praznina, muka i nasilje.« U tom poetsko-tragičnom ozračju — piše Giuliano Vigini — Claudel ispituje sebe i čovjeka, vrši istraživanje svemira u traženju potpune sigurnosti, koja će ga, oslobađajući bitak od stanja praznine, nesklada, mrtvenja i patnji, moći ponovno vratiti u Sve.«

Možda ćemo ovo »Sve« bolje shvatiti u svjetlu Pavlove teologije o uskrsnuću, koja završava ovako: »Neprijatelj koji će posljednji biti uništen jest smrt, jer je (Bog) sve podložio pod (Kristove) noge. A kad rekne: Sve je podloženo, izuzima se, jasno, onaj koji mu je sve podložio. Kad mu bude sve podloženo, tada će se i sam Sin podložiti onome koji je njemu sve podložio, da bude Bog *sve u svemu*« (I Kor 15, 26-28). Mislim da i tim svojim literarnim istraživanjem Claudel postaje također veliki prorok kršćanske nade, koju valja otkrivati u njegovu opusu.

Claudel, »pjesnik križa i utjelovljenja, također je pjesnik života, radosti, što se rađa iz boli. Iz jednog jedinog čina ljubavi, kojom je Krist obilježio početak ljudske povijesti, Claudel izvlači temeljni motiv svoga razdraganog veselja. Sav svemir je postao kao otvorena knjiga nad kojom su se pred njegovim tjeskobnim očima u svoj njihovoj punini očitovale slava, prisutnost i Božja milost, podsjećajući ga na čudo toga čina, tog beskonačnog dara što se ovjekovječuje u vremenu. Rađanje radosti u Claudelu bitno se poklapa s tim otkrićem. S druge strane izgleda ipak da Claudel svjedoči kako je radost uvijek vezana uz patnju. On sam, silno zahvaćen potrebom sreće, našao se pred nemogućnošću da je u potpunosti postigne. U tom smislu njegove eksplozije radosti i smijeha, nisu bile bez sjena. Sama činjenica da je hodočastio s jednog kraja zemlje na drugi, mogla bi simbolizirati mučno putovanje njegove duše u traženju savršene i potpune radosti« (Vigini).

Usudio bih se načiniti još jednu usporedbu. Kao što je Dante u svoja književna djela stavio ne samo sve znanje svog vremena, već i svu tadašnju filozofiju i teologiju te u svojem djelu »Divina Commedia« stvorio umjetničku »Summu theologicu«, tako je i Claudel sva egzistencijalna, a pogotovo ona temeljna pitanja moderne filozofije i teologije, zaogrnuo u umjetničko literarno ruho izuzetno velikog pisca, koji će poput Dantea ostati trajna svojina čovjekovih vječnih traženja i dostignuća. Zato nije pretjerano reći da je Claudel pisac ne samo kozmopolitske, nego i planetarne civilizacije, koja se rađa pred našim očima. Isplati se, dakle, otkrivati tog pisca, jer on ima toliko toga reći.

Dubravka PETEK

Baklje u snijegu

Probudila sam se ispod eukaliptusova stabla. Bila je ponoć. Snijeg je prekrio čitav otok, zameo putove. Na planini iza mojih leđa bješnjela je snježna oluja. More se zaledilo. Visoko gore, na prijevojima, nazirale su se baklje. Kretale su se polako, jedva se probijale, ali plamen je bio jak, pod snažnim naletima snježnih nanosa mirisne smole još su se jače razgorjele, opojni miris širio se cijelim otočićem, ispunio svojom gustoćom razrijeđeni zrak uz krivudavu obalu.

Kleknula sam, gledajući visoko nad sobom vedro noćno nebo, vinula ruke prema Mjesecu. Drhtala sam od smijeha i suza. Dotaknuti Mjesec, dosegnuti zvijezde, zapaliti bakljom čitav svod.

Zov se čuo iz planine, razbijao se o litice, lomio se pod udarcima vjetra. To me baklje dozivaju.

Potrčala sam obalom, razgrćući koljenima snijeg, sveđ htijući dosegnuti rukama nebo. Granice obale i mora bile su nejasne. Valovi su hučeći nadirali s pučine, razbijali ledenu koru.

Kako si lijepa noćas, snježna pustoši! Vitlajte, vjetrovi, strmoglavljujte se lavine, ispružit ću ruku i dohvatiti baklju!

Daleko, gore, na prijevojima, plamtjele su baklje. Prijevoj je vijugavo okruživao planinu, čas se spuštao, čas uspinjao, ali nije vodio ni gore ni dolje.

Urlajte, oluje, korak jedan samo, i baklje će biti kraj mene! Buknite, baklje, ražezite mene, otok, more nebo! Neka sve bude jedan plamen, grimizna noć, dah eukaliptusova ulja.

Trčala sam sve pomamnije uz obalu, zakoračila u more. Snježna pjena zapljuskivala mi je gležnjeve, listove, koljena. Zalazila sam sve dublje u valove, mahnito plivala među komadima leda. Svjetlo buktinja titralo je u daljini, plamen je sve slabije tinjao.

Osjećam vas, baklje, vaša vrućina prži mi leđa. Prizivam vas, baklje, obgrlite moj plamen svojim plamenom! Tjeram vas, baklje, uništit ću vaš plamen snijegom i ledom!

More me je nosilo sve dalje prema pučini. Raspucali led udarao je u moje tijelo, zgušnjavao se oko mene, stezao obruč oko mog vrata. Jedan veliki val, jedan jedini ledeni grč. Nije me više bilo.

Tomislav HERES

Pjesnik Ton Smerdel

prigodom 15. obljetnice smrti

Evo pjesnika, koga povijest svjetske književnosti bilježi na istaknutu mjestu, a domaća ga, hrvatska, mukom prešućuje. Evo pjesnika, koji je uvršten u antologiju europskoga novolatinskoga pjesništva, a domovinske antologije, osim rijetkih i slučajnih izuzetaka, uopće ne haju za njega. Evo pjesnika, koji je predlagan za Nobelovu književnu nagradu, a nema ga u posvećenu izdanju »Pet stoljeća hrvatske književnosti«.

Jutro, 20. kolovoza 1970. Ustao je rano, kao i obično. Na stolu u njegovu zagrebačkom stanu, u kuhinji, čekao ga je započeti rukopis. Obrijao se, okupao, obukao. Tada mu je pozlilo, iznenada i neočekivano. Sjeo je na postelju — i klonuo. Umro je, može se reći, stojećke. Onako, kako je to oduvijek i želio. Molio je za života: Molim Ti se, Bože, učini mi najveću milost, da umrem uspravno. I dobri Bog mu je molbu uslišio.

Nedugo prije smrti, 11. svibnja 1970., još je sudjelovao na književnoj večeri HKD Sv. Ćirila i Metoda priređenoj u čast Pierrea Emmanuela, jednoga od najznačajnijih suvremenih pjesnika kršćanskoga nadahnuća i člana Francuske akademije. Bio je nazočan, ali nenametljiv. Dostojanstveno nenametljiv, kao i obično.

Petnaesta godina teče otkako je umro. Još prije petnaestak godina hodao je zagrebačkim ulicama uspravan i ponosit. Nevelik rastom, činilo se da prerasta sve oko sebe. Vanjštinom je bio, tako su ga mnogi doživljavali, oličenje pjesnika koji je upravo sišao s plavih visina pjesničkoga Olimpa i neuprljan prolazi zablaćenim putovima ovoga svijeta. Tek petnaest je godina prošlo od njegove smrti, a tko ga se još sjeća?

Iako nam ga je smrt ugrabila u zrelini njegova života (rođen je 21. travnja 1904. u Silbi na istoimenu otoku), umro je književno mlad. Tek je bio u punom zaletu prema pjesničkim vrhuncima. Nije, kao starozavjetni i njegov Job, umro star i sit dana svoga života. Nije dospio završiti svoje pjesničko i književno djelo. »Posvetivši jednom svoj život Muzama, ostao im je vjeran do kraja života pa je umro tako reći s perom u ruci« (V. Gortan).

Život ga nije milovao ni u građanskom, ni u književnom životu. Proživio je dosta gorkih dana, pretrpio mnogo toga. Izvanserijski klasični filolog, pjesnik i prevodilac, široke kulture i nadprosječna znanja, vrhunski poliglot (starogrčki, novogrčki, latinski, francuski, engleski, njemački, talijanski), proveo je veći dio svoga radnog vijeka kao gimnazijski profesor — ispočetka po našim provincijama (Sinj, Bijeljina), da bi se zatim trajno nastanio u hrvatskome glavnom gradu Zagrebu. Najviši domet u prvom razdoblju školničkoga potucanja je kratkotrajna privatna docentura za klasičnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Skopju (doktorirao je disertacijom »Aristotelova katarza« objavljenom god. 1937. u Skopju).

U poratnu razdoblju, kada mu je bilo najteže, ostao je bez posla — otkazala mu je profesorsku službu jedna zagrebačka vjerska škola. Posljednjih desetak godina prije mirovine zasluživao je svoj skromni svagdašnji kruh u

poznatom i uglednom zagrebačkom Zavodu, za koga je obavljao više-manje pisarske poslove skupljača bibliografskih podataka (drugo mu nije bilo dano).

Kad je već bio u mirovini, sedamnaestak mjeseci prije smrti, predavao je na Narodnom sveučilištu grada Zagreba (5. ožujka 1969) o pjesništvu grčkog pjesnika, nobelovca, Giorgosa Seferisa, na temu: nepoznato i bezdano je more. Dvorana je bila prepuna (većinom mladeži studentske i srednjoškolske). Ne zbog Smerdela (od nazočnih ga je malo tko i poznavao), već zbog Seferisa (nobelovci su, katkada, u modi). Smerdelevo predavanje bio je pjesnički vatromet, a ne suhoparno školničenje. Recitirao je Seferisove pjesme na novogrčkom i u vlastitu hrvatskom prijevodu. U vezi sa Seferisovim pjesničkim svijetom, govorio je o starohelenskim pjesnicima, o Vergiliju i Ovidiju, o Keatsu, o Valeryju, o Hölderlinu i njihove pjesme citirao na jezicima kojima su pripadali i u prijevodu na hrvatski. Govorio je napamet. Pripremljeni papiri i knjige služili su tek kao ukras na njegovu predavačkom stolu. Pošto je završio, oduševljenje i dugotrajni pljesak. Ustaje nepoznati mladić i kaže: »Gospodine profesore! Govorim u ime svojih kolega studenata, a mislim da će se i svi nazočni sa mnom složiti. Oprostite na iskrenosti, mi Vas do sada nismo poznavali, nismo za Vas uopće čuli. A čuvši Vas, ne možemo si objasniti, ne možemo se dovoljno načuditi kako to da Vi niste profesor na sveučilištu ili član Akademije«.

Kratko, ali veoma sadržajno i uspjelo, Smerdelov ljudski i književni lik opisao je Radovan Grgec u svom govoru prigodom oproštaja s mrtvim pjesnikom na zagrebačkom groblju Mirogoj (taj njegov oproštajni govor objavljen je u Katoličkom godišnjaku 1971). Grgec je istaknuo kako je Smerdel svojim radom zadužio sredinu u kojoj je živio. Osobito je zadužio HKD Sv. Ćirila i Metoda (prije Društvo sv. Jeronima) kojemu je bio jedan od najuglednijih i najaktivnijih članova. Sve koji su s njim saobraćali, obogaćivao je svojim razgovorom, savjetima i obavijestima rijetko široke kulture i erudicije. Bio je markantna i lijepa pojava. Pasionirani pješak i planinar. Već je zarana aktivno sudjelovao u radu hrvatskoga katoličkog pokreta i u kulturnom životu svoje domovine. Kao profesor odgojio je mnoge naraštaje hrvatskih intelektualaca.

Bio je, nastavio je Radovan Grgec, čovjek velike naobrazbe. Polihistor i poliglot. Redovito je pratio strani tisak i literarna izdanja. Bio je izvrstan poznavalac i starije i novije književnosti i naše i svjetske. Napisao je i objavio svu silu pjesama, kritika, feljtona, eseja i studija, u našim i stranim novinama i časopisima. Prevodio je s latinskoga, starogrčkoga, novogrčkoga, talijanskoga, francuskoga, njemačkoga. Vrlo cijenjen grecist i latinist, bio je jedan od najčešćih suradnika revije »Vita latina«, grčkoga časopisa »Platon« i skopske »Žive antike«. Ističu se njegovi prijevodi starohelenske lirike, Pindara, Sapfe, Kazanntzakisa, Seferisa i gotovo cjelokupnoga Leopardijeva djela, pa zatim prijevod Mauriacova »Života Isusova«.

U Smerdelovim zbirkama hrvatskih i latinskih pjesama, zaključio je Radovan Grgec, sjedinjuju se helenski i kršćanski, antički i mediteranski elementi, lucidni pogledi i mistični zanosi u himnu vječnoj ljepoti. Smerdelova svestrana literarna, estetska i filozofska kultura osobito dolazi do izražaja u njegovim proznim radovima. Kompetentni europski stručnjaci i klasični filozofi smatrali su ga jednim od najoriginalnijih suvremenih novolatinskih pjesnika. Nije otišao s ovoga svijeta praznih ruku. Primio je mnoge talente i vratio ih Gospodinu mnogostruko poput vjernoga sluge iz Evanđelja. Radio je strastveno, odano i uspješno, iako taj rad nije uvijek bio dovoljno priznat. Shvaćao je i cijenio vrijednost tradicije i imperative razvitka. Kršćanin i pjesnik, Smerdel je čeznuo za vidicima trajne radosti, za oslobođenjem stvorenja.

I eto, takvog kršćanina i takvog pjesnika, kakvim ga vidi i Radovan Grgec, gotovo svi su zaboravili. Obavijestni »In memoriam« napisao je Veljko Gortan (Živa antika, god. XX., Skopje 1970). O Smerdelu i o njegovu »Romanu o Giacomu Leopardiju« pisao je Mirko Validžić (Susreti, Umag, 4/1971). Sjetio ga se dr. Željko Puratić, posvetivši mu svoju knjigu objavljenu u Sarajevu god. 1974. »Iz latiniteta Hrvata u Bosni« (»Svijetloj uspomeni književnika dr. Tona Smerdela, klasičnog filologa i latinskog pjesnika, 1904—1970«). I ja sam svojedobno nešto malo pisao o Smerdelovim pjesmama posvećenima majci i majčinstvu. To je, vjerojatno, sve — koliko mi je poznato. Ostalo je — šutnja.

Ton Smerdel nam je ostavio književno djelo zadivljujuće vrijednošću i količinom. Izdao je pozamašan broj knjiga izvornoga stvaralaštva i prijevoda. Objavio je veliki broj znanstvenih radova, članaka, feljtona, prikaza i ocjena, ne samo u domaćim časopisima i publikacijama (Luč, Hrvatska prosvjeta, Obitelj, Hrvatska revija, Marulić, Živa antika, Filologija, Kolo, Forum, Mogućnosti, Svesci KS, Telegram, Republika i dr.), nego i u inozemnim (»Platon« Atena, »Vita Latina« Avignon-Pariz, »Il Casanostra« Recanati — Italija, »Hermeneus« Zwolle — Nizozemska).

Ovaj prikaz o Smerdelovu književnom djelu, posebno pjesničkom, nije ni sveobuhvatan ni konačan. Više je let kroz svijet njegove mašte no slijet u dubinu njegova pjesničkoga i književnog stvaralaštva. Više poticaj, no primicaj. Jer, valjda će se ipak naći netko (komu je to struka i poziv), da Tona Smerdela izvuče iz književnog zaborava. Bez Tona Smerdela hrvatska književnost i hrvatska književna povijest bitno su manjkavi.

1. Susreti s piscima i knjigama

Družeći se s mrtvima i živim piscima, Ton Smerdel je birao najbolje (od tih najboljih najmiliji su mu bili, kako je sam napisao, Homer, Sofoklo, Vergil, Dante, Racine, Moliere, Shakespeare, Keats, Hölderlin, Rilke, Gundulić, Mažuranić i Kranjčević). Već u početku svoga književnog rada susreo se s Aristotelom, umnikom nesvakidašnjeg uma i fantazije, koji je stoljećima svijetlio kao putokaz; filozofom koji je odbacio Platonovo učenje, jer je poricalo svijet stvarnosti (Amicus Plato, sed magis amica veritas!); čovjekom koji je, po svjedočenju Diogena Laertija, imao plemenito, dobro i pobožno srce; utemeljiteljem jednoga od najsavršenijih sustava koje je stvorio ljudski duh; prvim teističkim znanstvenikom koji je raspravljao o najuzvišenijem Biću, prvom nepokretnom Pokretniku, i o najnesavršenijem, materiji (prava je znanost, rekao je on, filozofija o Bogu); misliteljem koji je naučavao, da čovjeka sretnim ni blaženim ne može učiniti ni slast ni čast ni bogatstvo ni krepost ni neka ideja dobrote u Platonovu smislu, već da se naša sreća sastoji u savršenom djelovanju prema savršenoj kreposti i savršenom životu, a najsavršenije djelovanje je spoznavanje Boga i ljubav prema njemu u najvišem stupnju; društvovnjakom, za koga je temelj svakoga društvenog života obitelj; političarem koji je tvrdio da čovjek, to društveno biće, može postići blaženstvo samo u državi.

Težeći harmoniji ljepote i istine, čime je čitav život bio zaokupljen, Smerdel u svojoj doktorskoj disertaciji »Aristotelova katarza« (Skopje 1937) obrađuje problem Aristotelove katarze definirane u Aristotelovoj Poetici. Ovaj problem, književni kvasac od Aristotela do današnjih dana, i naš je suvremeni problem, smatra Smerdel. S ovim se suvremenici (kazališni uprizorivači i uprizoravatelji, kazališnarci, kazališni kritičari) možda javno neće složiti, iako

potajno kazališna uprizorenja još uvijek ocijenjuju prema mjerilima Aristotelove poetike. Kazališna se estetika, kako je rekao Nasko Frndić, već dvije tisuće godina ne može osloboditi primisli na svoga praučitelja Aristotela; njegova sjena prisutna je i u našem vremenu. U disertaciji je Smerdel obradio tekst Aristotelove Poetike, razlike između Platonove i Aristotelove poetike, kritički pregled dosadašnjih tumačenja Aristotelove katarze u definiciji tragedije, te gramatičku i leksičku analizu Aristotelove definicije tragedije. Ovim je djelom Smerdel snažno zakoračio u antički helenski svijet, u kojemu će se nadalje suvereno kretati. Njegova »Aristotelova katarza« čeka svoga otkrivača.

Za hrvatsku književnu povijest najzanimljivije i najvrednije su dvije Smerdelove knjige studija, eseja i kritika »Susreti s knjigama i piscima« (I. dio, Zagreb 1943, II. dio, Zagreb 1944). U ovim knjigama govori se o pjesničkim i književnim svjetovima hrvatskih pisaca Ivana Gundulića, Iva Vojnovića, Đure Sudete, Dobriše Cesarića, Dragutina Tadijanovića, Vladislava Kušana, Gašpara Bujasa, Olinka Delorka, Cvite Škarpe, Serafina Mičića, Branka Klarića, Side Košutić, Stjepka Trontla, Alberta Halera, Antuna Matasovića, Zvonimira Remete, Ante Deana, Antuna Nemčića, Zdenke Jušić-Seunik, Ivana Triplata, Stjepana Zimmermanna, Drage Čepulića, Ćire Truhelke, Jakše Čedomila, Milana Begovića, Rajmunda Kuparea, Stjepana Jakševca, Frane Alfirevića, Nikole Šopa, Gustava Krkleca, Vinka Kosa i drugih manje poznatih ili posve nepoznatih. Ovim nabrajanjem ne želim samo istaknuti široko područje zanimanja Tona Smerdela, već upozoriti na pjesnike i pisce od vrijednosti, o kojima hrvatska književna povijest uopće ne vodi računa — kao da dobrih pjesnika i vrijednih pisaca imamo na bacanje. U obadvije knjige Smerdel raspravlja i o stranim piscima (Racin, Horacije, Platon, Tit Livije, Aristotel, Sapfa, Claudel, Spranger, Baudelaire, Papini, Rebreanu, Fogazzaro, Leopardi, Hölderlin, Verlaine), općim književnim i drugim temama (humanizam, pjesništvo i život, rumunjsko pjesništvo, svježina starogrčkih lirika, Hamlet i Don Quijote, suvremenost antikne lirike, razmatranja o kritici, granice hrvatskih književnih dodira i dr.), te o prijevodima Luigija Salvinija i Vladimira Nazora.

U predgovoru (»kao samogovoru«) spomenutih dviju knjiga književnih susreta, Smerdel se samozatajno ispovijeda, da su ti susreti »doživljaj umjetničkog u književnosti i traženje izražaja vlastitih misli i borbi za ono, što je najjače u nama, a to je duh i njegovo očitovanje ljepote u vanjskom životu, u samoj stvarnosti«. Nastojao je i želio shvatiti, kaže on dalje, »da je težnja mog bližnjega, pjesnika, književnika ili učenjaka uopće, isto tako istina i ljubav prema ljepoti kao i borba za ove vrijednosti, jednaka mojoj težnji«.

Tražio je u drugih ono, što je u sebi nosio. Ali tražeći potvrdu svojih težnji u ostvarbama drugih, otkrivao je te druge i sebi i nama. Odviše je skroman kad usputice dodaje, da su njegovi dodiri s antičkim piscima »prvi pokušaj u našoj kritici, da se nepresušni izvori humanizma protumače u novom obliku i sa suvremenog stajališta«. Antički pisci ostat će njegova trajna ljubav, njih je najviše prevodio na hrvatski jezik, o njima pisao, tumačio njihova djela, No, privlačili su ga i drugi najbolji pisci svih vremena, i naši i strani. Samo će letimice upozoriti na neke njegove sudove o pojedinim piscima, tada vrijednosno potpuno nove, a i danas još uvijek aktualne.

Ravnotežu između tragičnog osjećanja života i pjesničkih zanosa, za kojom je i sam težio, nalazi Smerdel genijalno izraženu u djelu Ivana Gundulića. S jedne strane tragika »Suza sina razmetnoga«, a s druge pomirbeni zanos »Dubravke« koja je »himna životu, ljepoti života i vedrini, koja se ne razlikuje od vedrine jednoga Platonovog dialoga«. Vječita čovjekova težnja za ravnotežom i harmonijom osobito se očituje, smatra Smerdel, u Gundulićevu »Osmanu« (ovu velepjesmu je Gundulić, kako sam kaže u posveti »Pjesni

pokorne kralja Davida«, namijenio »svemu našemu narodu slovinskom tj. hrvatskom«).

Govoreći o hrvatskom stvaralačkom geniju, Smerdel lucidno zapaža da je hrvatski narod osobito »u sačuvanoj ornamentici, prvim pisanim spomenicima i izrazu svoje vlastite arhitekture pokazao samostalnost i izvornost«. Hrvatski narod prima ono što je dobro kod drugih, ali te primljene dojmove izvorno oplođuje i dalje ide »svojim poviješću određenim putem«.

Poznavajući starohelensku i uopće antičku književnost kao nitko u nas ni prije ni poslije njega, Smerdel u Racineovoj tragediji »Fedra« nalazi stihove slične Sapfinim stihovima. Za njega je Racine potresni tumač tamnog labirinta ljudskog srca, ali to su davno prije njega i Sapfa i njezin kongenijalni prevoditelj Katul.

O Vojnovićevoj »Dubrovačkoj trilogiji« toliko je toga napisano. Govori se o utjecajima na tu dramsku poemu — od Šenoe (svojom baladom »Propast Venecije« presudno je utjecao na »Allons enfants!«) do Manzonija i Ippolita Nieva. Ali je jedini Smerdel uočio mogući utjecaj rimskoga pjesnika Horacija na genezu Vojnovićeve trilogije. Horacije je utjecao na sve europske književnosti, »jer upravo njegovim utjecajem, kao i mnogih drugih umova, u Europi se, uza sve druge razlike u pojedinim književnostima, može opaziti jedna nit, koja spaja sve ove književnosti«. Horacije u svojim »Epodama«, koje je Vojnović bez sumnje poznavao, strahuje nad sudbinom Rima, koji se poslije Cezarova ubojstva i građanskih ratova »mučio u porođajnim mukama novog vremena kao i Dubrovnik«. Horacijevo je vizionarstvo svojim oblikom i sadržajem te sličnošću povijesne stvarnosti »u tananoj i otmjenoj paralelnosti s elementima Orsatove vizije«. Brutovom propašću kod grada Filipa, Horacije doživljuje brodolom svoga republikanizma. Vojnović doživljava gašenje velike dubrovačke kulture i tragiku njenih nositelja koji se ne mogu pokoriti novom vremenu. Ni jedan ni drugi ne nalaze izlaza iz okrutne povijesne stvarnosti. I Horacije i Vojnović zahvaćaju u povijesnu građu, ali Vojnović »uspjelije i genijalnije od Horacija evocira jedan grandiozni slom«. Ne nalazeći izlaza, i jedan i drugi pjesnik bježe u izmaštanu zemlju blaženih, da u njoj skriju i spase Slobodu. Orsatove riječi (»... Pa ako ova tisućgodišnja zemlja slobode valja da propadne, a mi ho'mo!... Dubrovnik opet ište pustu hrid, da skrije Slobodu... Kažite nam je oblaci!... Dovedite nas do blage grčke zemlje, do zemlje bogova!...«), »najljepši i najpotresniji dio prvoga dijela Dubrovačke trilogije«, odzvuk su, iako ne izravan, Horacijeve 16. epode (»... Jao! u prah će sve barbari oboriti... pođimo, kamo će nas noge ponijeti, kamo će nas uputiti južni vjetrovi po moru... Cijela država... neka krene napustivši sve... Nas očekuje široki Ocean oko blaženih njiva...«).

Tin Ujević je Smerdelu nadasve misaon pjesnik, koji »svoju lirsku misaonost rastapa u svojim pjesmama na onaj način kao što se sol rastapa, da bi nam jelo bilo ukusno«. Za himničku pjesmu Tina Ujevića »Unutrašnji harem«, iz zbirke »Ojađeno zvono« (»Nikad ne ću reći rđavo o tijelu...«), Smerdel kaže, da »ima u sebi jednake zvukove, kao i himna suncu sv. Franje Asiškog«. Ujevićeva pjesnička zbirka »Ojađeno zvono« kamen je temeljac nove hrvatske lirike, »jer u njoj ima elemenata bola i filozofije, iznesenih na takav pjesnički način te se čitanjem te zbirke, cijele ili jedne jedine pjesme u njoj, postizava dojam jake i izvorne emotivnosti, kao što se dobiva i u osjećanju novosti duboke Ujevićeve misaonosti«.

U lirici Đure Sudete, koji je »uz svoje slikarske ugođaje obilno iskoristio u riječima bogatstvo narodnog melosa«, nalazi Smerdel tragove rustikalizma i konkretizma te »unutarnjih sukoba lirskog predmeta s vanjskim utjecajima«.

Konkretizam, »vrlo značajan za neke stare kineske pjesnike«, očituje se i u pjesmama Dobriše Cesarića. Tadijanovićeva lirika je pod jakim utjecajima biblijskoga pjesništva, koje »daje naročiti pečat Tadijanovićevoj versifikaciji koja je rečenička i lomi se glazbeno i slikarski kao veslo u vodi ili žlica u čaši vode«. Sida Košutić je »u svojoj filigranskoj lirici skupljenoj u zbirci 'Osmijesi' stvorila remek-pjesme religiozne lirike« (Odnos prema ovoj pjesnikinji više je nego čudan, da ne kažem nešto teže. U izdanju »Pet stoljeća hrvatske književnosti« nisu joj objavili najbolja djela, jer kažu, nisu stala među korice knjige u koju su je uvrstili. Vrijednost se, dakle, u glavama urednika izdanja ima podrediti koricama, a ne korice vrijednosti.)

Pjesničkoga svemiroplovca Nikolu Šopa naša je književna kritika počela otkrivati tek kada su ga otkrili stranci. Dotada se na njega gledalo kao na poetski nevelika pjesnika bukoličkih ugođaja, pastoralne idile, neuznemirujućih spokojstava. Davno prije no što je Šop pošao na svoj svemirski nemirni pohod, prije nego nam ga otkriše stranci, Smerdel je uočio da Šopova lirika nije smirujuća već uznemirujuća; da nam ona svojim smjelim i neobičnim metaforama, svježim i dubokim, otkriva neke ponore duha; da bol kojom je natopljena ta lirika nije bol bolesna čovjeka privezana uz krevet, već je to bol koja ima neki dublji smisao; da je Šopov mir »s frulom na ustima« prividan mir čovjeka koji je »vidio čudnu vrevu života«; da na Šopa nije utjecao francuski pjesnik Francis Jammes, već se može govoriti samo o srodnosti duša, jer čisto pjesništvo svim pjesnicima dolazi iz istoga izvora samo različitim rukavcima (danas se zna, da je sam F. Jammes porekao svoj utjecaj na Šopa i davno mu prorekao veliku pjesničku budućnost). »U pjesmama Nikole Šopa, a i u njegovoj prozi«, kaže Smerdel, »lirizam se objavljuje, kao i Virgilijev, u smirenosti vedrih za oko sutona, a nemirnih za dušu i maštu«. Šop je duhovno neprestano bio u dodiru s velikim antičkim pjesnicima kao što su Vergilije, Ovidije, Horacije i Homer. Tako nam je Smerdel prvi otkrio onoga Šopa koga danas ubrajaju (stranci) među velikane svjetskog pjesništva.

Smerdelu su Nemčićeve »Putositnice« »zanimljivo djelo, koje se i danas, poslije stotinu godina, čita na isti način, kao što se sa zanimanjem sluša neko dobro staro glazbeno djelo«.

Tragajući za izvorima pjesništva i pjesničkoga, Smerdel nije mimoišao hrvatsko narodno pjesništvo — taj »uzor i izvor iz kojega možemo crpsti raznolika nadahnuća« Jer, baš narodno pjesništvo »na prvom mjestu dokazuje, uz druga pjesnička očitovanja, koja su isto tako narodna, a pripadaju umjetničkom izrazu gradskog stanovnika, da hrvatski narod ima u sebi osobit pjesnički smisao za književno oblikovanje. Mi moramo, pogotovo u našem narodnom pjesništvu, tražiti tragove izvornosti i snage smisla u duši hrvatskog naroda, koji je, kao rijetko koji narod Europe, stvorio posebna očitovanja kroz pjesmu«.

Pišući o književno-povijesnim raspravama o narodnom pjesništvu Petra Grkca (Hrvatske narodne pjesme, Zagreb 1943.; Razvoj hrvatskog narodnog pjesništva, Zagreb 1944.), Smerdel ističe Grkčevu novu podjelu narodne pjesme »onako kako se ona najbolje očitovala i to na: epiku, liriku i dramatiku«. Istaknuo je također Grkčev vrlo važan zaključak, da narječja nisu smetala selidbi narodnih pjesničkih motiva i izrađenih umjetnina po svim hrvatskim krajevima. Upozorio je i na Grkčevu raspravu o Hasan-aginici, u kojoj Petar Grgec na nov i potpuno izvoran način tumači etičke i stvaralačke sastojke prateksta ove hrvatske narodne pjesme. U zaključku, Smerdel Grkčeve knjige o narodnom stvaralaštvu naziva »sigurnim i dobrim vodičima«. Za bugaršticе, te »najhrvatskije narodne pjesme, koje su zapisane jedino i isključivo među

Hrvatima« (dr. Krešimir Mlač), Smerdel je gotovo uvjeren da njihov naziv potječe od izraza vulgaris (=običan, svagdašnji, pučki), a ne od etnikona Bugarin, a niti je to inačica od bogac, ubog, ubogar i sl.

Zanimljivo je navesti, što Smerdel misli o toliko spornoj temi kao što je katoličko pjesništvo, pjesništvo kršćanskog nadahnuća i uopće religioznog nadahnuća, jer je ta tema aktualna i danas. Da li se umjetnost i religioznost uzajamno isključuju? Treba li religiozan čovjek umjetnost podrediti religiji ili religiju umjetnosti? Kakav je njihov međusobni odnos? Smerdel o tome kaže: »Katoličkih pisaca i nekatoličkih nema. Postoje samo pisci kojima je katolicizam inspiracija i koji žive u sferi religioznosti smatrajući, da je religija važan čimbenik njihovog unutarnjeg života iz koga mogu mnogo crpiti i jače naglasiti etičku stranu religije. Pisci su vjernici kao i drugi, a umjetnici su, kao i drugi, u koliko se umiju i kako uspiju svoju religioznu dušu izraziti. Njegov (piščev) umjetnički izražaj je glavno, a religiozna problematika samo potreba njegovog duha ili njegove sredine« (Susreti s knjigama i piscima, II, 53). Zato Smerdel, na primjer, kod Claudela, kojega je i prevodio, razlikuje umjetničko od religioznoga. (»Meni je osobno Claudel u mojoj religioznoj problematici bio uvijek svojim stvaralaštvom najsvjetliji svjetionik, a velika utjeha u burama umjetničkog lutanja«.).

Potaknut Maritainovom mišlju, da pjesništvo govori o najtežim metafizičkim pitanjima i da se u pjesništvu dobri anđeli bore sa zlima i da ti zli anđeli često oblače odijela poslanika svjetlosti, Smerdel u pjesništvu traga za dobrim anđelima koji na svojim pjesničkim krilima uzdižu čovjeka u zvjezdanu nadstvarnost. No, kako je bio čovjek dobar, duševan, nezloban i nezavidan, on je i u zlim anđelima pjesničkim tražio one duboko zapretane slojeve dobra koji im ostadoše iz doba dok življahu u Svjetlosti. Stoga nije čudo, da se Smerdel sreće i s Baudelaireom, pjesnikom pakla i bola (»Znam da bol je plemstvo jedino na svijetu« — prijevod Milana Pavelića). On najprije ustanovljuje, pozivajući se na Olinka Delorka, da se pod utjecajem Baudelairea europska poezija počela udaljavati od prirode, gubeći na svojoj toplini i boji, gradski čuvstveni sokovi zamutili su je proračunatošću i hladnoćom. Pa ipak, Baudelaire (»izvrstan prozaik vrlo široke kulture«) je »pjesnik borbe protiv ništavila za koje je njegovo djelo misal agonije (Suares), on je u sebi, prema riječima Claudela, utjelovio svu borbu za izraz onoga što ga je grizlo«. Sačuvani Baudelaireovi Dnevnici »bogata su riznica za točnu procjenu borbe ovog patničkog duha, za koga njegov dobar kritik Derieux kaže: 'Duša koja trepti u njegovim djelima jest zaista moderna duša prožeta kršćanstvom do najtanjih svojih žilica, do svojih najdubljih tajni. Njegovo srce osjeća ljepotu, da duh žrtvuje tijelu, ali ništa u njemu nije, što ne bi bilo u dodiru s kršćanstvom. Da, očevidno znači biti kršćanin, imati u sebi spoznaju pada i grijeha, pa se obraćati Bogu kao tješitelju, imati želju, da mu sličimo i smatrati sakramente, kao sredstva kojima možemo u tome uspjeti'«.

Baudelaire je bio »bezazlen i mio, duša koja je samu sebe tištila (Louis Veuillot)«. »Misao o zlu, cijela problematika zla, izjedala je njegovo srce, on je patio i o tomu, — akoprem popljuvan — pisao«. Baudelaireovi stihovi su »puni divne glazbe... Oni i danas govore o njegovoj značajnoj stvaralačkoj moći i snazi, da se odupre vremenu, koje sve nagriza«. On »nije pjesnik kako ga neki prikazuju, za razočarane ili umorne. Njega mogu čitati samo oni, koji se ne boje ponora srca i duše, pa ih šibao život najljuće. On nije za književne sladokusce, on je samo za one, koji osjećaju dubinu njegovih simbola i koji u njegovom pjesničkom dekoru vide i doživljuju revelaciju tajne do koje može doći pjesništvo«.

»Baudelaire je svojim djelom i svojim životom sebe odkupio. Njegova glad

za vječnim bila je velika i on je tražeći svjetlo mnogo toga crno, jako crno, ocrtao, ali je ipak u svemu tražio katarzu (očišćenje) i bio borac duha, premda je zlo vidio i u onomu, što nam je dano samo dijelom kao patnja, a u čemu se krije veliki misterij, a to je naše tijelo i naše potomstvo«. »Baudelaire je duboko iskren pisac, koji je u infernu života vidio: grozodušje, grijeh i kaznu i bio patnički siromah i izmučeni sanjar (Bloy), ali je ipak sve znao umjetnički opisati i upozoriti, da je put k istini za vječnost ne samo trnovit, nego i različit, a glavno je i bitno, da se u Svijetlu smirimo«. Baudelaire je pjesnik, koji je »zlu skinuo krinku, svoju i tuđu, pa osjetio sve nevolje zbog svoje iskrenosti«. Baudelaire je pjesnik, »koji potresa našom dušom, ali nam može otkriti i nove putove«.

O Papiniju Smerdel kaže, da je »prešao sav onaj križni put modernog intelektualca, koji neprestano i svagdje traži istinu«. Papinijevo je ime na ustima mnogih, »ali koliko njih čita njegova djela i razmišlja o njima? Izgleda da je to sudbina mnogih velikih pisaca. Veliki pisci, naročito oni koji su u svom naučnom ili književnom, djelu stvorili mnogo toga što je osobno novo, što je stvaralački duboko, kao da ostaju, uza svu jakost i savršenstvo oblika i sadržaja, samo prijatelji izabranih. Izabrani pripadaju izabranima. Kao da je to zakon u umjetnosti. Možda se u ovoj činjenici krije klica osamljenosti kroz stoljeća velikih umjetnika, kao i njihova snaga, da tokom epoha ponovno ožive i postanu suvremeni«.

Smatrajući helensku umjetnost, i uopće kulturu, izvorištem i trajnim nadahnućem europske, Smerdel se posebno bavi piscima koji tu njegovu misao dokazuju svojim djelom. Jedan od tih je i njemački pjesnik Friedrich Hölderlin, »pjesnik helenske vizije života«, koji je umro pomračena uma, »iscrpljen i neshvaćen kao i mnogi drugi umjetnici«. Hölderlin je bio »borac za djelatnost u životu, tipični patnik, a vjernik u pogledu ljepote u životu... po intenzitetu izvornosti jednak Leopardiju i Keatsu«. Hölderlin »žrtvuje sve za svoje pjesničko poslanje, te nesvjesno postaje osamljeni lutalac, Odisej koji traži domovinu i čezne za povratkom«. Hölderlin je bio prožet starohelenskom duhovnom veličinom i iz nje crpio nadahnuće, ali nije oponašao starohelenske pjesnike; za njega (kao, uostalom, i za Smerdela) antički svijet nikada nije bio daleka stvarnost, nego trajna bit života. Udružujući svoju viziju svijeta i slave domovine s antičkim slikama, on je često bio »kranjčevićevski patetičan«. Trajno je težio, »da se uzdigne nad očaj« i tako spasi osobni sklad. Opirao se pesimizmu, premda se, kao i Leopardi, često razočarao. Njegov »skoro romansirani životopis, ali istinit« bio je »duboko proživljen i pun jeze u svom tragizmu, više nego li život rimskog pjesnika Ovidija«. U svom romanu »Hyperion« Hölderlin je »jasno obrazložio svoje izvorno oduševljenje za ideale starohelenskog svijeta«. Hyperionova pjesma (»Nestaju i padaju u bolu ljudi, ko u slijepoj igri od sata do sata. Oni su, ko voda što s hridi na hrid pada godinama u nepoznato«) pokazuje nam Hölderlina kao pjesnika »s titanskom dušom i idiličnim srcem«. Usprkos stanovitu pesimističku pogledu na svijet, Hölderlinov Hyperion ipak nije Goetheov Werther, niti je Hölderlin tmuran kao Leopardi. »Werther ne teži za skladom, on krši sklad, dok se Hyperion u palingenezi preporađa. On je za ljubav, on je za sklad pojedinačnog s općim, on je krik Hölderlina prije spuštanja sumraka i mraka u njegovoj duši«. (Kolike li sličnosti između Hölderlinova i Vidrićeva životnoga puta! I Vidrić, pjesnik sunčanih pjesama s dahom tuge i prolaznosti, umire u ludnici.)

U eseju o Paulu Verlaineu, Smerdel se bavi pjesnikom koji se »otimao svom snagom protiv sile, koja ga je gonila u ponore tame«. Vrtoglavi kovitlaci u Verlaineovoj duši, tom novovjekovnu Francoisu Villonu, »kao u dušama junaka antiknih tragedija pokazuju duboku stvarnost same tajne patnje i grijeha, koji

tresu ljudskom dušom«. Verlaine je, zajedno s Baudelaireom, dao »vrlo snažne pobude i hrvatskoj modernoj lirici«. Poput Claudela, koji (po Maritainu) »pobožanstvuje duhovno u osjetilnom, koje se izražava pomoću osjetilnog«, Verlaine se nastojao otkupiti i skrušiti u smislu evanđeoske izreke »da je duh jak, ali tijelo slabo«. »U Verlaineovoj duši živio je do kraja života vjernik, a u tijelu faun, te je borba između njih trajala do smrti«. Primivši otajstva umirućih, Verlaine je umro noću, u groznici, sam. Ujutro ga nađoše mrtva i gola na podu, »kao djetešce, koje se potpuno golo rađa iz utrobe svoje majke« — kako o ovome »dirljivo piše pjesnik Paul Claudel«. Krajnje siromašan, žalosna duša, »pauvre Lelian, često u životu sam, jeo je kruh gorčine i iskušenja«, završuje Smerdel svoj esej o Verlaineu — tada još ni ne znajući da će i sam jesti takav kruh.

Ovo su tek neke natuknice o Smerdelovu prebogatu književno-povijesnu i esejističkom djelu. Da nam je samo to ostavio u nasljedstvo, ne bismo ga smjeli zaboraviti.

2. Antička vizija života

Nitko u Hrvata (a malo tko i u europskoj književnosti) nije tako duboko i svestrano kao Ton Smerdel proučio antičko književno stvaralaštvo i utjecaj toga stvaralaštva na hrvatsku i europsku književnost. I o tome ću u ovoj prigodnici tek nešto natuknuti. Najbolji prikaz Smerdelova bavljenja antikom bilo bi izdanje njegovih radova i eseja o antičkoj književnosti, koji su objavljeni u knjigama, časopisima i u predgovorima i pogovorima njegovih prijevoda starohelenskoga pjesništva. Skupljeni u jednoj knjizi bili bi otkriće, siguran sam, ne samo za mlađe i mlade naraštaje.

U uvodnom eseju Quasimodove antologije starogrčke lirike (Lirici greci, Milano, 1940) Luciano Anceschi piše, da je starohelenska lirika oplodila pjesništvo velikih europskih pjesnika Göethea, Keatsa, Leopardija, Hölderlina, Poea, Valeryja i Ungarettija. Do sličnog zaključka dolazi i Smerdel: »Veličina Leopardijeve jednostavnosti i svježine njegove lirike, kao i mladost Keatsove poezije i bujnost Hölderlina, dolaze svakako od velikih uzora helenske lirike«. Jer Helada nije samo zemljopisni pojam, kaže Smerdel, »to je duh kao i Partenon na Akropoli koji se opire razornom zubu vremena«.

Antika je presudno utjecala i na hrvatsko književno stvaralaštvo, »jer je antika preko humanizma i našim piscima u Dubrovniku i drugdje pokazala pravi put i osokolila ih, da pišu na hrvatskom jeziku slična djela, kao što su klasici pisali na grčkom i latinskom. To je naša hrvatska renesansa, a to je istovremeno izraz hrvatskog genija u njegovom stvaralačkom smjeru i naporu« (Susreti, II, 303). »Kad danas kažemo antika, onda doista mislimo potpuno svijesno, da je to zbroj kulturnih vrijednosti, koje pripadaju svim europskim narodima. U ovim vrijednostima, prema našem suvremenom mjerilu, nalazimo vrlo mnogo oblikovnih i stvaralačkih snaga, koje su plodno oplodile i našu hrvatsku stvaralačku moć kroz stoljeća« (Susreti, II, 345).

Antikna lirika, kao i antička likovna umjetnost, spada među vrijednosti koje izazivaju duhovno buđenje, potiču zamrle stvaralačke snage, daju stalniji i određeniji pogled na vječne vrijednosti. Tu ulogu lirika i likovna umjetnost nemaju samo u Helena i Rimljana, nego i u Egipćana, Kineza, Indijaca i drugih. Kao primjer Smerdel citira (u svom hrvatskom prijevodu, za koji se je poslužio slovenskim prijevodom Alojza Gradnika) prekrasnu pjesmu »Beznadna molba« iz zbornika najstarije kineske lirike »ŠI KING« (Knjiga pjesama) koga je sastavio Konfucije (Susreti, II, 346). Budući da je svaka lirika »povijest srca«, antikna je lirika uvijek suvremena. »Zbog toga, kad govorimo o antiknoj lirici, mi

govorimo o nečemu, što smo možda zaboravili, kao neku dragu uspomenu iz našeg djetinjstva, ali kad govorimo o njoj, kad čitamo tu liriku, ona nas nadahnjuje, podiže i oplemenjuje svojom ljepotom, stoljećima osnaženom ljepotom, isto kao da je danas stvorena« (Susreti, II, 347).

Antikna lirika puna je »tajanstvene izdržljivosti«, njezina se ljepota trajno obnavlja kroz stoljeća, njome se osvježavamo na duhovnim razkrižjima prije skretanja na nove putove. Stoga k njoj treba prilaziti s istim raspoloženjem kao i lirici Baudelaireovoj, Claudelovoj, Keatsovoj, Kranjčevićevoj. Jer ta je lirika trajnija, životvornija i stvarnija od same stvarnosti. »Naše srce s vrlo zamršenom i složenom bujnošću svojih osjećaja, kao i naša duša s ponorima slutnji i misli, jest najstvarnija i vječna zemaljska stvarnost« (Susreti, II, 348). »Pindarov ili Bakhilidov koralni ushit bit će nam vrlo bliz ili bolje razumljiv, ako uronimo u lirizam Izidora Poljaka, koji izražava treperenja naše suvremene duše« (Susreti, II, 357).

(Moja upadica: U kratku povijesnu razdoblju posljednjih pet tisuća godina čovjek je svoju tehnologiju razvio do neslućenih i zastrašujućih razmjera. Prvu batinu za ubijanje zamijenile su apokaliptičke zrake smrti. No, pjesništvo srca ostalo je uvijek isto. Nad razorenim ognjištima, u očajničkim zbježištima, nad mrtvim tijelima djece pomrle od gladi čovjek bugari iste žalosne pjesme i plače iste suze kao i prvoga dana poslije izgona iz Raja.)

Plodotvornost antičke lirike očituje se i kod hrvatskih pjesnika. Tako Olinko Delorko »tibulovski rješava mnoge svoje doživljaje u prirodi«. U Katulovoj elegiji »Na bratovu grobu« osjećaju se prizvuci ujevićevske boli i mirnoće. Gundulićevo stvaralaštvo može se bolje razumjeti, ako se o baroku misli kao o posebnom tumačenju antike (»barok ima u sebi ne samo prethodnika u trzavom izrazu Michelangelovih figura i u njegovoj lirici — nego još ranije, još u figurama škole poznatog tvorca dramatskog stila u kiparstvu slavnog Skopasa«). Djelo Dobriše Cesarića (»neke njegove pjesme su maleni romani za sebe«) ima dodirnih točaka s ljubavnim elegijama jedine rimske pjesnikinje Sulpicije. Sjetimo se Vidrića i njegova vedroga i maštovitoga oživljavanja antike. Lukrecijeva bukolska tragična smirenost osjeća se i u Tadijanovićevoj pjesmi »Balada o zaklanim ovcama«. »Sve ovo ne znači nikako utjecaj, što više mnogi pjesnici možda i nisu čitali citirana djela ili pojedine pjesme, pa da su ih i čitali, oni su ipak isti motiv mogli autonomno izraziti, kako se možemo uvjeriti čitanjem njihovih pjesama« (Susreti, II, 350). U svim vremenima bilo je onih, koji su zloguko i bezdušno proricali sumrak antičke poezije. Ali »ono što je jednom tako lijepo stvoreno, ostaje trajno, samo je potrebno listati po zaboravljenim knjigama i biti budan u duhu, koji teži neprestano za skladom, simetrijom i jasnoćom« (Susreti, II, 351).

U antičkoj lirici osjećamo »dojmovnu čuvstvenost prirode«, jer je priroda »najbolje i najiskrenije nadahnuće same lirike«. U njoj ima »veoma mnogo naglasaka osamljenosti čovjekove, koji je okružen ljepotom«. Prvi pjesnik »svjetskoga bola« je Mimnermo (konac 7. ili početak 6. st. pr. Kr.). Kod antičkih lirika, »bilo u izvorniku ili u dobrim pjesničkim prijevodima možemo naći svoje srce i dušu, krvave ili vesele, zamagljene ili vedre, osvijetljene Bogom ili tamom, bačene pod stopala ili nošene kroz život na dlanu« (Susreti, II, 357).

A da bi i oni u Hrvata, koji ne znaju grčki ni latinski, mogli u antičkoj poeziji naći svoje srce i dušu, pobrinuo se Ton Smerdel. Pretočio nam je izvanredno u hrvatski jezik ono najljepše što je sadržano u starohelenskom pjesništvu. Nabrojit ću samo prijevode koji su objavljeni u posebnim knjigama: Pindar, Ode i fragmenti, Zagreb 1952; Musaios, Ljubav Heroje i Leandra, Zagreb 1954; Sapfo, Lirika, Beograd 1961; Palatinska antologija (168 epigrama, izbor), Zagreb 1960. (vlast. naklada); Orfej i Pan, antologija starohelenske lirike,

Zagreb 1964. Svaki prijevod popraćen je Smerdelovim esejem o piscu i djelu, napomenama, tumačenjima i bilješkama. Ispisujem tek ponešto iz tih uzornih eseja i popratnica.

Platon (Menon, 81) ubraja Pindara među pjesnike, koji su puni božanskoga nadahnuća, dok ga Anthologija Palatina (IX., 184) naziva »svetim usnama muza«. Pjesnik Musaios ističe se svježinom nadahnuća u kasnom razdoblju helenizma (to je doba takozvane helenističke romantike). Temu zaljubljenih Leandra i Heroje slično je obradio Ovidije u svojim Heroidama. Romatizam je oduševljeno prihvatio Musaiosovu poemu. Govori se da je na hrvatske narodne balade djelovao roman o Tristanu i Izoldi (u kojemu ima mnogo podrobnosti koje izravno podsjećaju na Musaiosovu poemu), ali je možda na njih prije djelovao Musaios, čije je djelo bilo poznato u doba bizantske književnosti.

Već u svojoj prvoj knjizi »Susreta s knjigama i piscima«, Smerdel objavljuje esej o Sapfi s prijevodima nekih njenih pjesama. Poslije Leopardija, Smerdel se je najviše (i rekao bih, najzaljubljenije) bavio Sapfinim pjesničkim stvaralaštvom i njenom sudbinom lažno oklevetane osobe zbog tobožnjih (nedokazanih) nastranosti. Nijedna grčka pjesnikinja, »kako je kazao Goethe, nije tako krasno u svojim pjesmama prosanjala san mladosti i ljepote, kao Sapfa sa sunčanoga Lezba«. U djelu »O uzvišenom« (svoj prijevod ovoga djela Smerdel je objavio u »Mogućnostima«, Split, 1969., a taj je njegov prijevod objavljen i u posebnoj knjizi: Pseudo Longin, O uzvišenom, Zagreb 1980), za koje se misli da ga je napisao Longin, prijatelj duhovite palmirske kraljice Zenobije, kaže se za Sapfu, da nam ona svojim pjesmama vezuje dušu, tijelo, uho, jezik, oči, boju, u jednu riječ sve, premda je to po sebi različito. Moramo se diviti kako Sapfa u svom djelu ujedinjuje opreke, jer u isti mah zebe i gori, gubi pamet i opet je dobiva. Platon ju je nazvao desetom Muzom i pjesnikom koji umije opjevati čežnje ljudskoga srca. Za pjesnike Palatinske antologije njezine su pjesme besmrtne. Jedan je naziva ženskim Homerom; Strabon divnom pojavom. Spominje je Aristotel. Divi joj se Horacije. Za Lukijana je ona »slatka slava otoka Lesbosa« i muza. Swinburneu je ona najveći pjesnik u apsolutnom smislu riječi. Rilke kaže, da se njen sitan lik proteže u neizmjernost. Njenu tragičnost osamljene žene opjevava Leopardi u pjesmi »Posljednja Sapfina pjesma«. Ona je, po Keatsu, poezija zemlje koja nikada ne umire. Njeno pjesništvo nije poezija bola i očaja, već nasmijanih ljepota prirode. Ona, kao i vječni Homer, »zaista vidi tamne strane života, ali zato što vjeruje u pobjedu ljepote udružene s dobrotom, samo za tren, ovdje ili ondje prostruji u njezinim stihovima mlaz boli, da bi ga zagušila sjetna, ali stvarna vedrina«. Upravo zbog toga Smerdel ju je i volio, jer je i njegovo pjesništvo prozračeno sjetnom ali stvarnom vedrinom. Zato ju je s osobitom ljubavlju prevodio, »držeći se, koliko god je to bilo moguće, načela da prijevod treba biti vjeran i lijep«.

U Palatinskoj antologiji (rukopis te antologije iz god. 980. pronađen je u Palatinskoj knjižnici u Heidelbergu god. 1606) skupljeno je 3700 starohelenskih epigrama s okruglo 23.000 stihova (epigram je u starohelenskom pjesništvu ono što je sonet u kasnijoj europskoj lirici). U njoj se nalazi gotovo najbolja starohelenska ljubavna, krajolička i nadgrobna lirika. Smerdel je preveo samo epigrame »najuspjelije u pogledu umjetničkoga izraza lirskoga genija, a koji istodobno tumače antički život«. Za prijevod sjajnoga izbora iz Palatinske antologije, prvoga u Hrvata, Smerdel nije našao nakladnika. Tiskao ga je na vlastiti trošak. Ponovilo se ono što se dogodilo Johannu Jakobu Reiskeu, prvom izdavaču cjelokupnog rukopisa Palatinske antologije: i Reiske ga je (1752—1754) tiskao na vlastiti trošak. Palatinsku antologiju, dopunjenu izdanjima Planudove antologije, izdao je i hrvatski latinist Rajmund Kunić u Rimu god. 1771. Ako

je umjetnost, osobito pjesništvo, u biti neka vrsta opozicije plemenite čovjekove osjećajnosti prema grubostima u životu, kako veli Thomas Mann, »onda držim«, kaže Smerdel, »da se to može osjetiti u epigramima pjesnika Palatinske antologije. U tom smislu i jest njihova trajna suvremenost«.

Ton Smerdel je također prvi u hrvatskoj književnosti, koji je u »Orfeju i Panu« cjelovito prikazao veliko helensko pjesništvo. U ovoj antologiji zastupljeno je sedamdeset pjesnika, od takozvanih Orfejevih himni do prijelaza starohelenske lirike u bizantsko razdoblje. Smerdel opet skromno veli da knjiga ovakvoga obujma (140 stranica pjesničkoga teksta) ne može otkriti suvremenu čitatelju »cjelovitost osjećajnog života iz prohujalih epoha starohelenske povijesti, barem ne onu koja se očitovala kroz liriku«. Stoga je on nastojao, »da ta lirika teče kao bistra voda gorskog potoka. On buči, šumi i žubori... pjeva kao čovjekovo antejsko srce, koje je u svojim najsvjetlijim trenutcima uvijek uzbuđeno zbog doživljaja potresne humanosti. Ona odkupljuje i Orfeja i Pana, a nadahnjuje i aulos i siringu. Lirika nije samo zanos, oblikovana odkriva ono što reče Keats da je Ljepota vječna radost«.

Samo u časopisu »Živa antika« Ton Smerdel je objavio toliko radova o antici i antičkoj poeziji, da bi ti radovi, skupljeni u jednoj knjizi, bili književni događaj. To su pretežno radovi književno-estetskog sadržaja, od kojih navodimo samo neke: Motiv o jabuci (god. II, 1951), More u Horacijevoj erotskoj lirici (god. III, 1953), Tragom Heroje i Leandra (god. IV, 1954), Vidrićeva antika (god. IX 1959), L'originalita di Virgilio (god. X, 1960), Lirizam jednog epitafa (god. XVI, 1966), Ovidije u ljepoti prolaznosti (god. XVII, 1967). U nekoliko priloga ispitao je utjecaje grčkih i rimskih pjesnika na oblikovanje Leopardijeve pjesničke ličnosti. Pisao je o dodirima antičkoga kulturnoga kruga s hrvatskom književnošću. Objavio je više prikaza i ocjena knjiga inozemnih pisaca s područja klasične i novogrčke filologije.

Ton Smerdel je izvrsno znao i novogrčki odnosno novohelenski jezik. Preveo je roman Nikosa Kazantzakisa »Doživljaji Aleksisa Zorbasa« (Zagreb 1955, II. i III. izd. Sarajevo 1962 i 1969). Roman ovoga osebujnoga lirika i romanopisca, u čijoj su duši, po vlastitu priznanju, najdublje tragove ostavili Homer, Bergson, Nietzsche i Zorbas, a u čijem su životu najveći dobrotvori bili putovanja i snovi, postigao je u Smerdelovu prijevodu veliki uspjeh i kod nas.

U dvojezičnom izdanju »Poezija« (Zagreb, 1964) Smerdel nas je na najbolji način upoznao s novohelenskim pjesnikom Jorjosom (Giorgesom) Seferisom, dobitnikom Nobelove nagrade za književnost god. 1963, pjesnikom, u čijoj su lirici sublimirani »patnje, žuč i med, radosti i stoička traženja novoga«; pjesnikom, koji je »duboko osjećanje ljubavi prema svome zavičaju i rođenoj grudi plastično izrazio«. Pjesnikom, koga »oduševljava običan cvijet, čempresova sjena, pogled s gole hridi, mrtve ribe u plićaku, susret pod platanom, igre sjena i nadasve sunce i golo, pusto kamenje«. Knjigu Seferisove lirike Smerdel popraćuje ovim riječima: »To je prvi put da u nas izlazi knjiga lirike jednog novohelenskog lirika i to dvojezično. Hrvatska je lirika posebno vezana za novohelensku, jer je i mladi Demetar pjevao u početku na novohelenskom jeziku, ali je poslije zavolio našu sredinu i podpuno se asimilirao«. Dio predavanja o Seferisovu lirskom antimitizmu, koje je održao na Narodnom sveučilištu grada Zagreba 5. ožujka 1969., objavio je Smerdel u listu »Telegram« (7. ožujka 1969).

Veliki broj Smerdelovih prijevoda starohelenskih i novohelenskih pjesnika uvršten je u ova izdanja: Antologija svjetske lirike (Zagreb 1956 i 1964), 100 najvećih djela svjetske književnosti (Zagreb 1962 i 1964), Antologija svjetske ljubavne poezije (Zagreb 1968), Čitanka iz stranih književnosti. I Nevenka Košutić-Brozović (Zagreb 1970), Zapadna duhovna lirika Đure Kokše (Rim 1970). U

časopisu »Republika« (Zagreb 1964), objavio je u hrvatskom prijevodu antologijski izbor iz suvremene novohelenske lirike (18 pjesnika). Smerdelov prijevod Cezarovih »Mojih ratova« (Zagreb 1972), objavljen poslije Smerdelove smrti, prvi je književni prijevod na hrvatski jezik ovoga glasovitog djela — dosad smo imali samo »šalabakterske« (kupusarske) prijevode. U »Velikoj Epohinoj enciklopediji aforizama« Smerdel je bio stručni urednik za starohelensko, latinsko i talijansko jezično područje. Smerdel je čak preveo i tekst olimpijske himne grčkoga pjesnika Kostisa Palamasa (služeći se ovim Smerdelovim prijevodom, himnu je »prepjevao na hrvatski jezik« operni pjevač i športaš Milan Radović).

Ton Smerdel je osobito zadužio hrvatsku književnost prevevši na latinski jezik pjesme ovih hrvatskih pjesnika: Vjekoslava Majera, Miroslava Krleže, Vladislava Kušana, Gustava Krkleca, Frane Alfirevića, Dragutina Tadijanovića, Jure Kaštelana, Milana Begovića, Dobriše Cesarića, Đure Sudete, Olinka Delorka, Vesne Parun, Augustina Stipčevića, Antuna Branka Šimića, Marije Petričević, Nade Iveljić, Irene Vrkljan, Ljiljane Matković, Marije Čudina, Vesne Krmpotić, T. J. H. Mara.

Ton Smerdel je prevodio, kako sam kaže, držeći se načela da prijevod treba biti vjeran i lijep. U tome je uspio u najvećoj mogućoj mjeri, kao malo koji prevoditelj na hrvatski jezik. »Kako je i sam bio pjesnik, Smerdel je umio dočarati ljepotu izvornika i približiti ga čitatelju« (Veljko Gortan). Bio je »vrstan prevodilac antičke i talijanske lirike« (Radovan Vidović).

Novinski i časopisni prikazivatelji također su pohvalili Smerdelove prijevode. Seferisova »Poezija«, veliki doprinos upoznavanju suvremene Grčke, »u dobrom prijevodu Tona Smerdela zvuči tečno i osebujno i uvodi nas u karakteristični misaoni svijet velikog pisca«. Antologija starohelenske lirike »Orfej i Pan« u našoj prijevodnoj književnosti »predstavlja izuzetno djelo, jer do sada nismo imali jedne takve cjelovite antologije od takozvanih Orfejevih himni i Homera sve do bizantijske poezije u rasponu od četrnaest stoljeća« (G. Scotti). Ova antologija potvrđuje misao »da je lirika stare Helade u svim vremenima, pa i u najnovijem, ostala trajni čovjekov suputnik; stoga je neophodno konstatirati da je Ton Smerdel uradio značajan posao«. »Smerdelov izbor starohelenske lirike doista nosi u sebi i zanose Orfeja i nemire Pana — Smerdelu je uspjelo prenijeti ritam koji se poput otkucaja srca rađa iz cjelokupne atmosfere svake rascvjetale poeme« (»Vjesnik« Zagreb, 16. V. 1964, 7). Slične pohvale dobili su i drugi Smerdelovi prijevodi, osobito prijevodi Pindarova i Safina pjesništva.

Već svojim prijevodima, Smerdel je sastavni i neizostavni dio hrvatske književnosti, kao što su Kombol i Iso Velikanović. Jer, darovito i uspješno prenijeti u svoju književnost darove duha stranih književnih stvaratelja, prvorazredan je i neocjenjiv književni čin. Samo to je dovoljno, da takvi prevoditelji budu uvršteni u svoju književnost i u svoju književnu povijest kao autentični književnici. I po tome, dakle, Ton Smerdel zaslužuje počasno mjesto na hrvatskom književnom Olimpu.

Za svoj prevoditeljski rad Smerdel je dobio vrhunska priznanja. Čak je i Krleža javno izjavio, da je Ton Smerdel bio »čuveni latinist, koji je stekao slavu čak i suvremenog latinističkog pjesnika« (»Vjesnik« Zagreb i »Večernji list« Zagreb od 25. travnja 1972) I. F. je napisao o Smerdelu u posmrtnici: »Njegova osnovna znanstvena preokupacija bila je latinska i grčka književnost. No nije ostao samo na području klasike nego je pratio književno stvaranje na tim jezicima u cjelokupnom njihovom razvitku do današnjih dana, te je i sam u krugovima suvremenih svjetskih latinista bio poznat kao jedan od najboljih izvornih neolatinističkih pjesnika. Ni grčku književnost u cjelini nikad nije

zanemario. Smrt profesora dr. Tona Smerdela gubitak je za naš kulturni život, a osobito za hrvatsku latinistiku i grecistiku« (»Vjesnik« Zagreb, 22. kolovoza 1970).

Pa ipak, to nije bilo dostatno da mu se ime nađe među imenima prevoditelja i suradnika »Biblije« (Zagreb 1968). A toliko je to želio. Više od svega. Za ovu čast, da su to zatražili, odrekao bi se svih ostalih svojih prijevoda. Istina, bio je pozvan na suradnju (čini se na poticaj nekih uglednih izvancrkvenih osoba). Povjeren mu je prijevod Knjige o Jobu. Kada je prijevod bio dovršen i predan, uredništvo Biblije taj prijevod je — odbacilo, obrazlažući taj besprimjeran čin tvrdnjom, da Smerdelov prijevod »nije dovoljno prislonjen uz original i Sovićev prijevod«. To u prijevodu na razumljivi jezik znači: da Smerdel ne zna dobro jezik izvornika. Odbijenica je još k tome bila zaslađena velikodušnim obećanjem, da će prijevod, makar i netiskan, biti »dolično honoriran«. Odbijenički čin bio je tim bezprimjerniji kada se zna, da su u tu istu Bibliju ušli tekstovi prevedeni »neovisno o Soviću« (preko čijega su prijevoda »drugi suradnici nekako mogli dosegnuti izvornik«). I to se dogodilo čovjeku, koji je izvrsno znao jezike kojima su pisani izvorni tekstovi Biblije, koji je izvanredno poznavao jezik Septuaginte i sv. Jeronima, koji je, kao malo tko, znao jezike na koje je prevedena Biblija, a koje prijevode smatraju uzornima (kritička izdanja Vaccarija, Dhorme-a, C. Larcher-a, G. Boccalija i dr.).

Ovaj gorki ugriz krvario je u Smerdelovu srcu sve do njegove prerane smrti. O tome nije govorio. Svoju tihu bol nikome nije kazivao. Bio je odviše ponosan. Samo su najbliži za to znali. Svoj prijevod Knjige o Jobu (pod naslovom »Poema o Jobu«), to »remek-djelo starohebrejske i svjetske književnosti«, koje je »djelovalo i na mnoge pisce, kao npr. na Goethea kad je stvarao svoga Fausta, a uvelike je oblikovao duhovnu fizionomiju lirika Leopardija«, objavio je Smerdel u časopisu »Marulić« (broj 2/1968) i kao posebni otisak. Nu, to mu nije zacijelilo duboku ranu. S tom nezaliječenom ranom umro je ovaj pjesnik i dobri čovjek, za koga u posmrtnici napisaše da je bio »praktični kršćanin, poznat kao plemenit i izgrađen čovjek« (Glas koncila, broj 17, 30. VIII. 1970, str. 9).

3. Poesis Leopardiana

Pjesnika Giacoma Leopardija nije potrebno predstavljati. Pjesništvo toga velikog pjesnika, koji se je najdublje i najneustrašivije zagledao u bezdani ponor smrti i ništavila, predmet je stalnoga proučavanja. Proučavaju ga i proučavali su ga mnogi. O njemu je napisano brdo knjiga. Međutim, u život i pjesničko stvaralaštvo ovoga pjesnika, za koga je Umberto Bosco rekao »che come poeta sempre porta con le sue poesie una consolazione« (da kao pjesnik svojom poezijom uvijek donosi radost), najdublje od svih i u nas i u svijetu uronio je Ton Smerdel. A uranjao je u Leopardijevo stvaralačko djelo da, kako sam Smerdel reče na II. međunarodnom zborovanju leopardista u Recanatiju (1—4 listopada 1967) i u ovom našem atomskom vremenu nađe u tom djelu utjehu i radost »za našu dušu i srce«. Dok nije uronio u to djelo, mislio je o Leopardiju »kao o čovjeku, koji je bio izgubio svaku nadu u bolje«, što će kasnije opovrgnuti.

Leopardijevo stvaralaštvo Smerdel je proučavao skoro čitav život. U svojim »Marginalijama o Leopardiju« (Susreti s knjigama i piscima, II, 325—334) Smerdel promatra Leopardija, razočaranoga kršćanina, kako ga karakterizira Paul Bourget, kao meditativnoga duha koji »prvi unosi u talijansku liriku tragično osjećanje života, ali ne kao apsolutnu negaciju života, nego kao svoju

osobnu konfesiju, kao primanje, da postoje nesuglasja između njegovog mikrokozma u odnosu prema svim zagonetnim tajnama makrokozma«. Rastrzavan tragičnim životnim i općim problemima svoga doba, Leopardi se sklanja u svoj lirski svijet i u njemu pokušava naći rješenje kako se može postići »harmonija između unutrašnjeg života i stvarnog stanja događaja i doživljaja, koji su izvan nas«.

Što je Smerdela privuklo Leopardiju? Možda je s njim dijelio ljubav prema prirodi, u kojoj je Leopardi »tražio i nalazio ravnotežu« i za koju je imao »savršeno uho«. Možda su ga privukli glavni motivi Leopardijeva pjesništva: »živjeti, biti uvijek i trajno razočaran i tražiti harmoniju, koje kao da nema«. Ili zato što je Leopardi volio svijet koji je volio i Smerdel — svijet antike (obojica su jednako bili naklonjeni pjesnikinji Sapfo, svatko na svoj način). Ne ćemo pogriješiti ako ustvrdimo, da su ga privukli svi ti razlozi. Ali meni se ipak čini da se je Smerdel bavio Leopardijem najviše zbog toga, da pronađe iskrcajne obale Leopardijeva beznadna pesimizma i ništavila. Smerdel je bio uvjeren da je Leopardi nazrijevao te obale, iako su njegove patnje bile teže od Jobovih. Job je sve izgubio, ali i ponovno sve dobio. Leopardi je samo gubitnik. Jobov pesimizam »dobiva metafizički smisao za čovjeka koga život vodi u vječnost«. Ton Smerdel, koji je sve patnike želio dovesti u nebo svijeta vedrine u koje je vjerovao, nalazi da se i Leopardijeva bolna razočaranost i očajnički pesimizam očituju »kao glad i žeđa za vječnim u komu bi se jedino mogao naći odgovor na svu i veoma isprepletenu problematiku našeg bola i naših mučenja u srcu i duhu« (Susreti, II, 334).

Još jedna Smerdelova neprocjenjiva zasluga za hrvatsku književnost je njegov prijevod skoro čitavoga Leopardijeva djela na hrvatski jezik. U knjizi »Dijalozi i eseji« (Zagreb 1961) objavio je prijevode Leopardijevih dijaloga i eseja objavljenih u njegovu glavnom proznu djelu »Operette morali«, Uspomenu na prvu ljubav, Misli, odabrane odlomke iz dnevnika »Zibaldone« i izbor iz pisama, te svoj esej o stvaralačkom liku Giacoma Leopardija. U knjizi »Lirika« (Zagreb 1963, vlast. naklada) objavio je prijevode svih Leopardijevih pjesama iz pjesničke zbirke »I Canti«, jedine koja je tiskana za Leopardijeva života (»Liriku« je pod naslovom »Lirske pjesme«, ponovno izdala »Zora« Zagreb god. 1971). Ovaj prijevod popratio je obilnim napomenama i tumačem te esejem o Leopardijevoj lirici u kojemu je objasnio i načela kojih se je držao prigodom prevođenja.

Prije Smerdela u nas je preveden samo manji dio eseja i dijaloga iz »Operette morali«, pa o Leopardiju kao prozaiku nismo mogli imati točnu predodžbu. A Leopardijevo prozno djelo (u biti lirsko: za slavno djelo »Operette morali« Leopardi piše ocu »da su poezija u prozi, to jest djelo zamišljeno kao pjesme, ali pisane u prozi«) nerazlučivi je dio njegova pjesničkoga stvaralaštva, koje je po Smerdelu »u velikom dijelu jednako snazi jednoga Dantea«. To djelo dokazuje, da je Leopardi bio »u oporbi s patvorenim tumačenjem antike«, u njemu je »jasnije i pristupačnje no u pjesmama sadržana Leopardijeva filozofija pesimizma«. Ovo prozno djelo, kao uostalom i pjesničko, »pobuna je Leopardijeve osjećajne duše protiv zla u životu i protiv zla, koje je usko spojeno sa samim bolom i svjesnošću o toj boli«. Leopardi »nije nikada cinačan« kao Lukijan. Dok je prevodio Leopardijevu prozu, Smerdel je »pomišljao na vezu između Leopardija i Cervantesa«. Najbolji tumač Leopardijevih misli o boli i vječnoj prolaznosti kojima su natopljene njegove pjesme je njegov esej »Pjev divljega pijetla« (»Svanut će dan, kad vas nijedna vanjska snaga i nijedan unutrašnji pokret ne će trgnuti iz mira vašega sna, a u ovome ćete miru uvijek i nezasitljivo počivati«). Leopardi je ipak otkrivao, »da je život vrijedan ukoliko ga ispunjavamo ne samo stvaralačkim nego i korisnim radom«. Leopardijeve naj-

bolje pjesme, kao i eseji i dijalozi, »intonirani su posebnim ritmom kojim zrači vedrina«.

Knjiga »Dijalozi i eseji« naišla je na odziv. »Smerdel je sretno odabrao koje tekstove treba uvrstiti, da čitalac stekne što cjelovitiju sliku o čovjeku koji je pjevao, filozofirao, nadao se i rezignirao ponekad« (Saša Vereš). »U svojoj punoći shvaćeni 'Dijalozi i eseji' ostaju za čitaoca uzbudljiv doživljaj i pravo malo intelektualno slavlje« (Ivko Jovanović). Branko Peić je odao priznanje Smerdelovu prijevodu, njegovim komentarima teksta i eseju koji služi kao pogovor. Takav bitno stvaralački posao, napisao je Branko Peić, mogao je obaviti samo prijatelj pjesnika s djelom kojega se našao suočen; knjigom »Dijalozi i eseji« Smerdel je unaprijedio našu prijevodnu književnost i kulturu uopće.

Prvi prevoditelj Leopardijeve lirike u nas bio je Medo Pucić. Najznačajniji kasniji uspjeliji prevoditelji bili su Ante Tresić-Pavičić i Sibe Miličić. Pravi poetski prevoditelj, kaže Smerdel, bio je u najnovije doba Frano Alfirević. No, svi su oni prevodili samo neke ili izabrane pjesme, često prevodeći iste pjesme, »tako da je desetina Leopardijevih pjesama i to najznačajnijih ostala neprevedena, pa je pjesnikov lirizam bio djelomično osvijetljen«. A Leopardijev se lirski svijet može shvatiti i njegov »lirizam u cijelosti osjetiti i ocijeniti, tek ako se prevedu sve Leopardijeve pjesme«. Jer pjesme iz zbirke »I Canti« »predstavljaju stvaralačku cjelinu, a to je i sam pjesnik želio, što se često zaboravlja i na taj način krnji cjelokupna slika o Leopardijevoj kreativnosti. Štoviše, pojedine pjesme izdvojene iz organične cjeline, lome onu izvornu Leopardijevu stvaralačku liniju koja se kreće od pjesme »Italiji« do »Žuka ili cvijet pustinje«, još bolje »Mjesečev zalaz«, jer je to u stvari, kako danas mislim posljednja Leopardijeva pjesma«.

Leopardijeva filozofija, kako sam Leopardi piše u svom dnevniku »Zibaldone«, ne samo da ne vodi mizantropiji, ona u svojoj biti isključuje mizantropiju. Leopardi čini s pjesmom »ono isto što radi Beethoven svojom raspjevanom muzičkom frazom, koja je doživljajno neiscrpiva«. »Leopardi je pjesnik s kojim se duhovno mora dugo živjeti, da bismo ga u cijelosti jasno shvatili. Ako je to lirika pobunjena i uvriježena srca, pa iako je obojena često sumornošću, — mi ćemo u njoj uvijek naći poleta za naše oduševljenje koje nas odvodi Ljepoti. Ta jedina odkupljuje i konačno smiruje ojađeno srce«. Ali »prejako Leopardijevo lirsko vino treba piti oprezno, gutljaj po gutljaj, a ne vodniti ga«.

Toga i takvoga Leopardija nije bilo lahko prevoditi i »uspješno dati adekvatni izraz u svome jeziku onom nikad uvenulom sjaju i blistavosti rekanatskog liričara«. Na mladoga su Leopardija »uz Moshosa djelovali i dojmovi koji su nastajali poslije lektire stvaralački elementarnih prispodoba u Homerovim epovima, osobito u 'Ilijadi'. »Stoga da bi se uspješno prevodilo Leopardijevu liriku potrebno je dobro poznavati antičko pjesništvo. Leopardijeva pjesma »Noćni pjev«, kako veli M. Sticco, »u biti je religiozno obojena, jer dodiruje najdublje probleme čovjekove egzistencije«. »Premda u pjesmi Leopardi ne spominje ime Bog, ipak, sva ona pitanja koja on upućuje Mjesecu, nisu drugo nego osebujno traženje rješenja kontradikcija u životu i traženje smisla boli. Takav je njegov stav potpuno iskren, on trese ljudskom dušom, ali je na kraju i smiruje« (Hrv. knjiž. zbornik »Marulić«, Zagreb 1968, 224). Za prevođenje pjesama i proze ovakvoga pjesnika potrebno je ne samo svestrano znanje, nego i pjesnička tankoćutnost i sposobnost dubokoga uranjanja u zamagljene prostore ljudskoga duha i duhovnoga. Potreban je uvjet, koji je postavio sv. Jeronim: Poetam non potest nosse nisi qui versum potest struere (Pjesnika može upoznati samo onaj, koji je sposoban skladati stihove). Smerdel je ispunjavao sve te uvjete. Zato njegov prijevod cjelokupne lirike Leopardijeve nije samo prvi prijevod te lirike na hrvatski jezik, nego i najbolji dosad.

Kritičar beogradskih »Književnih novina« (NS br. 210/1963) Đ. S. priznao je Smerdelu, da je on uspio ući u blistavu jednostavnost Leopardijeva lirskoga svijeta i da je njegov prijevod izvrstan. Ton Smerdel je, napisao je taj kritičar, »pravilno shvatio s jedne strane osebujnu ritmičku i metričku organsku povezanost takozvane slobodne strofe Leopardijevih pjesama, a s druge strane pjesnikovu sublimnu meditativnost, korozivni intelektualizam. Smerdel je godinama proučavao Leopardijev lirski riječnik, literaturu o njegovom opusu. Tako knjiga koja se nalazi pred nama predstavlja plod dugogodišnjeg rada jednog prevodioca koji je, prvi kod nas, upoznao ljubitelje talijanske poezije s najvrijednijim ostvarenjima pjesnika iz razdoblja romantizma. Leopardi, fizički unakažen i intelektualno genijalan, bio je buntovnik, protivnik tradicije i provincijalne učmalosti, bio je, s etičko-idejne strane, uz borce za novo protiv reakcionara svih oblika. Takav je i sadržaj njegovih pjesama: misao o potrebi jedinstva nacije i oslobođenja od tuđega jarma; pobuna protiv ustaljenih mišljenja u društvu; smisao za antičku liriku i za novo tumačenje antike; suosjećajnost, nježnost, beskrajnost prostora i vremena, konkretne slike iz života — to su teme Leopardijeve lirike. U 'Lirici' Leopardi živi i formalno i sadržajno. Za prevođenje ovih stihova Smerdel je uložio maksimum truda. On je ne samo proučio literaturu i lirski rječnik autora, nego je boravio i u Leopardijevom rodnom kraju. Oni koji znaju koliko je bogat i, kadkad, težak Leopardijev lirski rječnik (to su iskusili prije svega talijanski leopardisti), mogu se uvjeriti da je prijevod Tona Smerdela pravi podvig«.

I drugi su »Liriku« odnosno »Lirske pjesme« dočekali s oduševljenjem. »Pred nama je jedna izvanredna knjiga pjesama; jedan drugi Giacomo Leopardi, pjesnik, koji za nas postaje otkrićem a u talijanskoj je književnosti već davno — blistavom tradicijom« (»Večernji list« Zagreb, 23. II. 1972, 15). Smerdel je »izvrstan prevodilac Leopardijevih lirskih pjesama« (»Vikend« Zagreb, br. 196/1972, 7). »Izbor pjesama koje smo dobili u prijevodu Tona Smerdela pokazuje širok raspon Leopardijeva pjesništva i daje uvid u tematski široko polje njegovih poetskih angažiranosti« (Ljerka Mifka, »Telegram« Zagreb, br. 23/1972).

Vrhunac Smerdelova bavljenja Leopardijem je njegov »Roman o Giacomu Leopardiju« (Zagreb 1966., vlast. naklada). Da bi napisao ovaj romansirani pjesnikov životopis (kako ovaj roman naziva sam Smerdel u epilogu romana), Smerdel je temeljito proučio cjelokupno Leopardijevo djelo. Odlazio je u pjesnikovo rodno mjesto Recanati, da provjeri i prouči raznovrsnu literaturu o pjesniku. Čitao mikrofilmove autografa njegovih djela. Pohodio i druge gradove u kojima je živio pjesnik, da bi što bolje zašao u atmosferu krajolika, koji je toliko značajan za Leopardijev lirski izraz. Preveo je sve Leopardijeve pjesme i gotovo čitavo njegovo prozno djelo. Objavio je niz studija, većinom na talijanskom jeziku, u kojima je nastojao objasniti Leopardijeve dodire s antičkim pjesnicima kao i oblikovanje prvog pjesnikova lirskog izraza u njegovim mladenačkim djelima otkrivši pri tom Leopardijevu poemu »Il Balaamo«. U romanu je, kaže dalje Smerdel u epilogu romana, nastojao obuhvatiti stvarne činjenice iz Leopardijeva života i njegovo vrijeme, te sve to povezati s Leopardijevim stvaralaštvom. Trudio se, veli, da u romanu predstavi prometejsku narav pjesnika Leopardija i da roman »na neki način bude uvod za onoga koji želi ući u Leopardijev lirski svijet, pa da onda čitanjem njegovih djela samostalno doživi čar genijalnog pjesničkog izraza«.

»Roman o Giacomu Leopardiju« unikum je u hrvatskoj književnosti. Uz Smerdelove eseje o Leopardiju (imao je za tisak već pripremljenu knjigu eseja »Poesis Leopardiana«, ali je smrt bila brža), ovaj roman nas zaista na očaravajući način uvodi u Leopardijev lirski svijet. Hrvatski romanopisac Ivan Aralica također podrobno proučava mjesta u koja smješta junake svojih povijesnih

romana. Za svoj roman »Ime ruže« profesor semiotike na Sveučilištu u Bologni i teoretičar kulture Umberto Eco pročitao je sve što se pisalo u 14. st. i što je o tom stoljeću napisano. Ali i Aralici i Ecu skupljena je građa poslužila, da svoju maštu omeđe i dadu joj privid povijesne stvarnosti. Smerdel nije pisao ni o izmišljenoj osobi, ni o izmišljenim djelima, ni o izmišljenim mjestima zbivanja. Njemu je mašta poslužila tek za dublji i dalji zalet u svijet mašte jedne stvarne povijesne osobe, koja je živjela stvarni život i boravila u stvarnim mjestima. U tome je golemost i čudesnost njegova pothvata.

»Roman o Giacomu Leopardiju«, prva knjiga takve vrste koja je do danas u svijetu objavljena o glasovitom pjesniku, u Smerdelovoj je domovini, osim jednoga izuzetka, primljen prilično mlako. Priznato je tek, da je u njemu Leopardijev lirski svijet »prikazan s mnogo zanosa i ljubavi prema predmetu, pa je to djelo ne samo zanimljivo štivo već i uvod za onoga koji želi ući u bit Leopardijeva stvaralačkog opusa« (»Vjesnik« Zagreb, 23. XI. 1967, 6). Slično piše i J. Turčinović, govoreći o romanu kao o svojevrsnom raritetu na našem tržištu, u kome nas Smerdel vodi prema svojoj »jedinoj ljubavi« (unico amore) — prema Giacomu, prepuštajući nas susretu s njime, a nipošto ga ne zamjenjujući sobom (Svesci KS, 2/1967, 91). Određeniji i pohvalniji je Mirko Validžić: »Najviše zadivljuje odakle Smerdel smogne obilnog pjesničkog izražaja opisujući u nebrojenim nijansama godišnja doba, dnevne varijacije prirode i dana, raznolike pejzaže tolikih mjesta, gdje je Leopardi živio ili samo prošao. Ta je invencija produkt pjesničkog talenta pisca romana o G. L. Iz Smerdelova Romana o G. L. moglo bi se napabirčiti toliko pjesničkih orisa, opisa, dorečenih situacija, krasnih usporedaba, briljantnih izraza, tako iscizeliranih biranih pjesničkih slika — da bi to predstavljalo svojevrsnu zbirku pjesama u prozi i još više. Dok čitamo ovakve fragmentarne zalete, prisjećamo se Reymontovih opisa godišnjih doba i svih utkanih situacija iz njegovih Seljaka... Roman o Giacomu Leopardiju spada u vrstu romansiranih biografija tj. književne specijalne proze, koja se u nas nikad nije njegovala... Smerdelovo djelo je samim predmetom, načinom obrade, književnim izražajem, kompozicijom, stila i jezikom potpuno uspjelo« (»Susreti« Umag, br. 4/1971, 27—29).

No, zato su Talijani ovaj roman najpohvalnije ocijenili, ne zbog toga što je Leopardi Talijan, jer o Leopardiju su pisali toliki poznati svjetski književni i znanstveni uglednici čija su imena zvučnija od Smerdelova i koji pripadaju narodima poznatijim od hrvatskoga. Upozorujući na roman Giacomo Scotti (u »La voce del Popolo«, Rijeka, 24. XII. 1966, 5) piše: »L'opera e la vita del grande Recanatese sono illustrate con la serieta dello studiozo, con la passione del poeta e in uno stile da vero romanzo, che fa onore al biografo-scrittore. E' un libro questo che nessuno si e arrischiato a scrivere, finora, nemmeno nella patria de Leopardi; un libro che, probabilmente, sara tradotto in italiano. Lo meriterebbe, in ogni caso« (»Djelo i život velikoga Rekanaćanina osvijetljeni su ozbiljnošću znanstvenika, zanosom pjesnika i u stilu istinskoga romana, što služi na čast biografu-piscu. Ovo je jedna knjiga koju se nitko nije usudio napisati, dosad, čak ni u Leopardijevoj domovini; knjiga će, vjerojatno, biti prevedena na talijanski. To je zaslužila, u svakom slučaju«). Sa Scottijevim prikazom, objavivši ga u cijelosti sa svojim povoljnim objašnjenjem, talijansku javnost u Italiji upoznao je Ivo Fazzini (»La Voce Adriatica«, Ancona, 14. I. 1967), kao i listovi »L' avenire d' Italia (14. I. 1967) i rimski »Il Messaggero« (20. I. 1967).

Poznati slavist prof. Maver iz Rima pisao je Smerdelu, da je oduševljen djelom. Veoma toplo pismo dobio je Smerdel i od Leopardijeva potomka Pierfrancesca Leopardija, koji je obećao učiniti sve da se roman prevede i objavi u Italiji. Gradonačelnik Recanatija dr. Franco Foschi u ime svoje Općine obećao

je svaku pomoć za objavljivanje romana u Italiji. Ulomak romana u Smerdelovu talijanskom prijevodu objavljen je u časopisu »Il Casanostra« (1968, br. 85). Pored ostalih priznanja Smerdelu je iskazana i čast, da u ime stranih leopardista pozdravi sudionike II. međunarodnog zborovanja leopardista u Recanatiju, što su zabilježile mnoge talijanske novine — među njima i »Il Messaggero« (3. X. 1967).

Ton Smerdel je i nama i svijetu otkrio jednoga novog, pravog Leopardija kakvoga nismo poznavali, Leopardija, koji nije uvjereni materijalist za koga je ljudska misao konačni proizvod materije — kako to neki uporno tvrde. To je Leopardi koji kroz mrak ništavila nazire daleku obalu spasa na kojoj nema patnji ni smrti i gdje kraljuje vječna Ljepota; Leopardi koji je bio za bratstvo ljudi udruženih u boli; Leopardi koji nam u pjesmi »Žuka ili cvijet pustinje« poručuje da vjerujemo u život:

ti mirisna žuko,
naokolo širiš tvoje osamljeno žbunje,
zadovoljna pustinjskim krajem.
Ponovno te vidjeh kako svojim grančicama
krasiš osamljene staze,
što opasuju grad koji nekad
ponos smrtnika bješe i propala carstva...

4. Izvorno pjesničko stvaralaštvo

Pjesništvo naše svagdanje
daj nam danas
(Petar Grgec, Na izvorima pjesništva,
Zagreb 1940)

Za života Smerdel je objavio ove zbirke pjesama —
a) *na hrvatskom:* I. Iz moje korabljice (Split—Zagreb, 1941), II. Drvorezi (Zagreb, 1942), III. Duša u plamenu (Zagreb, 1944), IV. Epitaf (Zagreb, 1964), V. Sonatine (Zagreb, 1968) i VI. Moji psalmi (Zagreb, 1968); *na latinskom* (latinskim pjesmama uvrštava se među najplodnije novije novolatinske pjesnike u svijetu): I. Urna Parcarum (Žara Suđenica—Zagreb, 1961), II. Pontes lucentes (Svijetleći mostovi—Zagreb, 1962), III. Cantilenae (Stare pjesme—Skopje, 1965), IV. Carmina ex libro: Somnium omnium (Pjesme iz knjige: San sviju — Atena 1965), V. Palmae solis almae (Blagi sunčevi dlanovi — Skopje 1967), VI. Cupressorum cantilenae (Stare pjesme čempresa — Atena 1967), VII. Flatus cupressorum (Dah čempresa — Skopje 1967), VIII. Tria epicedia im memoriam K. Georgulis (Tri pjesmotvora za sjećanje na K. Georgulisa — Atena 1968), IX. Et barbarus latine (I barbarske latinske — objavljene u zbirci hrvatskih pjesama »Sonatine«, Zagreb, 1968), X. De cicadis et undis Parentinis (O cvrčcima i valovima porečkim — Skopje 1969), XI. Incantationes (Začarane pjesme — Skopje 1979; više nije bio živ, kada je ova zbirka dotiskana) i XII. Ex libello: Cantilenae Latinae (Iz knjižnice: Stare latinske pjesme — objavljeno posmrtno u zborniku »Za blagdanskim stolom«, Zagreb, 1970).

Na hrvatskom jeziku Smerdel je još objavio knjige studija, eseja i kritika »Susreti s knjigama i piscima« (I. dio Zagreb, 1943, II. dio Zagreb 1944), knjigu o problemima estetike »Borba za sklad« (Zagreb, 1944), knjigu eseja o umjetničkom stvaranju »Stvaralačka radost« (Zagreb 1945, vlast. naklada),

već spomenuti »Roman o Giacomu Leopardiju«, zbirku priča »Bajke o patuljcima« (Zagreb 1969), a u rukopisu mu je ostao roman »Ponori ljubavi«. U posebnim otiscima objavio je dosta radova, od kojih spominjem samo neke: a) *na hrvatskom:* Dodir helenizma s kršćanstvom (Beograd 1937), Istina i legenda o Kleopatri (Beograd 1938), Bilješka o Gunduliću (Beograd 1939), Lirika Iga Grudena (Skopje 1939), Lik Majke Božje u Jagićevim memoarima (Beograd 1941), Motiv o cvrčku (Zagreb 1962), Leopardijev lirski realizam (Zagreb 1963), Karakteristike Bakhilidove lirike (Zagreb 1967); b) *na latinskom:* Carmina parva et commentatiuncula de Cicerone pfilosopho (Atena 1966), Pugna chaeronensis in lyrica Croatarum moderna (Atena 1967), De Jacobo Leopardo poeta ac philologo (Atena 1969); c) *na talijanskom:* Il primissimo Leopardi nella filologia classica dell 'Ottocento (Recanati 1967).

U časopisu »Živa antika« objavio je Smerdel i pjesme izvorno napisane na grčkom jeziku. Dugačak bi bio popis svega onoga što je Smerdel još objavio na hrvatskom i latinskom jeziku u časopisima, periodicima, prigodnim izdanjima i drugdje. Posebno je značajna bila njegova latinska pjesnička suradnja u časopisu »Vita latina«, što ga od god. 1957. izdaje u Avignonu-Parizu »Društvo za živi latinski« utemeljeno god. 1952., kojemu je jedna od glavnih skrbi da i u nastavi latinskoga jezika budu primjenjivane suvremene metode učenja stranih jezika za uporabu riječi iz svagdašnjega života. U pripremi za tiskanje bila mu je još i knjiga proze »Uspomene ganuća« (Katolički godišnjak 1971) i toliko drugih knjiga.

Izbor iz Smerdelova pjesničkoga stvaralaštva objavljen je u antologijama i zbornicima: 1. »Viva Camena« (Živa Kamena), latinske pjesme našega stoljeća (latina huius aetatis carmina collecta et edita ab Josepho Eberle), Zürich 1961 — antologijski izbor Josepha Eberlea od 244 pjesme pedesetorice pjesnika iz 17 europskih i izvaneuropskih zemalja koji su djelovali u posljednjih pedeset godina; izbor je popraćen kratkim pregledom »De litteris Latinis recentioribus« (O novijoj latinskoj književnosti) najboljih poznavatelja suvremenog latinskoga stvaralaštva J. IJsewijna i L. IJsewijn-Jacobs; 2. Hrvatska duhovna lirika, Rim 1968., uredio Đuro Kokša; 3. Radovan Vidović, Split u poeziji, Split 1968; 4. Za blagdanskim stolom, pjesnički susreti, Zagreb 1970., izd. HKD Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb. Začudo, Smerdel se ne spominje u knjizi Drage Šimunže »Problem Boga u suvremenoj književnosti« (Split 1983).

Smerdelovo stvaralaštvo na hrvatskom jeziku u cjelini je malo ili nikako ocijenjeno. Zapažena je zbirka pjesama »Epitafi«, za koju je S. Blažina napisao: »Pred nama je zbirka stihova pjesnika koji vraća dug životu. Čitajući te pjesme, doživljavamo poeziju koja uokviruje ono što je najdraže u odrazu ljepote... Ova zbirka zapravo je autorov životni epitaf, izvađen iz bogate riznice njegova životnog iskustva... Pjesnik nam se ponovno predstavio kao 'neumorni putnik, pjevač, skitač u zemlji svojih i tuđih snova'« (»Vjesnik«, Zagreb, 14. XI. 1965). Mirko Validžić ovako ocijenjuje Smerdelovo stvaralaštvo: »Njegovi prozni i pjesnički radovi izražavaju težnju da se povežu duhovne vrednote antike, blago humanizma i samosvojni izraz naše epohe. On je proučavajući klasične pisce brusio vlastiti izražaj slijedeći svoj stvaralački nagon. U lirskom stvaralaštvu uvijek povezuje čovjeka sa zemljom, ali ne u smislu dovršenosti. Perspektiva trajnog lirskog dijaloga uvijek je sveobuhvatna i neomeđena Vječnost... 'Moji psalmi' kao zbirka označuje u njegovoj lirici poseban izražaj, a to je težnja ljudske duše za smirenjem u Istini. Čovjekova je katarza otkupljenje duše i srca kroz Ljepotu« (pogovor zbirci »Moji psalmi«). Đuro Kokša (u antologiji »Hrvatska duhovna lirika«) kaže za Smerdela, da u poeziji istupa »naglašeno tiho i nenametljivo, na svoj osobni način« i da se »obnavlja, kušajući nove oblike i nove putove«.

Daleko bolje, ali ni ono još uvijek ne cjelovito, ocijenjeno je Smerdelovo latinsko pjesništvo. Jozef IJsewijn, šef Katedre za novolatinsku filologiju na Katoličkom sveučilištu u Leuvenu, neumorni proučavatelj latinizma, najbolji poznavatelj suvremenoga latinskoga stvaralaštva, u »Pregledu latinskih pjesnika dvadesetog stoljeća« (1961) napisao je za Smerdela, da je »najizvorniji novolatinski pjesnik naše epohe«.

Smerdel je bio toliko cijenjen kao novolatinski pjesnik, da ga je poznati slavist sveuč. prof. Christian Alfonso van den Berk (i on sada pokojni) predlagao za — Nobelovu književnu nagradu. Citiram njegovo pismo: »Dobio sam poziv od Nobel-komiteta Švedske akademije da nominiram kandidata za literaturu... Hoću predložiti dr. Tona... koji je pisao latinske pjesme... Imam ja svoje razloge za taj prijedlog...« Drugo pismo van den Berk piše Smerdelu: Dragi prijatelju! Evo primio sam dva paketa knjiga pa vaš curriculum vitae... Što sada imam u glavi o vama izgledalo bi od prilike ovako: Vrlo dobro naučno poznavanje i prožimanje kulturnog dobitka od antičke kulture dosada. Prošlost i sadašnjost su sjajno oživljene u Vama, a naročito su umjetnički proživljene tako da su nauka i umjetnost sklopile brak... Ritmičkim duševnim naletom jezika pokušavate izraziti najdublje duševne čežnje svoje i čovjeka iza ogledala konkretnog života — prirode za vječnu istinu i dobrotu identificirane u ljepoti koja bi sama mogla zadovoljiti čovjeka... Formalnu stranu vaše umjetnosti moram ostaviti drugima tamo u Stockholmu... Vaš odani van den Berk«.

Zašto je Smerdel pisao pjesme na latinskom jeziku? Odgovor je dao on sam u uvodu svoje prve zbirke latinskih pjesama »Urna Parcarum«: »Pitat će netko, zašto u ovom našem atomskom doba pisati latinske stihove?... Bio sam zanesen ne samo ljepotom pjesama klasičnih pjesnika, već i latinskom poezijom mnogih pisaca moga naroda...«. I za Smerdela bi se moglo reći ono isto, što je on rekao za uglednoga novolatinskoga pjesnika Nijemca Josefa Eberlea. Naime, da je i Smerdelu latinski jezik bio sredstvo kojim je sažetije i uvjerljivije izrazio svoje lirske doživljaje nego li na materinskom, hrvatskom jeziku. U oblikovanju svojih lirskih doživljaja ni Smerdel se, kao ni Eberle, nije zadovoljavao antičkim lirskim rječnikom, već je rabio i riječi stvorene u Srednjem vijeku i u novije doba, a i sam je latinski jezik obogatio novim riječima i izrazima.

Uloga latinskoga jezika u Hrvata značajnija je nego kod većine europskih naroda. Iz pradomovine su Hrvati donijeli sa sobom svoje vlastito pismo glagoljicu i svoj izgrađeni hrvatski narodni i književni jezik. Došavši u današnju domovinu, našli su se na području latinskoga jezika i kulture. Budući da im latinski jezik i kultura nisu silom nametani, Hrvati ubrzo prihvatiše latinski jezik kao jezik diplomacije i saobraćaja s ostalim europskim narodima. Dogodilo se nešto, što tada nije zabilježeno u ostaloj Europi. Latinski jezik bez težih unutrašnjih sukoba koegzistirat će s hrvatskim, uzajamno se prožimajući. Glagoljsko i latinsko pismo neće se međusobno isključivati. Potrajat će to stoljećima, od 6. st. do polovice 19. st. Tek god. 1847., kada je u ostaloj Europi davno već bio nestao iz javne uporabe, ukida se u Hrvatskoj latinski jezik kao službeni jezik Hrvatskoga sabora. U višestoljetnoj rascjepkanosti hrvatskih zemalja latinski jezik je bio spona i stvarni jezični i duhovni zajednički jezik (koine) na kojemu su pisana i znanstvena djela i dio lijepe književnosti. Treba ipak naglasiti, da književnost na latinskom jeziku nije u Hrvata prethodila književnom stvaranju na hrvatskom jeziku, kako se to tvrdi, jer su Hrvati na svom narodnom jeziku književno stvarali još u pradomovini.

Naša književna baština dokazuje, da književno stvaralaštvo u Hrvata nije dvojezično tek od 15. do 19. st., kako se to općenito tvrdi, ono je dvojezično

već od 6. ili najkasnije 7./8. st. Iz 8. st. imamo glasovitu Valunsku ploču, prvi poznati nam dvojezični hrvatsko-latinski natpis, na kojoj je u prvom retku upisan hrvatski tekst glagoljskim pismom, a u drugom i trećem retku latinski tekst latinskom karolinom (Branko Fučić Valunsku ploču stavlja u 11. st.). Iz 8. st. sačuvan nam je također prvi (danas poznati) latinski književni tekst u Hrvata, natpis na Višeslavovoj Krstionici (nije nam jasno kako toga izrazito književnoga teksta nema u knjizi »Hrvatski latinisti«, koja je objavljena 1969. u izboru »Pet stoljeća hrvatske književnosti«).

I u znanosti su se Hrvati latinskim jezikom služili duže nego ostali Europljani. Kao pisana riječ i kao živi govor latinski je od 18. st. bio brana germanizaciji, mađarizaciji i potalijančivanju, a da od njega nije prijetila nikakova opasnost hrvatskom jeziku. Zanimljivo je mišljenje Milutina Cihlara Nehajeva (u eseju »Grgur Ninski«) da pobjeda latinaša nad glagoljašima u X. st. nije bila poraz hrvatske narodne misli; da je pobijedio glagoljaški pokret, hrvatska Crkva ne bi se mogla othrvati provali Turaka (kao što se nije mogla othrvati pravoslavna). Katolicizmu mnoge države, rekao je Nehajev, zahvaljuju svoju snagu i da su pobijedili glagoljaši, Hrvatska bi možda bila nestala između Bizanta, Rima i Pešte. A latinsko bogoslužje, dodao je Nehajev, napokon nikoga nije polatinilo.

Najveći pobornici hrvatskoga narodnog preporoda školovani su u latinskom jeziku. Oni su svjesno u hrvatski jezik unosili duh latinske sintakse i izgovora, smatrajući da time obogaćuju njegovu izražajnost i ljepotu i modernije ga oblikuju. Takova nastojanja hrvatskih preporoditelja išla su i za tim da se održi i neprekinutost sa starijom hrvatskom književnošću. Stoga je sasvim prirodno i jezikoslovno zakonito da i današnji hrvatski jezik uzima (i treba uzimati) strane posuđenice iz latinskoga jezika i njegovim posredovanjem, jer to i nije posuđivanje već uzimanje iz vlastite baštine.

Mnogi su Hrvati pisali dvojezično. Modruški biskup Šimun Kožičić Benja (16. st.) poznat je i po svome glagoljaškom radu i po glasovitim latinskim govorima na Lateranskom saboru i pred papom Leonom X. U Dubrovačkoj Republici cvala je književnost i na hrvatskom i na latinskom jeziku. Iz Kotora potječe niz uglednih hrvatskih književnika, znanstvenika i kulturnih radnika koji su pisali latinski, kao što je glasoviti govornik Nikola Modruški, čiji je govor o smrti kardinala P. Riarija prvo tiskom izdano djelo hrvatskoga pisca (god. 1474) i drugi (da spomenemo samo tiskara Andriju Paltašića i talentiranoga pjesnika Ivana Bonu-Bolicu). Najveće ime hrvatske dvojezične književnosti, a jedno od najuglednijih u europskim razmjerima, je slavni Marko Marulić.

U sjevernoj Hrvatskoj svjetovno svećenstvo i crkveni redovi (benediktinci, pavlini, dominikanci, franjevci) promiču i njeguju i glagoljašku književnost i književnost pisanu latinskim jezikom. Od svih Slavena Hrvati u doba humanizma imaju najbogatiju i estetski najvrijedniju latinističku književnost koja je na razini tadašnje europske književnosti, a neki naši humanistički pisci (I. Česmički, M. Marulić, L. Crijević Tuberon, J. Bunić, A. Vrančić, M. Vlačić, F. Petrić, S. Brodarić, R. Kunić, Bartol Đurđević-Georgijević — koji je svojom protuturski nastrojenom prozom duboko utjecao i na vodeće ličnosti i na šire slojeve njegova doba, a čija su djela prevedena na talijanski, francuski, njemački, engleski, nizozemski, poljski i češki) ravnopravni su najznačajnijim humanističkim književnicima i znanstvenicima svoga doba.

U 17. st., pored velikoga i zaslužnoga povjesničara Ivana Lučića-Luciusa, svojim i latinskim i hrvatskim djelom ističe se Senjanin Pavao Ritter Vitezović, prvi hrvatski profesionalni književnik, praotac Hrvatskoga preporoda, prvi graditelj političkoga i kulturnoga jedinstva svih Hrvata, čija je vizija spoja

hrvatskoga Sjevera i Juga bila nadahnućem kasnijim hrvatskim pokoljenjima. Među značajne književnike koji su pisali na latinskom jeziku ide i gradišćanski Hrvat Filip Vezdin (Paulinus a S. Bartholomeo) iz 18. st., pisac prve tiskane sanskrtske slovnice i brojnih rasprava u kojima ima dragocjenih podataka o indijskoj kulturnoj povijesti, književnosti i mitologiji.

Ne zaboravimo spomenuti Valpovčanina Matiju Petra Katančića, osječkoga i zagrebačkoga gimnazijskoga profesora, arheologa i numizmatičara, pjesnika hrvatskoga i latinskoga, pisca (na latinskom) prve hrvatske metrike, koji je pokušao dokazati (u djelu »In veterem Croatorum patriam indagatio philologica = Filološko istraživanje o prastaroj domovini Hrvata, Zagreb 1790), da su Hrvati autohtoni u Panoniji i Dalmaciji. Dvojezično (hrvatski i latinski) pišu također Ruđer Bošković (glasoviti astronom, fizičar i matematičar; njegova teorija o atomima još uvijek je nenadmašena u svjetskoj znanosti), Filip Lastrić (iz Bosne), Tito Brezovački, Frano Krsto Frankopan, Đuro Ferić, Ignjat Đurđević, Pavao Štoos, Ivan Mažuranić.

U hrvatskoj latinističkoj književnosti, sastavnom dijelu europske književnosti i kulture, značajan je i prevoditeljski rad. Osobito se prevodi s grčkoga na latinski: Ivan Vitez od Sredne prevodi Demostena; Česmički Demostena, Plotina, Plutarha, Homera i epigrame; Matija Grbić Heziodove »Poslove i dane« i Eshilova »Prometeja«; Petrić Prokla i tzv. Hermesa Trismegista; Matija Bobaljević Bazilija Velikoga; Matija Benešić Aristotelovu raspravu »O duši«. U 18. st. proslavio se je R. Kunić prijevodom Homerove »Ilijade«, koji je i tada i kasnije jednodušno ocijenjen kao najbolji prijevod toga Homerova epa. Za Kunićem ne zaostaje ni njegov učenik Džamanjić, koji je osim grčkih bukoličara (Mosho, Bion, Teokrit) i Heziodovih spjevova preveo i Homerovu »Odiseju«. Za hrvatsku povijest, znanost i književnost najznačajniji i najvrijedniji je Marulićev prijevod Ljetopisa »Kraljevstvo Hrvata« (u znanosti obično: Hrvatska kronika i Ljetopis Popa Dukljanina); ovaj Ljetopis, pod naslovom »Regum Dalmatiae et Croatiae gesta«, Marulić je preveo iz Papalićeva prijepisa glagoljicom pisanoga hrvatskoga predloška. E. Pavić prevodio je Kačićev »Razgovor ugodni«, Ferić hrvatske narodne pjesme i poslovice i Menčetićeva »Radonju«, Džamanjić i Blaž Getaldić Gundulićeva »Osmana«, Marulić Danteov »Pakao« (Marulić je najprevođeniji hrvatski pisac na strane jezike; njegova latinska djela, osobito De institutione bene beateque vivendi, prevedena su nekoliko puta i u velikoj nakladi na talijanski, njemački, francuski, portugalski i češki).

Književni rad hrvatskih latinista izvan domovine, nedjeljivi dio cjelovitoga organizma hrvatske književnosti, velik je i količinom i vrijednošću. Hrvatski humanisti proslavili su dvorove hrvatsko-ugarskih kraljeva Matije Korvina i Ivana Zapolje. Književna slava Stayeva, Kunićeva i Džamanjićeva proširila se do Francuske i Engleske. Maleni Dubrovnik dao je Hrvatskoj i svijetu najbolje latinske pjesnike 18. st.

»Jedna je činjenica neosporna: proučavajući hrvatsku latinističku književnost, ne bavimo se ničim tuđim, nama stranim, nego vlastitom književnom i kulturnom baštinom« (Veljko Gortan i Vladimir Vratović, Hrvatski latinisti, I, Zagreb 1969, 41). Proučavajući, dakle, Smerdelovo stvaralaštvo na latinskom jeziku, mi se, također, bavimo vlastitom hrvatskom književnom i kulturnom baštinom. Pa ako nam »hrvatski latinizam uzet kao cjelina u potpunosti daje pravo da se ponosimo nesumnjivim vrednotama što su ih Hrvati i latinskim književnim izrazom ugradili u opću riznicu europske kulture« (V. Gortan—V. Vratović), to isto pravo, da se ponosimo nesumnjivim vrijednostima što smo ih ugradili u opću riznicu europske i svjetske kulture, daje nam i novolatinsko pjesništvo Tona Smerdela, koji je dostojan »nastavljač velikoga stvara-

laštva hrvatskih (Illyricos) pjesnika kojega smo i mi dio« (I. i L. IJsewijn-Jacobs). A trebamo znati, da suvremeno novolatinsko pjesništvo nije maleno ni po broju pjesnika, ni po broju objavljenih djela, ni po broju zemalja u kojima se njeguje.

Kada je latinski prestao biti općim saobraćajnim jezikom, više od jednoga tisućljeća bio je jezik značajnoga dijela kulture, književnosti i znanosti. Do sada ga ni jedan drugi jezik nije zamijenio u nekadašnjoj općosti (univerzalnosti), »danas neosporno potrebnijoj nego ikad s obzirom na nevjerojatnu količinu znanstvenih podataka i informacija koje valja brzo prenositi« (Ratimir Mardešić). U cjelokupnoj novolatinskoj književnosti najznačajnije su pojave: dvojezičnost i prevoditeljstvo. Već su i neki rimski pisci pisali grčkim jezikom, tada svjetskim. U srednjem vijeku latinski je jezik gospodovao kao univerzalni, ali se pisalo i na narodim jezicima. Dvojezično, latinskim i narodnim jezikom, pisali su Dante, Petrarca, Boccaccio, Tasso, Hugo, Nerval, Verlaine, Baudelaire, Rimbaud, More, Kochanowski, Szymonowic, Holberg i mnogi drugi. Naše stare i starije hrvatsko-latinske dvojezičare već smo spomenuli.

Svojom latinskom pjesmom »Franciscae meae laudes« (Pohvale mojoj Franciski) Charles Baudelaire postao je prethodnik suvremenoga novolatinskoga pjesništva (kao što je Matoš pjesmom »Hrastovački nokturno« bio začetnik novokajkavskoga). Baudelaire je upozorio na prikladnost latinskoga jezika za moderno pjesništvo: »Ne čini li se čitatelju, kao i meni, da je jezik posljednje latinske dekadanse — posljednji uzdah jake osobe već preobražene i pripremljene za duhovni život — posebno prikladan da se izrazi strast kako ju je shvatio i osjetio moderni pjesnički svijet? Mističnost je drugi pol toga magneta kojemu su Katul i njegova družina, neotesani i posve epidermički pjesnici, poznavali samo očutni pol. U tom čudovitom jeziku čini mi se da solecizam i barbarizam iskazuju izmamljene nehaje strasti koja se zaboravlja i ruga pravilima. Riječi, uzete u novom značenju, otkrivaju dražesne nespretnosti sjevernoga barbarina na koljenima pred rimskom ljepotom. I sam kalambur, kada se probija kroz ta sitničava mucanja, ne poigrava li se neukom i raskošnom ljubkošću djetinjstva« (Povijest svjetske književnosti, 2, Zagreb 1977, 469).

U 19. st. klasično latinsko školovanje utjecalo je i na francuski jezik, a još je u većoj mjeri utjecalo na nerazvijene europske književne jezike. O utjecaju latinskoga na hrvatski jezik pisaca Hrvatskoga preporoda, već smo govorili. Jedan od najvećih talijanskih pjesnika Giovanni Pascoli (1855—1912) ujedno je i najveći latinski pjesnik novijeg vremena. Usprkos napadajima na njega i osporavanju njegove sposobnosti za moderno književno izražavanje, u 20. st. latinski jezik je u usponu. Latinskim jezikom danas piše više od 400 pjesnika i prevoditelja iz 27 europskih i izvaneuropskih zemalja, izlazi oko 20 književnih časopisa na latinskom, objavljeno je nekoliko novolatinskih antologija i skupnih zbirki. Zanimanje za latinsko književno stvaranje nije manje nego za ono na narodnim jezicima. Novolatinsko stvaralaštvo, nazivano i novim humanizmom, ujedinjuje čitatelje širom svijeta.

Sve smo ovo o latinskom jeziku i novolatinskoj književnosti opširnije iznijeli kako bismo pokazali, da Smerdelovo latinsko pjesništvo nije izvan vremena i prostora, već da je ono veličanstveni nastavak još žive hrvatske humanističke tradicije i tvorbeni dio današnjih europskih i svjetskih nastojanja. Pri tome treba naglasiti, da Smerdelove latinske pjesme nisu igrarije pera ili puke školske vježbe, već autentično književno stvaralaštvo. Nije on pisao u duhu onoga duhovitoga zapisa napisana na jednom rukopisu iz god. 1810.: Dum nihil habemus maius, calamo ludimus (Dok nemamo važnijega posla, igramo se perom), niti je pisao povodeći se za modom. Nije bio pri-

birač (kompilator) i epigon, nego je pisao zbog nadahnuća i stvarne potrebe da nešto priopći.

Europski humanisti, pa i hrvatski, pisali su jezikom klasičnih uzora, u prvom redu Cicerona i Vergilija. Antički metrički obrasci su im bili uzor, nisu ih mijenjali niti stvarali nove. Pjesnički izraz latinskih humanističkih pjesnika obiluje općim mjestima stoljetne europeističke latinske poezije, ustaljenim izričajima, općim formulama, klasičnorimskim pjesničkim slikama i kompozicijskom tehnikom, mitološkim prisjećanjima i mitološkim metaforama i metonimijama. Od klasične stihotvorbe nije se udaljio ni jedan Giovanni Pascoli (iako je tu stihotvorbu obogatio prelijevima jezičnim izričajima, obilnim rječnikom umanjenica i vlastitim slogom neretoričkih i oblikovanih ukrasa — čime se razlikuje od antičkih i renesansnih pjesnika). Ton Smerdel išao je odlučno dalje od Pascolinija, korijenito je prekinuo s klasičnim stihotvorbenim uzorima.

Novolatinski suvremeni pjesnici, kako kaže R. Mardešić, sve manje rabe klasične metre (kvantitativnu metriku i ustaljene pjesničke oblike), napuštaju mitološki aparat te prisjećanja i zajmovnice iz rimskih pjesnika, sve više posežu za naglasnom (akcenatskom) to jest ritmičkom slogovnošću (silabičnošću) i slobodnim stihom, a u sadržajnom se pogledu obraćaju zbiljskom životu, iako još uvijek pretežu metričke pjesme sa standardnim temama (uglavnom prigodna značenja) nad ametričkim. Taj novi pravac u novolatinskom pjesništvu IJsewijn naziva klasičnim romantizmom, budući da pjesnici pišu prema antičkim pravilima pisanja ali ih pokreću iste teme kao i pisce na narodnim jezicima. I u odnosu na ovaj novi pravac u suvremenu novolatinskom pjesništvu, Ton Smerdel je sasvim nova i osebujna pojava. Jer on je potpuno napustio klasičnu metriku i posvećene klasične ustaljene pjesničke oblike, mitološka prenemaganja, oponašanje antičkih uzora. Slobodnim ametričkim stihom on je opjevao zbiljski život svoj i svoga doba. Nije, kao neki drugi novolatinski pjesnici, metrički dotjerivao i polirao antički latinski lirski jezik, a da pri tome ti pjesnici nisu lirski rekli ništa. Niti je upao u staru zabludu klasicističke poezije, koja je bila i ostaje samo papirnata lirika. Naprotiv, Smerdel je svojim ametričkim pjesmama izrazio nemir i tjeskobu suvremena čovjeka i njegovu težnju za pravim humanizmom. Ako u njegovoj lirici ima romantike, nije to romantika određenoga književna pokreta. Niti je to klasični romantizam, ni stari ni novi. Romantika je to srca i duše, vječna romantika svakoga autentičnog istinskog pjesništva.

O svojoj estetici i poetici Smerdel je pisao u knjigama eseja »Borba za sklad« i »Stvaralačka radost«, u nekim esejima objavljenima u časopisima i u predgovorima i pogovorima svojih zbirki pjesama. Borba za sklad je »težnja našega duha, da uđe u bit onoga, što je najznačajnije u umjetničkom stvaranju, a put do toga sklada je stvaralačka radost«. Stvaralaštvo »jedino vodi k skladu, otkupljuje borbu za sklad vječnim drhtajem onoga svjetla, koje plamti u svakom stvaralačkom srcu«. U umjetničkom stvaranju glavno je zanos, pošto je zanos »romantika u najboljem i najširem smislu«. Oblik i smisao u umjetničkom aktu uvjetovan je »traženjem istine, budući da je taj nagon u nama transcendentalne naravi. Lijepo, koje je Plotinu jednako pojmu i domišljajnom smislu Boga i njegovih kakvoća, može biti vrhovničko samo tada, ako je u umjetničkom djelu stvoreno u težnji za istinom«. »Život nije zabava, nego uzvišena gozba, na kojoj se uvijek i neprestano govori o ljepoti«. Na gozbi Ljepote »glavna su jela svjetlo i čar slutnje«. Osmijesi ljubavi koji nas prate na svim putovima našega života »rađaju se u osmijesima svjetla, u orkanima strasti i uzbuđenja«. Ali osmijesi dana našega života »poznaju i sutone i sive večeri«.

Smerdel je, kako sam piše, počeo pisati potaknut čitanjem Ovidijevih pjesama, osobito njegovom elegijom »Rastanak s Rimom«. Vrtlogu koji ga je zahvatio plamenom zanosa nastojao je naći odgovarajući izraz, tražeći ga najprije u grčkoj tragediji i kod klasika svjetske književnosti. Ali ne našavši ga u estetikama drugih, vratio se na vlastite putove ludih zanosa i vrtloga oduševljenja, u kojima je nalazio jedini izvor nadahnuća. Jer ljepota ne boravi u nekom zamišljenom svijetu Platonovih ideja ljepote, ona je prije svega u nama. Ali ljepota je i stvarnost, »razasuta u djelićima stvaralačkih očitovanja u samoj prirodi«. U ljepoti se »očituju Bog i djela Božja«. Stoga je umjetnički akt »izraz težnje za vječnošću, za skladom«. Helenskom poimanju ljepote kršćanstvo dodaje snagu milosti. »U kršćanstvu je umjetnost sredstvo otkrivanja ljepote u Bogu. Po Claudelu, umjetnost je milost koja posvećuje i otkupljuje«.

Za vlastitu estetiku ljepote Smerdel je našao potvrdu u Keatsovim stihovima iz pjesme »Oda grčkoj žari«: »Ljepota je istina, a istina ljepota«. Smerdel o tome piše: »Više od trideset godina moja se je estetska svijest okretala oko ovih Keatsovih stihova, a moj je duh kružio oko ljepote koju je pjesnik tako reljefno izrazio u svojim 'Odama i Sonetima'. U njemu sam bio našao dobroga mistagoga za razumijevanje antike kao i za ulaženje u estetiku lirike... Za Keatsa je poezija, a osobito lirika, hrabro nastojanje da se otmemo tijeku opće promjene barem samo za jedan trenutak te da nam poslije pođe za rukom da ga zbog njegove ljepote ovjekovječimo« (»Marulić«, 3, 1969).

Ratimir Mardešić kaže za Smerdelove pjesme: »Kao i u hrvatskim, on je i u latinskim pjesmama, u modernoj formi, nježan lirski pjesnik krajolika, pretežno primorskih, sutonskih i jesenskih raspoloženja, sjećanja na djetinjstvo i blage vedrine kad izražava svoju ili tuđu tjeskobu u današnjem vremenu« (Novovjekovna latinska književnost, Povijest svjetske književnosti, knjiga 2, Zagreb 1977, 475—476). Nešto slično veli i V. Gortan: »Kao pjesnik Smerdel je bio lirska, suptilna i sentimentalna priroda« (Živa antika, 1970, 298). Slažem se s većim dijelom ovih ocjena. Jedino se ne slažem s mišljenjem, da je Smerdel bio pjesnik većinom sutonskih i jesenskih raspoloženja. Naprotiv, bio je pjesnik svjetla i sunca, sunčani pjesnik. Nije pjevao pjesme pesimizma i poraza. Njegova sutonska i jesenska raspoloženja samo su sjetni odsjenci sunčanih zanosa, iveri sukoba između stvarnosti i snova, trenutačna klonuća u osvajanju ljepote mora i sunca: »Upravo ta ljepota mora i sunca i sve one krasote koje su s tim u vezi, rađaju u nama izvjesnu tugu, kad svu tu ljepotu usporedimo s običnim životom i s njegovim kontrastima... Tako, u tom životu na suncu, s jedne strane imamo pjesme u suncu, a s druge život s tisuću borbi i naličja, s maskom i bez maske i tako sve to, sav taj splet najrazličitijih životnih pitanja, stvara u našem srcu i duhu, a osobito u duhu pjesnika, malo anakreontike a više mistike, bolje produbljenje tragike svoje vrsti. To je težnja za harmonijom, za spajanjem vedrih i tamnih strana života, a iz nedostataka te harmonije nastaje sukob u doživljavanju ljepote oko nas i težnje, da se ona izrazi u stihu, prozi, na platnu ili kamenu« (Lica i naličja stvarnosti u lirici, Susreti s knjigama i piscima I, 170).

Smerdelove noge i ruke, oči i glava bile su na zemlji, ali su mu duhovne oči bile upravljene u vječnost, nalazio se »nad oblacima kaljave magle obasjan zrakama sunca«. Nebo sa svojim oblacima, kišama i maglama u njegovim pjesničkim slikama donosi nam »mnogo radosti i uvjerljivo nam govori, da se ljepota očituje kroz igre sjena i svjetla«. Bio je pjesnik svjetla: »Vidim svijetlo i kličem u svijetlo, premda mi je gorko na usnama, premda mi se čini, da jedem svakog dana kruh, koji su zamijesili dani života od pepela prepunog suza«. Bio je pjesnik Ljepote (»Pjesnici su svjedoci ljepote«). Nije težio za

vrtoglavim visinama: »Nisam toliko jak i ne osjećam u sebi takve stvaralačke snage, da bih se mogao popeti na Goru Gospodnju. Tamo su vrtoglave vedrine, a moje srce i pluća tako su nježna, da se moram zadovoljiti i kliktati u dolini Gore Gospodnje. Samo se rijetki penju na nju; ostat ću uz potok u dolini, uz cvjetne livade i pokazivati drugima put i staze za Goru Gospodnju«. Ipak, nije bio samo putokaz. I sam se uspeo na Goru Gospodnju.

U cjelini gledano, Smerdelova hrvatska lirika nema takvih pjesničkih dohvata kao latinska. Na unutarnjim koricama zbirke »Iz moje korabljice« u posveti je vlastoručno napisao: »Ovu, uglavnom promašenu liriku, dariva... 10. II. 1962.« Sve što je smatrao vrijednim u svom pjesničkom stvaralaštvu na hrvatskom jeziku skupio je u zbirci »Epitaf«. Poslije toga izdat će još dvije zbirke hrvatskih pjesama: »Sonatine« i »Moji psalmi«. U te tri zbirke nalazi se ono najvrednije, što je Smerdel ispjevao na hrvatskom jeziku. Najbolje od toga po vrijednosti je ravno njegovim latinskim pjesmama. Među tim najboljim je i antologijska pjesma »Suton u Emausu«:

Uđi pod krov s nama
jer sutonske već pljušte ljubičaste kiše
...
Na pragu smo i gle eno
osmijeh se mlađaka upleo u granatoj tisi.

U epilogu zbirke »Epitaf« Smerdel je napisao: »Napisane, a vrlo često i nenapisane pjesme, dnevnik su pjesnikova srca. One su neprekinuti dijalog između njega i svega što ga okružuje u životu. Prolaziti kroz život, živjeti u njemu, vidjeti, osjetiti i po mogućnosti izraziti njegova očitovanja, koja su uvijek mnogovrsna i različita — to je dar Suđenica čovjeku koji u stihove oblikuje svoje doživljaje i vizije... Pjesnik je sličan biljci, a još više morskom valu koji se ispjevavši svoj zvučni stih uz greben ili žalo vraća spokojan i tih u krilo šutljive pučine«.

Smerdel je dosegao najviše pjesničke vrhunce svojim latinskim pjesmama. Pisao je latinski jer je u latinskom našao jedan zajednički jezik koji može ujediniti tisuće i tisuće ljudi raznih naroda u duhovnu cjelinu s pomoću poezije, »jer poezija i nije drugo nego umjetničko čovjekovo nastojanje da oplemeni sebe i druge«. Nije mu bio cilj gajenje metričkih shema Vergilija i Horacija. Izbjegavao je klasičnu mitologiju. Pjevao je latinskim jezikom, ali u tom pjevu je duh hrvatske zemlje, hrvatskoga sunca i pomrčine, hrvatskoga krajolika, hrvatskoga mora, jer je »pjesma zemlje ona koja nikad ne umire« (J. Keats). Domovina je pjesniku spomenik, rekao je u pjesmi »Monumentum poetae« (spomenik pjesnikov domovina čitava bit će — sve ljepote njezine ljupkosti — gore — rijeke — šume — i divotno more — Kraj ovaj lijepi jedini — pepelu i kostima bit će njegovim — ova divna zemlja Muza). Upravo i baš zbog toga što je pjevao o sebi i o ljepotama svoje domovine, Smerdel je dočekan i slavljen kao izvorno osvježenje u suvremenoj novolatinskoj poeziji.

Nema mediteranskoga pjesnika koji nije pjevao o cvrčku, jer je »cvrčak simbol ljeta u mediteranskom pejsažu, kao što je slavuj glasnik pravoga proljeća« (Motiv o cvrčku, Filologija br. 3. 1962, 159—174). Nazorov cvrčak je opijen žestokim suncem, mračan i težak od podnevne jare, pomahnitali rapsod ljeta. Smerdelov cvrčak više je osamljeni pjevač u kasnom ljetnom sutonu ili u lijepim danima kasnoga ljeta, kada prve kiše rashlade žegu i donesu predjesenski smiraj; »tada je cvrčak utjeha uhu, dok nam se oči blaže modrinama i svjetlom«. Po svojoj zvučnosti latinska cicada je lirski tenor ili sopran, dok je hrvatski cvrčak tamni bariton ili ječeći bas. Stoga su Smerdelove cicadae

više bezbrižni zrikavci »u večerima kad kukuruzi zriju«, veseli brbljavci (Cicadae garrule), grohotavci (Cachini). Ali katkada i njegova cicada bude glasnik ljetne omare i žeđi kao u pjesmi »At sitis — Žeđ« (III, 3):

Sitis crescit
ut cantus cicadarum
in aureo sipario
...
Et asinus sub rupe absconditus
in soliloquio sitiens amaro
in umbra albescit

Žeđa raste
kao pjesma cvrčaka
na zlatnoj zavjesi
...
I magarac pod stijenom
sakriven
u samorazgovoru žeđajući
gorkom
u sjeni se bijeli

Čemprese je Smerdel opjevao čak u dvije zbirke latinskih pjesama (ima ih i u ostalim latinskim zbirkama), a česti su i u njegovim hrvatskim pjesmama kao u pjesmi »Moj je Vergilije bio čempresov šum« (Moji psalmi, 12) — u kojoj ga šum čempresa vodi po groblju kao što je Vergilije vodio Dantea po Paklu; Dante se iz Pakla kroz Čistilište vinuo u Raj, a Smerdela je zov pučine odveo ususret Suncu. Čempresima treba ići u pohode, kaže Smerdel, da bi se našao mir i novi zanosi: »Vidim čemprese na groblju, na otoku, o kome često sanjam. Vidim čemprese i sjećam se ovih grobova. Vidim čemprese u njihovoj svili, čujem njihov šumni drhtaj. Najbolje je poći k njima u pohode. Tamo je mir, počinak i vrelo radosti života za one zanose, koji znaju i mogu početi trnuti. To je život koji smatra, da su sjene potrebne. To je himna radosti«.

Čempresi ne govore o sebi
već za suncem kreću
tim konjem ognjenim s grivom plamenom
(Moji psalmi, 5).

Majka je često nazočna u Smerdelovim hrvatskim i latinskim pjesmama. U pjesmi »Budućoj majci« objavljenoj u zbirci »Iz moje korabljice« (O buduća majko, čovjeka nam daj, i nadu novu nam daj) razmatra se tajna začetka novoga života. U ostalim pjesmama majka je ona koja se je posvetila svojoj djeci, samo za njih živi, za njih se moli pred slikom majke svih nas — Majke Marije. Smerdelove pjesme o majci svakako su zaslužile poseban opširniji prikaz.

Rekli smo, da klonuća nisu bitna značajka Smerdelova pjesništva, iako je i u njemu katkad umukla radost »ko uhvaćen cvrčak u zatvorenu dlanu« (Drhtaj, Oproštaj, Prosinački dan, Dubine srca, Epitaf u snu, Epitaf zanosu, Cimbal snova — Prošao mjesec kroz srce vodoskoka, A čovjek je sam, Diogenov osmijeh, Nox nigra — Crna noć, Ovidius Tomis — Ovidije u Tomima). U Smerdelovim pjesmama ipak pobjeđuje vedrina i svjetlost, jer »svjetlo zaista uvijek uzbudljivo doziva čovjekovo nemirno srce« (U dolini, Katolički godišnjak 1971). Ipak pokoji put »I sunce nalijeva nam prazne pehare«, ipak »Pun je život doziva za Ljepotom« (Epitaf, Cimbal snova).

U teškim časovima Smerdel ne sumnja kao Cesarić (»Trag sumnje pao je u me«), već vjeruje (»Kriste, trak vjere pao je u srce« — U kasnom sutonu). S tom vjerom u duši dočekat će Smerdel svoju posljednju noć, koju je naslutio u pjesmi »Mox vesper« (Uskoro večer) objavljenoj u nedočekanoj zbirci »Incantationes«:

Mox obruet vesper
te floribus violaceis
et vox tua erit
flatibus pinorum similis

Forsan
Nox tacens palmis nigris
stellam fulgidam unam
in cor tuum effundat

Uskoro potamnjuje večer
ljubičastim cvijećem
i glas tvoj će biti
šumorenju borova nalik

Možda
Šutljiva noć crnim rukama
jednu blistavu zvijezdu
u srcu tvojem gasi

Cesarićev oblak, koji je krvareći ljepotom išao svojim nebom, raznio je vjetar visine. Smerdelovi »Nubes« (Oblaci) daruju stablima vijence ljubica i uznose u visine (Oblaci — oblaci — bojama — ražarenim nježnim — dušu u nepoznati — odnose kraj), oni idu za suncem (Nubes alba — Bijeli oblak). U Smerdelovim pjesmama ptice pjevaju o cvijeću na rukama djevojaka (Adventus avium — Dolazak ptica), prozlaćeno svjetlo blista na dlanu proljetnoga dana (Laetitia — Radost), gore spajaju nevidljive mostove svjetla (Pontes lucis — Mostovi svijetla).

Svoje vedro osjećanje života Smerdel je najviše očitovao u pjesmama o leptirima. Zima i snijeg, to su bijeli leptiri koji sliježu s neba (Hiems — Zima). Kad leptir umre, u svijetlosti umire (Mors in luce — Smrt u svijetlosti). Leptiri se sunčaju i u jeseni (Ecce autumnus — Evo jeseni). Iznad crnoga pompejanskoga praha u suncu blista bijeli leptir (Pulvis Pompeianus — Pompejanski prah). I rodni otok »od iskona se kao leptir njiše« (Insulae Natali S. — Rodnom otoku S.). »San o leptirima« (U njedra moja ulaze bezbrojni leptiri i traže srce moje) san je o ljepoti. Leptir iz pjesme »Papilio« (Leptir) objavljene u antologiji »Viva Camena«, metafora je svjetlosti (a svjetlost je ljepota kao što je ljepota svjetlost):

Felix gaudeo
videns
pulchritudinem vibrantem
candidis alis volantem

Sretan radujem se
videći
palucavu ljepotu
blistavobijelih letećih krila

Izmaštanim mostom, u potrazi za svjetlošću, pjesnik Ton Smerdel prošao je ovim svijetom s kliktavom lirom u rukama »uvijek vjerujući u ljudsku potrebu za poezijom«. On je ono malo našega ljudskoga života s veseljem želio otvoriti ljepoti, a svojim pjesmama to je i uspio.

RARUM

Mane
cum ave
venis in somnia mea

Casta venis
et abis
musicae similis
o tu ignota
Pulchritudo
tam es gracilis!

LJEPOTA

S pticom
u ruci
dolaziš u moje snove

Čista dolaziš
i izčezavaš
glazbi nalik
o ti nepoznata
Ljepoto
toliko si krhka!

(Cantilenae, 12.)

Ovo je tek kratki prelijet kroz sunčane krajolike Smerdelove lirike. Onima koji ne znaju latinski, možda moji prepjevi neće dočarati svu njezinu ljepotu. Smerdelovo pjesničko stvaralaštvo tek treba proučiti i kritički ga objasniti. A to će se moći učiniti, kada se (ako se) izdaju Smerdelove latinske pjesme s hrvatskim prijevodom. Evo posla za latiniste, ako im je uopće stalo do neospornih vrijednosti hrvatskoga latinizma. Evo razloga da uredništvo »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, makar i naknadno, ispuni svoju dužnost, kako se nebismo morali stidjeti pred svijetom, koji je Tona Smerdela prihvatio i uzvisio. Ton Smerdel je, valjda, jedini pjesnik u svijetu o kojemu (i to pohvalno) piše povijest svjetske književnosti, a vlastiti narod o njemu šuti i gura ga u zaborav.

Davne 1935. godine Petar Grgec je rekao kako hrvatski katolici moraju priznati da nemaju svoga Krleže, svoga Cesarca, svoga Tina Ujevića. Međutim, danas imamo — svoga Tona Smerdela. Međutim, bogoslovni i filozofski fakulteti o njemu šute. Šute latinske gimnazije i vjerske škole. Šute i kršćanska nakladna poduzeća. Kao da književnih i pjesničkih vrijednosti imamo na bacanje. Briga o Smerdelovoj pjesničkoj ostavštini nije potrebna Tonu Smerdelu. Pjesništvo Tona Smerdela potrebno je nama.

S. Marija od Presvetog Srca

O daj mi cvjetove bijele

O daj mi cvjetove bijele
Da vijence prekrasne svijem,
I njima kose Ti krasim,
I u njih sanje sve slijem.

Ti ćeš se smiješiti opet
Najljepšim osmijehom, mati,
I srce tješiti moje,
I njemu počinak dati.

I opet ću snivati snove —
Cvjetove djetinjstva svoga —
O onom divnome Liku...

On pjesma srca je moga!

Mladen JURČIĆ

Otok

Da, bilo je dovršeno — napokon je napisana i posljednja riječ, krug se zatvorio! Starac je mirno ležao osluškujući moćni, umirujući, vječni šum valova koji su udarali o obalu. Vani se nebo smračilo, činilo se da će sve tamniji oblaci ubrzo dodirnuti pučinu, udarci valova postajali su sve jači, ali divljina elemenata samo je potcrtavala veliki mir koji mu se razlijevao bićem, nepomutiv i konačan, gotovo paralelan sa žestinom pučine. Jer, da, krug je zatvoren, najveći dio misije dovršen je — sve je stavljeno na papir i od sada pa nadalje vjekovima, milenijima, obraćat će se novim i novim generacijama iz zlatnih dubina vlastitog života neovisnog o starčevu slabom glasu, iz vječnog života same Riječi. Eto, odatle taj mir u njemu, sigurnost koju donosi saznanje da je, što god se dogodilo, golemi zadatak obavljen, poslije dugog, predanog rada, poslije vizija i stihova, pokušaja da se odviše blistava, naizgled neizraziva istina što vjernije, žarkije prenese u nedostatne, uvijek odviše grube riječi i rečenice, da se u uske granice jezika zatvori ona nepojamna širina iznad svih finesa i mudrosti dohvatljivih bilo kojim ljudskim jezikom, kao da netko uporno nastoji u krhke krčage uliti nepreglednu pučinu...

Pa ipak, učinio je što je mogao. Od početka do kraja vjerno je prenio sve što mu je rečeno da napiše, od prve pojave svjetlosti kojoj je bio svjedokom, još otkad se počela tako blago ali nezadrživo razlijevati dotada prečesto sumračnim svijetom pa sve dok nije zasjala, blještavija i plodnija od sunca, moćna da rasvijetli svakog čovjeka, jedino svjetlo od postanka svijeta koje nikad neće i ne može potonuti u tamu, jer tama ga ne može obuzeti... Da, od prve pojave i širenja tog svjetla do nedavnog dana konačnog zanosa, zaglušne tutnjave strašnih vatrenih jahača kroz brze, pulsirajuće vizije, slike krajnje strave i beskrajne nade, borbe i pobjede, najmračnijih bezdana i kristalnih, prozračnih vrhunaca spasenja, kraja i početka.

Bilo je rečeno: »Što vidiš, napiši u knjigu«, a onda se iznenadno, nemilosrdno i potpuno pokazala sama bit zemlje, jednom jedinom ostarjelom pjesniku zapovijeđeno je da progovori o početku i kraju, da završi Knjigu započetu pred mnogo tisuća godina, kojom su bezbrojne, čudesno nadahnute generacije osvjetljavale put lutajućem, tako često izgubljenom čovječanstvu, sve do konačnog putokaza, do riječi *put, istina* i *život*, Knjigu na čijem je početku također stajala riječ »svjetlost«.

Bilo je rečeno: »Napiši...« — ali kako izvršiti takav zadatak? Jezik je uvijek preslab... Jer već i ovu nadolazeću oluju na moru, na primjer, bilo bi teško opisati tako da se u riječima osjete veličanstvena divljina, sva prelijevanja svjetla, kovitlaci snažnih, mrkih boja i napeto iščekivanje u zraku, a koliko li je teže bilo opisati onu drugu oluju koja mu je u bljeskovima prodornih munja otkrila bit i budućnost svijeta, strah i kaznu, blaženstvo i nagradu, sve strane zemlje i zamršene puteve ljudi na njoj. Pa ipak, bilo je moguće... učinio je to!

Stari pjesnik ležao je mirno, zatvorenih očiju, razmišljajući sabrano i spokojno, ponovo u mislima prelazeći cijeli taj žarki, slavni, mukotrpni put.

Prvi put je bilo lakše, za prvu knjigu imao je više vremena. Dugo ju je nosio u sebi, dugo je sve to sazrijevalo, postajalo sve jasnije dok napokon nije bio u stanju oblikovati najdublju tajnu u najblaže ali i najsnažnije, najmudrije riječi, u čvrste, jasne, usrdne rečenice koje su se prelijevale dubinom, istinitošću i ljubavlju. Jer bio je pjesnik Svjetlosti, jedini pjesnik koji je Istinu gledao oči u oči, štoviše, naslanjao se na njezine grudi dok su toliki drugi očajnički, često uzaludno tragali za njom, izgarajući pa i dogorijevajući a da joj se, usprkos svim naporima, nisu uspjeli približiti. Dugo je to nosio u sebi, nešto najdragocjenije što čovjek može nositi i saopćiti drugima. Ostala trojica rekli su istu stvar — oni su također bili svjedoci, uspjeli su izraziti svu mudrost i dubinu, kao u ogledalu vjerno prikazati svijetu njegov središnji trenutak, ali nekako je osjećao da je nešto ipak ostalo neizrečeno, da bi se on sam trebao usredotočiti na one bogate dubine ljubavi i spasenja, pokušati barem djelomično prenijeti tanane odsjaje beskraja, dublje i zanosnije od svake mudrosti koji, obraćajući se ravno čovjekovu srcu, izmiču i najvjernijem činjeničnom opisu i traže drukčiji jezik. A da bi se takav jezik u potpunosti razvio, postao dostojan onoga što se njime nastoji zahvatiti, ili, bolje, da bi sam pisac postao dostojan da se njime služi, potreban je cijeli život usrdnog poniranja, služenja, stalnog pročišćavanja i napornog rada, obrađivanja zemljišta u sebi da bi se uzgojio krhki, ali neophodni cvijet koji će procvasti u izraz.

Prva knjiga, dakle, oblikovala se godinama, desetljećima, zemlja u njemu postajala je sve plodnija, sve obrađenija, a kad je napokon progovorio o tim već davnim ali zauvijek živim događajima, kazivanje je poteklo žarko i kristalno poput životvornog potoka koji teče prekrasnim, blagim krajolikom da bi se ulio u snažnu i plodnu rijeku. Jer taj potok, ta rijeka navrli su iz dubina na svjetlo dana prizvani Svjetlom za koje je tako dugo svjedočio, u čiju službu je stavio sve svoje moći, upotrebio ih kako bi svim pokoljenjima zavještao tople i žive odsjaje tog Svjetla kao vrhovnu nadu u svakoj tami...

I eto, to je bila prva knjiga. Ova druga, nedavno završena, međutim, došla je poput vodopada također sačinjenog od toka životvornih, plodonosnih voda, ali koje se sručuju u milijunima kapljica snažnih slika, a kroz blještavi zanos očituju se gromki oblici puni tajne, sklada

i zahtjeva — odjednom, poput plamenih koncentričnih krugova... oblici same Biti.

Napisao je to — sve što mu je bilo dano da vidi — u jednom dahu, kao da je i sam sačinjen od te nezadržive vatre, prizivajući sve svoje snage, iskustvo, sposobnosti, u preciznim, vibrantnim slikama, često uz pomoć brojeva i simbola ispisao je najdublje tajne. Bilo je užasa, zanosa, prijetnje i obećanja, anđela i zvijeri, vrhunske, jedva zamislive ljepote i zaglušnih krikova strave, ali onda je uz zvonke akorde vrhunskog ispunjenja sve nestalo, stišavajući se u šum valova koji je starac i sada osluškivao mirno i zahvalno jer — zadatak je bio izvršen.

Ove dvije knjige napisane staračkom, premda snažnom i sigurnom rukom, kao da su sadržavale sažetak najvažnijih metoda ljudskog stvaralaštva koje se obraća nemjerljivim dubinama bića govorom istovremeno nježnim i gromkim, pročišćenim do najsuptilnijih slika ali upozoravajućim — presjek svekolike umjetnosti koja je i najdublja istina, jer na stranicama tih djela vrhunska poezija, slojevita strpljivo taložena mudrost i ljepota ispreplitale su se, stalno i neuhvatljivo s trenutnom silinom nalik vulkanskoj erupciji. Bilo je to ogledalo dviju jednako značajnih strana stvaraoca koji zahvaća kako ljepotu tako i žestinu svijeta, zadirući u zauvijek tajanstveni smisao, upravo kao što je ova nadolazeća, izvanjska oluja sadržavala ljepotu i užas, opomenu i pročišćenje, a kad jednom prođe, isto će se tako nezadrživo rascvjetati sveobuhvatna muzika vedrina.

Oluja sada samo što nije provalila nad otočićem. Osluškivao je pjesmu vjetra kroz raslinje. Volio je vjetar koji »puše kamo hoće«, svim širinama zemlje kao neosporni gospodar prostranstva. Iza spuštenih vjeđa još je mogao vidjeti odbljeske slika, ali one najsilovitije već su izblijedjele ublažene mirom koji je sišao nad njega poput poklona pruženog nevidljivom rukom, tako da su ostali samo oni prozračni prizori ispunjeni takvom čežnjom i obećanjem da je ponovo prošaptao »Dođi!«, baš kao što je uzviknuo na kraju knjige, a zatim ponovo, još tiše: »Dođi!« dok su mu niz obraze polako klizile dvije suze radosti i zahvalnosti.

Njegov put na ovoj zemlji bio je već gotovo završen, kao i njegovo djelo, put i djelo proroka, pjesnika i sljedbenika Svjetlosti. To djelo ne samo da je bilo neodvojivo od njegova života nego ga je okrunjivalo najdragocjenijom krunom ispunjenja i svrhe. Uskoro će se susresti s onim za koga je živio, tako predano radio i trpio... ali još ne, znao je to, još je ostalo malo vremena i treba ga što korisnije ispuniti.

Sad više nije čak ni šaptao, ležao je posve tiho, naprosto osjećajući, predajući se nevidljivom, ali gotovo opipljivom, neizmjerno utješnom prisustvu nečega što kao da se obraćalo samo njemu, a istovremeno je počivalo nad cijelim svijetom, blago usprkos svim olujama, nedohvatljivo poput najpreciznije, savršene pjesme koja bi rekla sve i sve objasnila, ali je zauvijek skrivena u vedrinama, za kojom stvaraoci stalno tragaju i koja traži njih, dočekuje ih nakon što su sve

ljudske riječi izrečene i zavještane, kao sada, na primjer...

Munja zapara oblake, zatim druga, pa treća. Ali visoko iznad olujnih oblaka, iznad fijuka i grmljavine, Riječ ljubavi i poziva zauvijek je zapljuskivala dubine svemira, mirno iskrila nad stablom svekolikog života. Osjećao je kako godine spadaju s njega, nestajala je staračka onemoćalost, duboke brazde dugog i predanog puta, kao da ga kupaju srebrni valići rijeke života, bistre kao prozirac, koju je vidio kako izvire iz veličanstvenog bijelog prijestolja utjehe i nade uzdignutog iznad svega postojećeg...

A. V. MIHIČIĆ

Bez korekture

Pastiru, druže, tko ti je raskopao lice
i urezao bore u čelo kao brazde u oranice?
Proljeće se u njima ne budi
ni jesen ne pozlaćuje plodom
ništa iz njih ne niče
samo znoj nekad mutan poteče
i brazdu dublje usiječe.

Vidio sam ti i suzu
i kroz nju daljine
planine
stada
i tihu radost pašnjaka
i jaganjce u poskočnom plesu.

Čitao sam i riječi tvoje šutnje
i slušao šapat tišine
zov munja koje proljeće bude
i srditi urlik oluje.
Čuo sam i Tvoju pjesmu.
Tuga ju je napisala,
ljubav potpisala
planina odjekom vratila o-o-o-j!
Čuo i odaziv vuka
i ponora
i pasa čuvara planina.

Ljubavlju pratim te brate, pastiru, oče:
nad tobom nebo
u duši nebo
i vidim kako rasteš
ko čempres ko jablan ko hrast
sav pjesma i tuga
u siromaštvu
u čijoj krošnji zvijezde trepere
o-o-o-j!

Ante RADILJEVIĆ

Molitva sunčevim zalascima

Sjetit ću se uvijek dugih dana jednog žednog ljeta: sunce iskoči i ukopa se nasred neba pa ni makac. Samo ponekad se iza Zavelima ili Rujna stidljivo i zakratko pojavi poneki zavoljak ovčjeg runa, zalutala bijela ovca iz nekog dalekog stada gdje padaju kiše, ali se ubrzo vrati ili se raspline, ako se usudi prošetati našim užarenim nebom. I dok, žedan, mokre košulje i suhih usta, gledaš kako ti otječe voda niz tijelo i dok udaraš kantom o dno čatrnje — muka ti slušati mukanje krava i gledati dvorišta puna pasjih jezika i rastvorenih kljunova. Na njivama, naslonjeni na držalice motika, težaci dižu pogled od zemlje prema nebu: kad nebo ne daje, ni zemlja ne obećaje.

A svi smo znali: ako je Evanđelje bilo po Marku, ako iz zemlje izađu krilati mravi, ako je ograda oko mjeseca, ako tamo negdje preko Biokova tutnji more, ako kolju suhe muhe, ako sunce, prije nego što zađe za Zavelim, uđe u oblak — i djeca su znala: past će kiša. Ali tog ljeta svi evanđelisti se izredaše, a od Marka ni traga ni glasa, zemlja otvrdnu i mravi ne mogoše izaći, pauci pojedoše suhe muhe, more se umiri, a sunce, ta velika nebeska hostija, sve crvenije, spuštalo se niz obzor u usta Zavelima. Veličanstvena pričest žedne zemlje.

Svaku večer sam bio svjedokom tog otajstva dok bi po bregovima iznad sela sakupljao janjce i gonio ih kući. U grudima mi tinjala vatrica ponosa jer sam samo ja bio taj koji je mogao pratiti sunčev zalazak i podviknuti iz brda da je sunce zašlo u »kaladu« — naoblaku na horizontu koja se javlja upravo u vrijeme zalaska. Ali ta vatrica se redovito gasila pod naletom večernjeg vjetra bojazni i krivnje da će sve biti kao i prethodnih večeri.Javljača radosne vijesti gotovo sam smatrao njenim uzrokom, kao što bih i šutnju smatrao krivnjom. Bojao sam se da ljudi u meni ne vide zlu sreću i ne pošalju nekog drugog da gleda sunčeve zalaske.

Uzalud sam večerima plakao i proklinjao tu malu naoblaku koja bi trebala donijeti moju i našu mokru sreću. Trčao bih uz brdo, stigivao i prestigivao granicu sjene (osinj) dalekog Zavelima, sve do vrha Rujna, u nadi da će se ipak pojaviti crvenilo i mutan zalazak sunca. Bile su to neravnopravne utrke sunca koje je lako i sve brže klizilo nebom i dječaka koji je trčao uz kamenjar bježeći iz sjene. Neravnopravne ne zato što bi dječak bio sporiji, nego zato što s vrha Rujna nije imao više kamo, nego se morao kotrljati stranom natrag u selo,

kao što se, vjerovao je, sunce kotrljalo drugom stranom Zavelima. Tjerao bi janjce kuće i, žedan s neotvorenom bocom vode u torbi, na pitanja »opet ne zađe u kaladu?« tiho i tužno odgovarao: ne zađe.

Jednog dana počeh moliti. Molio sam po redu sve molitve koje sam znao, ponavljao, onda improvizirao i sklapao riječi u nove, preporučivao se svim svetim i blaženim zamišljajući ih kako upravo u tom času svi žure da odvrnu nebeske slavine. Pogledajte ove travke, molio sam, ovog mrava pred raspuklinom, ovo žito što ni sjeme odbaciti neće, ove ljude što ne jedu bojeći se žeđi i ne piju, ako slučajno malo imaju, jer se boje da ne bude još manje, ove starice što već pod praznim vedrima padaju, ovu zemlju što bijaše, što jest i što će biti žedna u sve vijeke vjekova, amen! Činilo mi se da sve živo i neživo oko mene, ispucala zemlja, vruć kamen, sparušeno žbunje, ptice otvorenih kljunova — da sve podržava moj glas, da moje riječi u svemu nalaze odjek, da se oko mene u sporom krešendu objedinjuju zvukovi svega iz prirode u skladno mnogoglasje, koje se prelijeva, uz daleku grmljavinu, najprije u blago šuškanje rijetkih kapi a potom već u pojačani pljusak. Moj govor i govor sve prirode kao da se sastojao od samih kišnih suglasnika: ctsčžššš.

I kamen zacvrča, suhe slamke zamirisaše, dragama potekoše bujice, zemlja se nadu kao utopljenik, pčele, ne bojeći se za krila, padoše po bijelom i crvenom vrijesku, ptice se ne skriše... Postadoh travka koja tjera, kamenica iz koje se prelijeva voda, krilo pčele, klobučac zraka na vodi, zrak pun ozona — dio svakog dijela prirode, vječan i trenutačan, omamljen sokovima i sretan zbog života koji se vraća.

Lilo je cijelu noć kao iz kabla, nebom su jurila kola sad na jednu sad na drugu stranu zamahujući velikim fenjerom. Jedno dijete stajalo je na kiši i vikalo: »Vidio sam kako sunce zalazi u oblak! Zar vam nisam rekao!?«

Onaj zid koji dijeli stvarne događaje od sna sve je niži što su ti događaji dalji, pa su prijelazi snova u zabran jave, a i obrnuto, neizbježni. Izlazi tako da smo u mnogome živjeli san i sanjali život. Ne znam s koje strane zida se nalazio dječak dok je vikao, znam samo da danas, kad se slučajno nađem u predvečerje na obroncima iznad grada i ako slučajno neki dobri vjetar rastjera maglu ili tamu, zatečem se u molitvi sunčevu zalasku, makar mi je isto gaziti asfalt, bio mokar ili suh.

KNJIŽEVNE VEČERI
HKD SV ĆIRILA I METODA — DRUŠTVA SV — JERONIMA

7. III. 1985 — *Ivaštinović-Zirdum-Lončarević: U službi ljudskih duša* (promocija knjige)
14. III. 1985 — *prof. Mirko Validžić: dr. Ton Smerdel* (povodom 15. obljetnice smrti)
21. III. 1985 — *prof. Mirko Petravić: Dosad nepoznati podaci o hrvatskom lutkarstvu.*

Rajmund KUPAREO

I sveci znaju biti lukavi

»(Otac) Tihon nije slučajno izišao na glas kao čovjek koji ne zna kako se treba vladati prema publici«.
(F. M. Dostojevski: BIJESOVI)

Bio je prvi čileanski kardinal, a uz to i »Magnus Cancellarius« papinskog sveučilišta u Santiagu. Skroman i pobožan čovjek, obljubljen od svojih sunarodnjaka, napose od običnog puka, koji ga je iz dragosti zvao »nuestro cardenalito«. Sjećam se one prohladne noći kad su tisuće Čileanaca stajale u redu oko katedrale da bi mogle ući i posljednji put vidjeti svog kardinala prije ukopa. Nisu to bili samo katolici. Svi su ga poštivali, čak i nevjernici. Priprosti puk je osjećao da je kardinal njegov prijatelj koji se nije sramio na svečanim primanjima za diplomate i čileansko »visoko« društvo reći da mu je majka bila siromašna, skromna pralja (»una humilde lavandera«). Proces za njegovu beatifikaciju već je započeo. Vežu me s njime mnoge lijepe uspomene, od kojih iznosim samo neke.

U povodu jednog jubileja Katoličkog sveučilišta odazvao se kardinal pozivu rektora i došao na proslavu. Rektor, zauzet primanjem gostiju, zamolio me da budem cijelo vrijeme uz kardinala, što je on s radošću prihvatio, jer je želio koješta doznati o mom fakultetu.

— Znajte, señor Decano, da mene zanimaju naročito dva fakulteta: teološki i filozofski. Onaj se prvi brine za buduće svećenike, a ovaj drugi za buduće profesore. Nijedan od njih nije opskrbljen kako bi trebalo, napose ako ih se usporedi s drugim fakultetima, kao medicinskim, agronomskim, ekonomskim itd. A znate li zašto?

— Sveučilište nema velikih prihoda — odgovorih s dosta bojazni.

— A ne, ne! Razlog je jednostavan: na ta se dva fakulteta upisuje siromašan svijet (»gente humilde«). Neće bogati ni u svećenike ni u profesore. Možda je to i dobar znak, jer se tako ispunja ona Kristova: »Nolite timere, pusillus grex...« (»Ne boj se, malo stado«).

Zbunio me je. Znao sam da ima pravo i da je o svemu dobro obaviješten. Na moje pitanje, odakle mu podaci o mojem fakultetu, odgovorio je lukavo se smiješeći:

— Jesam li ili nisam ja ipak »El Gran Cancillier« ovog Sveučilišta?

Naš je razgovor prekinuo Rektor zamolivši kardinala da preuzme počasno mjesto na banketu.

Okrenuo se da mi došapne:

— Eto, sad vidite da sam »Gran Cancillier«, iako su svi viši i krupniji od mene.

Poslije ručka otpratio sam ga do njegova auta. Vozač je već držao otvorena vrata. Poljubio sam mu ruku i oprostio se. Nagnuvši se kroz prozorčić auta, on me zapita:

— A kamo ćete Vi, señor Decano?

— Pješačit ću do samostana.

— A, to ne! Unutra, sa mnom!

Ništa nije koristilo moje nećkanje.

— Ja sam i Vaš »šef« — glasno se smijao.

Sjeo sam pokraj njega. Slutio sam da mi želi nešto važno reći.

— Sjajan banket, zar ne? — zapita me klimajući glavom.

— Pa to je jedanput u dvadeset i pet godina — rekoh.

— A zar se u dvadeset i pet godina mora sagriješiti? I rasipnost je grijeh, señor Decano!

Zašutio sam. Svijet ga je prepoznao i pozdravljao, a on je ispruživši svoju staračku ruku, mahao i zahvaljivao.

Htio sam sići ispred njegove rezidencije, ali on nije dopustio. Naredio je vozaču da proslijedi do samostana.

— Nikad se neko dobro djelo ne smije činiti napola — reče udarajući lagano po mojem koljenu.

Vozač ga upozori da ga je jutros tražio neki rođak. Kardinal nije ni zapitao tko bi to mogao biti.

— Znate — obrati se meni — otkad sam postao kardinal, imam toliko rođaka, da ih ni telefonski imenik ne bi mogao sve pobilježiti.

Stigli smo do samostana. Zahvalio sam mu na pažnji i usluzi.

— I vi ćete meni jednu učiniti, zar ne?

— Koju, Eminencijo?

— Pozvat ću vas ovih dana na svoj skromni banket (tu je riječ naglasio s posebnim prizvukom). Moj će vas tajnik na vrijeme obavijestiti. Imamo još mnogo građe za razgovor.

Zahvalio sam na pozivu i čekao da njegov auto nestane iza ugla.

Bio je to osebujan čovjek. Završio je teološke studije u Rimu. Uvijek je bio slabog zdravlja. Kao kapelan bolovao je na plućima, liječio se travama i prebolio. Otuda njegova sklonost vegeterijanskom načinu ishrane i homeopatiji. Kad se jednom opasno razbolio, došao je dekan medicinskog fakulteta s ekipom stručnjaka da ga pregleda. Propisali su mu antibiotike i naredili da mora jesti meso. Usprotivio se rekavši da su njega već jednom spasile trave.

— Eminencijo! — govorio je dekan smijući se — Kad ozdravite, možete nastaviti do mile volje s travama i homeopatijskim tableticama, ali sada treba očuvati život i gutati antibiotike.

Po Santiagu su kružile mnoge anegdote o našem kardinalu. Tako je jednog dana bio pozvan da prisustvuje nekoj državnoj proslavi u okolici glavnog grada. Kad je završila »parada«, on je nestao. Nigdje

ga nisu mogli pronaći, a već je bilo prošlo podne. Uzvanici nisu htjeli ručati bez njega. Gradonačelnik ga je uzaludno tražio po crkvama i samostanima. Netko mu dojavi da je vidio kardinala na klupi u parku gdje razgovara s djecom.

— Eminencijo! — prekine ga gradonačelnik. — Ručak ne može početi bez Vas.

— Oprostite, señor alcalde! Potpuno sam zaboravio i na ručak i na cijenjene goste. Zar nije lijepo biti u društvu ovih malih prijatelja koji su izvrsno naučili katekizam? Tko zna Deset zapovijedi, dobije veliki bombon, a tko Vjerovanje, taj dobija i jabuku. Zar ne, Juanito? — obrati se kardinal jednom dječaku. — Kako počinje Vjerovanje?

Juanito je brzo izgovarao: »Creo en Dios, Padre todopoderoso, creador del cielo y de la tierra«...

— Dosta, dosta! — prekine ga kardinal. — Sad ste se uvjerili, señor alcalde, da Juanito zaslužuje i jabuku.

Izvadi iz džepa jabuku i pruži je dječaku. A onda se obrati gradonačelniku, poznatom masonu, s drugom jabukom u ruci:

— Evo i vama jedna jabuka, jer ste i Vi dobro znali vjerunauk kad ste pohađali »Colegio San Ignacio«.

Što je u sebi mislio gradonačelnik, ne znam, ali jabuku nije mogao odbiti. Kardinal se oprostio od djece i pošao s gradonačelnikom.

— Da je ovo barem Evina jabuka! — gunđao je gradonačelnik.

— Takvih ste već dosta okusili — smijao se kardinal — Ovo je Adamova. Malo trpka, ali ipak ukusna.

Njegov me je tajnik nazvao da bih sutradan došao na ručak u 13 sati. Na moje veliko iznenađenje nađoh u predsoblju svog oca provincijala.

— Što vi čekate ovdje? — zapitah.

— Pozvan sam na ručak.

— Baš kao i ja. Živimo u istoj kući, a nismo znali da nas je kardinal isti dan pozvao na ručak. Malo čudno, zar ne?

Otac provincijal, Španjolac, profesor kanonskog prava na teološkom fakultetu, nije ništa rekao. Stari diplomat, pomislih.

Kardinal se pojavio na vratima:

— Baš mi je drago da ste se obojica odazvala. Uđite, uđite! — govorio je uvodeći nas u blagovaonicu.

— U vašu čast ja ću danas jesti meso — smijao se kardinal. — Dominikanci su, bar u početku Reda, bili vegetarijanci, ali svijet se mijenja i mi s njime. Da li na bolje ili na gore, to ne znam.

Za cijelog ručka bio je veoma raspoložen i pričao svoje doživljaje. Najednom se obrati meni:

— Ne mislite li, señor Decano, da bi se čileanski Dominikanci morali više posvetiti studiju, propovijedanju, pučkim misijama? A ne bi bilo loše kad bi sa mnom podijelili ogromnu milostinju koju im svaki ponedjeljak pribavlja San Pancracio?

Osjećao sam se neugodno.

— Nisam ja provincijal, Eminencijo! — rekoh.

— Znam, znam, ali vaš će otac provincijal odmah »ex officio«

ustati na obranu svojih redovnika, i , kao dobar kanonist, reći da su dominikanci »exempti« (da ne potpadaju pod izravnu vlast biskupa). A ja nisam »exemptus« ni od najmlađeg kapelana koji mi traži ovo i ono, jer da ne može živjeti od milostinje. I ja sam mislio da sam »exemptus« od upale pluća, dok nije došao dekan medicinskog fakulteta i propisao mi antibiotike da što prije ozdravim. Zar i ovdašnjim dominikancima ne bi trebalo propisati neku vrstu antibiotika?

Pogledao sam oca provincijala. Diplomatski se smiješio. Ni riječi nije izustio.

Videći našu zbunjenost kardinal reče:

— Pa ovo je sve šala, dragi prijatelji! Ja sam veoma zahvalan ocu provincijalu koji mi je riješio desetke teških kanonskih problema. Što bih ja bez njega? A i vama sam, senor Decano, zahvalan što se žrtvujete za našu omladinu.

Kad smo bili na ulici, reče mi otac provincijal:

— Njegova Eminencija primjenjuje do slova riječi Evanđelja: »Budite jednostavni kao golubovi, a lukavi kao zmije«. Pozvao nas je na ručak da Vama kaže što ne bi bilo uputno reći meni. On ima u mnogočemu pravo, ali ja bih želio da je na mome položaju. Drukčije bi mislio. Ne može stranac zapovijedati domorocima. Zar nije tako?

— Naš kardinal »ridendo castigat mores« (»uz smijeh ispravlja navike«) — odgovorih.

Drago MARŠIĆ

Dani sumnje

Je li lažljivo
ovo sivo
nebo nad Zagrebom
kažu proljeće
a leptiri i cvijeće
još u meni šute
tramvaji tek
bojažljivo
krenuli u zoru

Škola ljubavi

Pritislo je nevrijeme. Zapara je gušila. Pasji jezici dodirivali su vreli asfalt. Insekti su se izležavali. Dan se zamračio, a stoljeće je bilo na izmaku.

Držao sam u ruci ljudske novine. Mlatio sam s njima muhe, a onda zavirio...

»Poskupio kupus. Ubio na poslu. Pobjegao s mjesta nesreće. Zadavio susjeda. Suđeni neprijatelji. Ima li života u Svemiru? Novi recept. U posjetu vašemu glumcu. Nova pjesma. Eksplodirao avion. Nova bolest. Princeza uganula nogu. Autobus u provaliju.«

San mi je spuštao kapke, ali trgnuh se. Protrljah oči i čitam: »Osniva se škola ljubavi. Danas prva lekcija.« Pročitah i blenuh. Buljenjem sam razgovarao sa zidom. Opet se pojavila muha. Mirisalo je na kišu. Svejednost je nadirala. Tresnuo sam u prošlost. Film se okretao. Lutao sam vlastitom podsviješću. Činjeničnost me davila. Mojih stotinjak kubičnih centimetara bilo je na stratištu. Sve me je gađalo. Mozak mi je bio jedini štit. Bitka traje. Suci urlaju. Samoća, moj najbolji saveznik, nikad me ne napušta. Kad je najteže, ja sam s njom. Zajedno je lakše.

Opet čitam: »Kako osvojiti djevojku?«

Predlaže se tip garderobe. Spektar određenih boja. Novi trend valovite kose. Miris dunje. Preporuča se ležerno romantično ponašanje s laganom dozom neuroze. Uz to idu lagane tenis papuče. Uspjeh garantiran.

Stoljeće kapa svoje posljednje dane. Enciklopedije se mjere metrima. Znanost dokazuje ljudsku suvišnost. Gledam čovjeka i pitam se: »Gdje mu je dugme? Ugasio bih.«

Besmisao je pustio metastaze. Povijest lijek ne nudi, a budućnost čak i prijeti. Samoća, jedini medikament, tješi ali boli. Napustiti je, značilo bi predati se, a predaje nema. Dokle mozak može bez kemije, trajat ću. Nastavlja se...

Moje tijelo je darovano stoljeću u kojem postoji škola ljubavi. A moje bilo kuca. Ja osjećam. Ja jesam.

Ali počinje škola...

Mirisi, boje, stil i frizura.

Gledam novo stoljeće. Vidim ga gdje polako stiže. Gledam ga ravno u oči i pitam: »S kim stvoriti čovjeka?«

Za školu ljubavi ja sam nepismen.
Sklapam novine i ubijam muhu.

Edo PIVČEVIĆ

*The certainties of mr Marulić anno domini 1500**

With only the tall walls of old Diocletian
As a shield in the face of hungry infidels
Anguished in your lair of homely certainties
Like an old tree about to be felled
Putting forth fresh shoots and straining
For nourishment
Through the cracks in layers of rock to nature 's
Secret capillaries
You wait for the familiar names from the clearings
In the early doubts (still not quite dispelled)
To float up to the surface of your solitude
In your oak panelled room with geraniums
Glowing purple on the window sill
And the translation of Thomas a Kempis just completed
Lying forlornly on the worm-eaten table
And the afternoon sun shimmering in the yellowing quill

Yours was an age of place when time stood still
And the beginning was like the end and like
The beginning
And the world had a colour of belonging.
For when things shed their inborn reticence and give themselves
To trusting lovers
Every meeting place becomes a home
And every secret corner a shrine
With lovingly carved pews and playful tracery.

But now only the stones of ancient Split are still there
For you have long been driven out of your inheritance
By homeless supermen who spawn
In brackish shallows
And then race furiously through the dark oceans
On their mission of conquest
With no time to pause to bury their dead.

---

*Hrvatski prijevod ove Pivčevićeve pjesme donijet ćemo u jednom od narednih brojeva.

Dubravka PETEK

Zaboravljeno zrno pijeska

Sjedeći uz prozor, lagano odgrnuvši zavjesu, promatram kako iza visokih francuskih prozora susjednog prizemlja, o čija se stakla lome poslijednje zrake zalazećeg sunca, mladić tuče prelijepu, nježnu djevojku. Miješaju se razvrat i nasilje. Nasrćući bezobzirnom grubošću, svojstvenom slabićima, on traži nešto od tog nemoćnog, izmučenog stvorenja. Dragocjenosti? Novac? Opijum? Dokaz svoje pokvarenosti? Tko bi znao. Djevojka čas uzmiče, spotiče se o namještaj gubeći ravnotežu pred naglim naletima njegove podivljale sile, guši se od suza koje se miješaju s pramenovima raščupane kose, podiže se nespretno s poda, pa zastaje, ukočena od velikog straha, prepuštajući se udarcima pomahnitalog mladića.

Iznenada sve se smiri, a netko zastre prozore.

Nisam se micala iz svog kuta, koji bijaše izvanredno mjesto za promatranje mnogih zbivanja uokolo, kad li netko zakuca na moja vrata. Otvorivši ih, ugledam tri snažna mlada čovjeka; nasilnik iz susjedstva stajaše u sredini. Gledali su me prijeteći i prilazili mi polako, zloslutno: »Morate nestati«, rekoše, »jer ste svjedok događajima koje ste, ne trepnuvši okom, promatrali kroz stakleni zid. Morate nam se pokoriti.«

Kakav običan, otrcan razlog nađoste i uznemiriste me! Što me se tiču vaši zločini, pokvarenost i zloća vaša, vaši niski obračuni!

Još šire rastvorenih vrata, zakoračih u prostranstvo, a iza mene zakovitlala se sitna pustinjska pješčana prašina. Krenuh između dina i fatamorgana, kroz vjetrove i kovitlace pustinjskog pijeska, prođoh kroz stepe i tundre i dođoh u golemi, kožni, bjelokošću urešeni šator ljudi-selica. Tu me dočekaše, prostriješe preda me dragocjena, meka krzna, pružiše mi svilene jastuke. Odjenuše mi duge, zlatnom niti vezene jahaće haljine, dadoše mi tri niza dukata, objesiše teške naušnice što sežu do samih ramena, a na ruke natakoše redove širokih narukvica. Kosu mi u crveno obojiše, jer to je, kažu, boja ljubavi i života. Neka mi bude puna uvojaka, da se u njih uplete vjetar i ponese me prostranstvima, neka bude gusta i duga kao hrastovo korijenje, neka mi dade snage, kao Samsonu! I dadoše mi kobiljeg mlijeka, da ga pijem, da mi taži žeđ u nepreglednim pustarama obraslim čupercima sasušene trave, da dâ svježine umornoj krvi, da ispire suhu prašinu koja će se taložiti i gušiti dah.

Ispratiše me preko praga presvučena konjskom kožom.

Preletjeti preko cijele Zemljine površine, preplivati mora, zaroniti u vrtloge, prijeći svim dnima morskima, jer negdje, na dnu nekog tamnog mora, ispod nekog teškog kamena, možda tu, uz otoke naše obale, a možda negdje na kraju svijeta — negdje, na samom mračnom dnu, među crnim algama, pod golemim, teškim dugačkim kamenom — postoji biser.

Netko je jednom, Bog, svetac, ili čovjek neki davno zaboravljeni, stavio zrno pijeska u školjku-bisernicu, sakrio školjku pod kamen i spustio u more trnokop da njime odigne kamen, da oslobodi zrno pijeska kad ono postane

biser čija će svjetlost zabljesnuti s morskog dna i obasjati svijet. Ali čovjek je otišao, i školjka je već uginula, ostavivši na dnu, među vodenim biljem, pod grebenom koji je taloženjem postao još veći, prekrasan, blistavi biser. A trnokop i dalje stoji zaboden u kamen, nepomaknut. Samo konopac, kojim je bio privezan, viri negdje na kopnu, krajičak mu leži na starom, napuštenom molu uz koji mornari već odavno ne vežu svoje krhke brodice — leži krajičak konopca, a valovi i vjetri mogu ga povući u dubinu i tako će se zatrti i posljednji trag priče o biseru — leži, sve tanji i kraći, izgrižen solju i suncem i čeka nečiju ruku, da ga nađe, da povuče trnokop, podigne kamen i razastre svijetom svjetlost bisera.

Tomislav DOROTIĆ

Tuga tuđina

ne lažu ožiljci
prisjećam se mekih ruku
što na seljački niski stol
pogače zlatne nose krug
i sir
i sol
i pamtim kako je u muku
neka dobra čeljad
uz ognjište mirno sjela
uokrug
a pred njima puna zdjela
topla mlijeka
na molitvu čeka
i dragih zvona sluša zvon

ne lažu ožiljci
prisjećam se još davnina
i moja duša
djetinjstva mrve
čuva prve
glas dragi sluša
iz daljina
izgubljeni dio traži sebe
u tuzi tuđina

Ivan PEDERIN

O književnom djelu Marina Bege

Marin Bego[1] je pisac koji je, učinivši prve korake, dobio laskave kritike od tako uglednih kritičara kakvi su A. G. Matoš, Milan Marjanović, Tin Ujević i Arsen Wenzelides[2] da bi odmah zatim kritičari nizali prijekore, pa ga književna znanost smatra minornim piscem. Od prijekora koje su mu uputili kritičari najčešći je onaj o nemoralnosti u prikazu spolne ljubavi, što je sržni problem njegova djela[3], o krzljavosti fabule ili neinventivnosti sujeta[4], o blijedim i papirnatim likovima, o razvučenosti radnje[5], a Andrija Milčinović zamjerio mu je, osim toga, što se kao pisac nije razvijao[6], J. Bogner još i da je književnost za nj bila usputno djelatnost. Ako se izuzmu kritike u početku, Bego jedva da je doživio povoljnih kritika kao što je članak Jurja Guića o njegovoj pedesetogodišnjici.

Književna znanost nije mu bila sklonija, pa ga je Branimir Donat opisao »kao primjer minornog prozaika« koji umije spojiti zabranjeno s trivijalnim, pokazuje sklonost izuzetnom i trivijalnom. Donat je za Milčinovićem ponovio da Bego nema razvoja, te da nije umio kultivirati svoj talent.[8] Drugom zgodom mu je Donat zamjerio »lažni kozmopolitizam«, inzistiranje na bizarnim odnosima među likovima, nesposobnost u analitičkoj razradi[9] (i još mnogo toga) i da bismo se mogli pitati da li je uopće imalo smisla izdavati djela ovog pisca poslije toliko prijekorâ. Jer Begina djela izišla su osim u »Pet stoljeća...« još u izdanju Splitskog književnog kruga 1979. g.

Njegove novele strukturirane su tako da u sebi nose iznenađenje koje se na prvim stranama ne da naslutiti. Novela »Odšteta« počinje s brutalnom scenom silovanja u kojoj čitava skupina seoskih mladića siluje mladu ženu. No onda dolazi dan kad nasilnici izlaze iz zatvora, a njihova žrtva, Anica, s mužem odlazi odvjetniku po odštetu koja iznosi čak 700 for. Njezin muž Nikola nemiran je i potišten, sve više gubi hladnokrvnost, žena je mirna a njegovi roditelji čak se vesele što će s tim novcem moći kupiti dvije krave i oranicu. Na kraju Nikola mahnita, ubija iz osvete krave i ovce iz susjednog sela. Jednom ga neki seljak zatekne u ogradi sa svojom ženom i ubije. Anica, žrtva brutalnog nasilja u početku novele, sad već ima prosca. Nasilje je, uostalom, podnijela lako, mnogo lakše nego njezin muž.

U »Napokon« mladi bogoslov dolazi kući na selo i spava u istoj sobi sa svoja dva brata i dvije mlade šogorice. Gledajući šogorice kako se svlače i liježu u postelju, on je uzbuđen i misli kako će njegova braća doći i leći s njima. No braća, umorna od poljskog rada, legnu i odmah usnu. U noveli »Ver sacrum« Ljubica odlazi po vodu i sreće momka koji joj se udvara. U času kad je spremna na ljubav momak postaje hladan i tada Ljubica lukavo preuzima inicijativu. U »Udovici« je na početku prikazana stidljiva žena gotovo djevičanskog

izgleda, no ona se na kraju prometne u vještu i spretnu sudionicu ljubavnih pustolovina. U »Prodavačici cvijeća« stara Kristina podmiti crkovinara da joj javi kad netko traži posljednu pomast. Tada ona odlazi obitelji bolesnika i nudi grobni vijenac na prodaju. No na kraju i k njoj pred smrt dolazi neka žena i želi joj utrapiti vijenac. U »Kolu sreće« Martin Bikić, siromašni seljak iz Brnaza kraj Sinja, odlazi u grad da naplati osigurninu za izgorjelu pojatu. Strahuje da novac neće dobiti jer je pojata planula neposredno pošto je osigurana. Putem, međutim, doživi željezničku nesreću, dobije odštetu (a i osigurninu) i tako se obogati. U »Igri sudbine« Bego opisuje sahranu kipara Rendića, o kojoj se brine liječnik dr. Petrašić. No ukop se obustavlja jer Supetrani žele da kipar bude sahranjen u raku iskopanu za Rendića. Mlada nevjesta Cvijeta (u romanu »U očekivanju«), oličenje kreposti u početku, odaje se na kraju vulgarnoj prostituciji.

Begine novele sadrže sve karakteristike te prozne beletrističke vrste: radnja im je linijska, konstruirane su prema vrhuncu i zbijene; uzročno i logično izgrađene vode do iznenađenja a pisac ne gleda ostale figure očima glavnog lica i ne trudi se da nešto kaže time što priča.[10] Jasna silhueta i obrat karakteristika su novele. No dok je Anton P. Čehov smatrao uvodom prvu polovicu novele[11], kod Bege uvod predstavlja zapravo veći njezin dio, gotovo čitav tekst, jer je obrat ujedno i kraj. Mada Bego ne želi pokazati ili dokazati neki socijalni ili politički aksiom, onako kako to rade pisci kratkih priča, osobito u realizmu, njegova novela može svojim iznenadnim obratom zaskočiti i taj obrat krije u sebi agresiju i degradaciju onako kako je Sigmund Freud opisivao vic u djelu »Der Witz und seine Beziehungen zum Unbewussten« (Vic i njegovi odnosi prema podsvijesti). Čitatelj koji sažaljeva Anicu što je u početku novele onako brutalno silovana opaža na kraju da je ona to vrlo lako podnijela. Onaj koji sažaljeva siromašnog Martina Bikića uvjeri se na kraju da on nije za žaljenje jer je mudar i lukav. Čitanje Beginih novela završava gorkim i sarkastičnim smijehom u kojem se obično ruši slika žene kao majke i zaručnice prema kanonu realizma, pa su kritičari ovom piscu zamjerili nemoralnost. No taj smijeh, sličan smijehu po ispričanom vicu, izraz je suglasnosti i uspjeha socijalne integracije, stvaranja jednodušnosti.[12]

Valja napokon istaknuti da je Bego bio odvjetnik, dakle, čovjek kojemu je posao dokazati da ta i takva situacija nije takva nego posve drugačija uvijek je spreman zaskočiti sud i javno mnjenje novim dokazima kojima će postići obrat. Bego kao pripovjedač uvijek vodi neki dijalog sa svojim likom,[13] kojem, međutim, ipak ostavlja slobodu kretanja i držanja. Bego kao da pokazuje publici klijenta koji misli da ga nitko ne vidi. Pisac kao da kaže: no, pogledajte, to je zapravo on, u tom i tom vladanju, u toj i toj situaciji, a ne ono što ste vi mislili.

Spolnost je jedno od glavnih pitanja Beginih novela, no u toj spolnosti nema ničeg lascivnog, iako ga je kritika napadala zbog nemorala. Spolni odnosi, koje Bego opisuje, nikad nisu zadovoljstvo i uživanje. U noveli »Odšteta« sedam Rakovčana divljački siluje mladu ženu Anicu iz susjednog sela Bjelopolja. Muž Nikola odnosi se prema ženi taktički i sućutno, ne spominje joj neugodnu zgodu. Prekršitelji moraju u zatvor, a moraju platiti i odštetu. No onda oni izlaze i pripovijedaju da im nije žao ni odštete ni zatvora, tako dobro da je bilo s Anicom, Nikola postaje razdražljiv, čini mu se da ga Anica sažaljeva. Monstruoznost zločina, s jedne strane, i mir Aničin s druge, daju njezinoj ženskoj prirodi čudovišnu dimenziju koja se otkriva u času kad Nikola, pijan,

čuje tvorničke radnike kako pjevaju: »Donna ba-ciata non perde ventura, ma si rin-nova come la luna!« (Obljubljena žena ne gubi sreće, već se obnavlja kao mjesec.) Neljudsku dimenziju daje Aničinoj prirodi grijeh, a taj onda potire Nikolinu ličnost.

U noveli »Dvije sestre« prostitutka Mira dobija glas da njezina mlađa sestra Anđelka dolazi sa sela k njoj u grad. Njezini roditelji misle da je otvorila dućan, za Miru je pak Anđelka dio njezina izgubljenog djetinjstva.

Anđelka dolazi i odsjeda kod Mire, koja se zapravo zove Jandra, Mirom se prozvala tek u gradu. Obje sestre ganute su tim susretom i prvih nekoliko dana ne napuštaju Mirinu sobu. Mira se ne odaziva na pozive svojih mušterija s ulice a neiskusna i neupućena Anđelka nezna da mušterije koje zovu Miru zapravo zovu njezinu sestru Jandru. No ti pozivi stvaraju prijeteće ozračje straha.

Bego se bliži tehnici kolaža koju su primjenjivali dadaisti. Dvije iluzorne stvarnosti, prošla i sadašnja, rekonstruiraju se u oponašanju stvarnosti.[14] No onda Mira »mora na posao« da bi zaradila novac. Anđelka ostaje sama i zabavlja se oblačenjem Mirine haljine i šminkanjem njezinom šminkom. U taj čas bane u sobu Mirina mušterija i zamijeni Anđelku s Mirom. Slijedi razgovor u kojem napetost počiva na nesporazumu a rasplet u bljesku u kojem Anđelka shvati da su Mira i Jandra ista osoba. Od te spoznaje poludi. Lice Jandrina ljubavnika, odnosno mušterije, ne zrači po njezinu dojmu ljubavnom požudom ni zadovoljstvom — već smrću: »Ona je samo naširoko rastvarala oči, gledajući njegovo navrskano lice koje se grdno cerilo i pokazivalo tamne, pocrnjele zube. Bilo je to sad sasvim drugo lice, vrlo nakazno i vrlo staro... Anđelki padne na pamet da ju je malo prije njegova ruka udarila po ramenu, i spomene se da je najprije čula pripovijedati da se tako smrt dotakne onih koje za se odabere... Čutjela je kako joj na leđima gori rana gdje je se dotakla smrt...«[15] Spolnost ovdje nije suptilna pohota i uživanje u kulisi blistavih parkova ili interijera, s draguljima kao kod Milana Begovića ili Stefana Georgea, već nešto negativno, blisko brutalnosti i agresivnosti rata kao kod ekspresionista Georga Heyma, puno odvratnosti.[16]

Zapravo je spolnost gubitak ličnosti, grijeh i smrt shvaćeni posve kršćanski, pri čemu se Bego nije ustezao ni od mistike. U tom je još jedno svojstvo Begine proze — ona ne pokazuje kronološko epsko vrijeme orijentirano prema vanjskim manifestacijama društvenog života i života biografije, kao što su školovanje, rad, stjecanje, ženidba i sl., kako se vrijeme izražava u realističkoj epskoj prozi. Bego ukida to vrijeme i uvodi neki nadvremenski proces orijentiran jedino prema životu i doživljaju ličnosti koja uz nestajanje individualiziranog lika kazuje o složenoj stvarnosti. Dakako, u ovakvom pristupu nije moglo biti mjesta istančanim psihološkim analizama i osvrtanjima na socijalni kontekst, što je Begi zamjerio Branimir Donat u predgovoru njegovoj knjizi u »Pet stoljeća...« U Beginoj noveli nema društva. U »Odšteti« spominju se samo supruzi Anica i Nikola, Aničini napadači i Perica, koji će se oženiti s njom kao udovicom. U »Dvije sestre« sva se radnja zbiva u sobi sestara. U Beginim novelama nema ni realnosti. U »Prodavačici cvijeća« stara Kristina kao da svojim dolaskom priziva smrt. Drugi prodavači cvijeća vide u njoj vještičicu, napadaju je. Međutim, redarstveni povjerenik nalazi da je njezina djelatnost zakonita. Jedni i drugi »imaju pravo«. Kategorije orijentacije u svijetu gube se. Zato njegovi likovi ostavljaju irealan dojam poput likova Dostojevskog kojeg je Bego poznavao i prevodio.[17] Irealnost se ostvaruje kod Mire i Anđel-

ke u velikom rasponu između nevinosti i seoskog života s jedne strane i grada i prostitucije s druge, u neočekivanoj pomičnosti obiju junakinja u tom prostoru ekstrema.

Posebnu zanimljivost predstavlja roman »U očekivanju«, u kojem Bego u uvodu opisuje selo prema kanonima realizma. Radi se o obitelji bogatog seljaka i seoskog glavara Joška. Evo kako je opisana njegova nevjesta Cvijeta: »Visoka i lijepa, oči u nje sijevaju kao zvijezde, oko nje miris nečega svježeg i snažnog, gdje dođe samo radost unosi, jer je pametna i dosjetljiva. Kad govori kao da guče, a kad pjeva sve joj se u kući oziva.«[18] Ovaj je opis folkloriziran i u svemu odgovara opisima žene u književnosti realizma. No to selo ipak samo prividno nalikuje selu u opisima realizma (npr. kod Josipa Kozarca). Rat je. Žandari dolaze, skupljaju mazgare i odvode ih. Glavaru zamjeraju da je primio poklone kako bi mazgare spasio od vojske, a onda nije održao obećanje. Onda vlast dolazi i rekvirira seljacima sijeno, olovo, bakar, vunu, čak se skidaju crkvena zvona. No tu nije opisano samo gospodarsko propadanje i siromašenje sela. Gospodarsko propadanje popraćeno je i moralnim. Cvijetin muž Ivan je u vojsci, govori se da je poginuo, a svekar Joško, udovac, udvara joj. Žene bez muževa posvuda se vladaju loše, sve gore. Ne radi se tu o individualiziranoj poročnosti koja će doživjeti društvenu i ćudorednu osudu sa stajališta nekog morala.

Bego opisuje odsutnost morala gotovo kao Božju šutnju. U selu je župnik kao simbol morala. Ali župnik je u ratu stekao golem imutak, on otvoreno ljubuje s nekom djevojkom i govori da se namjerava oženiti. Vraća se Cvjetin šurjak Vladoje i Cvijeta želi njegov krevet, napada ga, grli ga »poput polipa«. Obitelj postaje prostorom oskvrnuća. Na taj način propada građansko i kršćansko ćudoređe. Nameće se paralela sa »Smrću u Mlecima« (Der Tod in Venedig) Thomasa Manna (1911). Tu se Aschenbach, odgojitelj predstavnik građanskog društva, osjeća na neodoljiv način privučen od Mletaka, ali baš tu oboli od indijske kolere i umre. Gregor Samsa u Kafkinoj »Preobrazbi« (Die Verwandlung) strada u vlastitoj obitelji i sebi. Njega Kafka ne uspoređuje sa žoharom, on ga u žohara p r e t v a r a.[19] Unutrašnji svijet čovjekov jest spolnost i rodoskvrnuće. Vanjski pak svijet jest svijet rata, to je napad na čovjeka. Takvu sliku rata poznajemo iz ekspresionizma, to je »neman rata« (Kriegsungeheuer) iz pjesama Georga Heyma zamišljena kao prava bit svijeta.[20] Značajna je za ekspresionistički odnos prema ratu sumnja u prirodoznanstveni način gledanja svijeta kao u Feuerbachovoj filozofiji ili u realizmu s jedne strane, a onda čežnja za ratom kao oslobođenjem od društvenih i političkih trvenja.[21] No s druge strane rat je sukob u kojem izgara i nestaje prirodoznanstveni način mišljenja XIX. st. u moru krvi.[22] Rat, međutim, nije samo kritika trijumfalističkog svijeta sazdanog na pozitivnim znanostima već je ujedno slika svijeta i sadašnjosti koji su u ekspresionizmu prikazani kao naopaki.[23] Svijet i sadašnjost zapravo su tehnizirani, a to će reći da su bez Boga. Rat kao neprijatelj čovječanstva čovjeka ponižava i degradira. To je »imperium mortis et peccati«, zapravo svijet kojim upravlja đavao. Bego ovako opisuje ukrcaj vojnika u parobrod: »Zaprepaštenim pogledom gledali su, kako još mnogi vojnici silaze u šupljinu parobroda, koji ih je sve proždirao, a da se nikako nije mogao napuniti, kao da njegovoj pohoti nije bilo kraja. Strašno je zvečalo Cvijeti u ušima brečanje puštene pare, kad se željezna neman stala micati od kraja.[24] Bego opisuje i vojnika kako hoda i drži šalicu čaja u ruci u času kad mu topovsko tane odnese glavu. On hoda još nekoliko koraka i ne ispušta šalicu iz ruke. Opisuje ženu koja nosi na grobi-

šte svoje mrtvo dijete, ali u otvorenoj raki leži mrtvac kojega grobar nije zatrpao jer nije imao vremena. Rat je gubitak vjere u svijet, Boga i ljude. Evo opisa čauša na straži (piščev komentar postupno prelazi u unutrašnji monolog): »Stražiti na zapovijed po cijele noći u gaju, hodati bez prestanka deset sati s puškom na ramenu, paziti na krivca, kojega je trebalo predati sudu, bilo je za njega posao, koji je uvijek savjesno izvršavao. U prostoti svoga srca divio se, kako je sve to mudro urađeno, da bude red, da nitko ne posiže za tuđim, da svi mogu jedan uz drugog lijepo živjeti. — Pa kako to sada, da su on i svi ovi, djeca i starci, žene i djevojke, koje nijesu nikome ništa skrivile, osuđeni da umru? Zar je on vjerno služio, zar su svi ovi pošteno živjeli samo zato, da ih se sada žrtvuje? Kako to, da su oni izgubili pravo da dalje žive?«[25]

Pravi obrazac degradacije i erozije Ivanove ličnosti njegova je žena Cvijeta, zaljubljena u šurjaka a napastovana od svekra. Ona će se suprotstaviti svekru tako što će prkosno otići od kuće i odati se prostituciji s vojnicima. Ivan će je sam kao teški invalid sresti u krčmi u društvu s podoficirima. Spolna ljubav opisana je kod Bege kao nešto destruktivno. Silovanje Anice dovodi njezina muža do očaja i propasti. Kad Anđelka gleda u lice svog ljubavnika ili sestrine mušterije, to je lice smrti i grijeha. Ivanov put u propast i smrt ocrtan je hodom njegove žene u nemoral i prostituciju. Tu se Bego bliži egzistencijalističkim nazorima o smrti i ljubavi. Oni su kod njega uočljivi iako ne možemo govoriti o izravnom utjecaju. Vjerojatnije je, naime, da je Bego kongenijalan egzistencijalističkim piscima nego li da ih je poznavao.

Miguel de Unamuno vidi spolnu ljubav kao nešto destruktivno, tijela se sastavljaju, ali se duše rastavljaju. Spolna ljubav je borba, pa kod nekih životinja ženka proždire mužjaka čim je on oplodi. Ljubav je posjedovanje koje partnera pravi predmetom uživanja. — Nije stoga čudo da su religije osudile spolnu ljubav, uzdižući djevičanstvo, supatništvo i sućut, koji znače pravu duhovnu ljubav.[26] Spolna ljubav je kod Bege duboko usađena u čovjeka i on se je ne može osloboditi. Ona je dio njegove prirode. No čovjek nije, prema Martinu Heideggeru, gospodar svoje egzistencije preko povijesti. Čovjek je život koji ide prema smrti, kako piše Emmanuel Mounier. Smrt nije slučaj koji dolazi izvana, ona je u nama, naša najviša mogućnost. Ona nije kraj života, već je nazočna u svakom času života pa mi živimo očekujući smrt.[27] Smrt u nama kod Bege je isto što i spolnost. To viđenje spolnosti kao puta u smrt blisko je kršćanskom, blud je grijeh, zlo u svijetu, đavao. Tu je Bego blizak Tolstoju i njegovu viđenju spolnosti. No Begu odvaja od kršćanstva ton koji nije preporuka moralnom uzdizanju ni osudi grijeha.

U drami »Djeca ulice«, drami iz suvremenog života u tri čina (Zagreb 1943) spolna je ljubav obrazac za pravu teologiju zla. Može podsjetiti na Jeana Geneta. Glavna junakinja Sonja kći je činovnika koji je otpušten pa je ostao sa ženom i petero djece bez sredstava za život. Žena je našla ljubavnika i dovela ga kući, muž je pretrpio najgora poniženja i napokon otišao od kuće. Tada je žena otišla i napustila djecu. Sonja ima zaručnika, Mladena Crnošiju, pristojnog i marljivog čovjeka koji je voli (ona njega ne voli) i ljubavnika Albina koji pak nju ne voli. Ona postaje ljubavnicom šefa da bi Albinu našla mjesto. Kraj je Sonjin slom i samoubojstvo.

Život je dakle u Beginoj prozi put prema smrti koja se ostvaruje u ratu i bludu. No prava smrt u postupcima ekspresionista znači najprije razaranje

ličnosti a tek onda fizičku smrt. Ivan se vraća nakon što mu se žena odala prostituciji. No on se vraća kao teški invalid, tane mu je raznijelo čeljust i uništilo grkljan, jede na cijev, govoriti ne može a diše tako što su mu kirurzi otvorili rupu na vratu. Na kraju odvodi i oca Joška u vojsku. Ivan, invalid nesposoban za život, ostaje sam u kući. Ivan se prisjeća svih strahota rata: — sjeća se da je vidio odsječenu ruku koja je još uvijek držala grčevito komad kruha, vojnika kojem je topovsko tane odnijelo glavu a trup korača još nekoliko sekundi i nosi u ruci šalicu čaja. Prisjeća se i toga kako je sreo svoju ženu kao bludnicu u krčmi. Ovaj unutrašnji monolog, u kojem se postupno gube konture stvarnosti (što ima značenje gubitka veze s materijalnim i društvenim životom), vodi Ivana do pred lice Božje: »... na pozadini od tamnih oblaka, koje presijeca munja, vidjelo se golo tijelo Raspetoga na križu. Ivan je upr'o oči u sliku i sve su se njegove misli usredotočile na njoj. Iskrena duboko proćućena radost osvojila ga svega. Činilo mu se, da se susreo s dobrim znancem, koga iz najranije mladosti poznaje i koji jedini može da shvati njegove jade, jer i sam strašno trpi. On je pomnjivo stao promatrati njegovu pognutu, trnjem okrunjenu glavu i njegove rane na rukama i nogama. Promatrao je to onim osobitim zanimanjem čovjeka, koji se u rane dobro razumije, i doskora počeo u misli razgovarati s njima, iskreno i prijateljski kao s pouzdanim drugom,...«[28] Za razliku od Sour Marije-Anunziete, koja u »Djeci ulice« opominje Sanju sa stajališta kršćanskog ćudoređa, ovdje se ne radi o nekom crkvenom, izvanjskom Bogu, kojeg valja slušati i pokoravati mu se, već o nekom unutrašnjem Bogu[29] što nastaje u postupku umiranja koji nije ništa drugo doli gubitak veze s materijalnim građanskim svijetom. Postupak umiranja postaje nešto poput iskupljenja i oslobođenja od života. Odatle Krist s odgovarajućim semantičkim poljem: Krist prijatelj siromaha, ugnjetavanih i progonjenih. Sve se to, međutim, ne poziva na kršćanstvo kao tradiciju, već je bliže romantičnoj čežnji za smrću. Ivanov unutrašnji monolog završava u somnabulizmu. Bego napušta gramatiku i sintaksu: »... Od časa do časa tamne sjene navlače se u nutrinu sobe... Konačno ipak osjeti da ga svladava san... Učini mu se da se već zaputio blistavom mjesečevom stazom. Gore je modro nebo, a on leti i klikće od veselja kao lastavica; leti brzo da mu sve blješti pred očima i zrak mu zuji u ušima... Ali odjednom jaki grčevi u želucu dozovu ga opet u svijest, opazi na prozoru spravu za hranjenje i strašna misao preleti glavom; misao da neće nikad umrijeti, da će uvijek živjeti kao strašilo onima koji su skrivili ovaj pokolj.(...) Zar je baš potrebito da sve pretrpljene patnje budu osvećene? pomišljao je svijajući se u grčevima na postelji. — Zar ne vape dovoljno za osvetom brda ljudskih kostura, milijuni osakaćenih ljudi, osramoćenih žena i djevojaka i uništenih obitelji? (...) Kada sam jednom oprostio, teško je dalje živjeti samo za taj cilj; ne mogu više podnositi ove boli; pusti me da umrem...«[30] Država se sad pojavljuje kao Moloh, vojska, ratna neman, institucija po svojoj biti neprijateljska čovjeku. Bego tako ulazi u okvir antiratne tematike ekspresionizma, ali s kršćanskih pozicija: preporuča oproštenje a ne novi pokolj kojim će se kazniti raniji pokolji i stvoriti bolji svijet.

Odnos prema državi Bego je još bolje izrazio u noveli »Smijeh i suze«. Tu je opisao talijansku okupaciju Splita, ugnjetavanje, brodove kako odvoze naše ljude preko mora u logore da bi se napravilo mjesta došljacima. Bego doduše nigdje ne kaže da bi taj »primorski grad« bio Split, ni da bi ti »prekomorski vojnici« bili Talijani, ni da bi ljudi koje odvoze preko mora bili Hrvati. No to je vidljivo iz čitavog konteksta i iz brojnih pojedinosti. Bego je bio hrvatski rodoljub, bio je izraziti purist u izboru riječi (oružnik,

redarstvenik, trhonoša i sl.). Kad je Italija 1941. okupirala njegov grad, demonstrativno ga je napustio i preselio se u Zagreb. Oprez nije dovoljan kao objašnjenje, jer su njegove aluzije vrlo jasne. Tako Bego opisuje kako »prekomorski vojnici«, što su bez borbe zauzeli Split, insceniraju i snimaju »borbe«, jedni se preoblače u uniforme stare vojske i »brane« tvrđavu, drugi »napadaju« i »pobjeđuju«. Svak je znao da je talijanska vlast snimila takvu maskaradu na tvrđavi Gripe u Splitu da bi se time hvastala u očima svoje publike. Begina politička uvjerenja ostala su ograničena na područje njegova privatnog i profesionalnog života. No u književnosti on je vrlo dosljedno apolitičan, očito zato što smatra da literatura mora ostati u granicama čisto književnog te da ne može postati suplement politike. Bego opisuje talijansku okupacijsku vlast, opisuje državu u generičnom smislu kao neprijateljicu čovječanstva identičnu s vojskom, razaranjem i ratom. Vojska i država kao da pripadaju svijetu grijeha kojim upravlja đavao. »Kapetan Vučić je tvrdio da rat nastaje sam po sebi, kao što nastaju vihori, oluje, i potresi. Većina seljaka bili su mišljenja da je rat buknuo zato, jer se narod silno razmnožio. (...) Domaćice, idući izjutra na tržnicu, zaustavljale se i zabrinuto gledale mrlje krvi, kojom su bili zamazani pločnici i zidovi. Uzduh je bio zasićen srdžbom, krvlju i zločinom.«[31] Ta »srdžba, krv i zločin« bliži su teološkom nego političkom objašnjenju rata.

Dok Begina djela s opisima spolnosti i rata kao puta u smrt i izvora zla odgovaraju ekspresionizmu, »Vječna varka«, roman iz splitskog života (Zagreb 1928), u mnogome se razlikuje od ovih gledanja. Sam roman pobudio je znatnu pažnju kritike koja ga nije dobro primila pa mu je Ljubomir Marković zamjerio nemoralnost, Josip Bogner slabu analizu erotike, Vice Zaninović poganski pogled na život i nesposobnost da uđe u srž erotike a Ante Petravić mnogo izvanjskog crtanja i erotizma.[32] Nasuprot ovim oštrim riječima osude, smatram da opisi brojnih ljubavnih pustolovina u ovom romanu nisu lascivni ni pornografski, oni ne uzbuđuju spolno. Dapače, može se reći da je Bego u takvim opisima gotovo čedan i suzdržljiv. Na početku romana dr. Andrijević odveze se na školj Barbarinac i tamo sreće devetnaestogodišnju Dariju. On ima s njom odmah odnos, ali se taj odnos nigdje pobliže ne opisuje; čak se i ne spominje (iako čitatelj zna da se dogodilo). Permisivnost je u ovom romanu, tj. opisu života u Splitu poslije I. svjetskog rata samo bitni element strukture kojom Bego gradi nezavisnu i emancipiranu ženu što više nije žena i majka podložna mužu, onako kako to preporučuju apostol Pavao, a i Napoleonov građanski zakonik. U tom zakoniku ostaje zahtjev da žena mora biti podložna mužu; nedostaje jedino usporedba da je muž glava ženi kao što je Krist glava Crkve te da muž mora ljubiti ženu kao što je Krist ljubio Crkvu. Novo poratno društvo nije više društvo kako opisuje realizam: da se junak bori za svoj položaj, studira, zaposli se i ženi a njegovu individualiziranu osobu karakteriziraju opće značajke nacije.

Dr. Andrijević nije takav individualizirani junak, a tako ni njegove dvije ljubavnice, Darija i Vera, žena inžinjera Katića. Bego je tu blizak Filippu Tommasu Marinettiju, koji traži da se uništi *ja* u književnosti, dakle psihologiziranje, jer čovjek obuzet knjižnicama i muzejima i podvrgnut logici nije više nikom zanimljiv; valja ga zamijeniti s tvari iz koje će odjekivati udarci intuicije kakvu ne mogu shvatiti fizičari ni kemičari.[33] Društvo koje prikazuje Bego nije društvo napretka kojim pisac realist rješava politička i gospodarska pitanja, već bogato društvo bez ozbiljnosti i odgovornosti, što se izražava baš u lakoći kojom žene ulaze u ljubavne odnose i pustolovine. To je drugim riječima suvremeno, industrijalizirano potrošačko društvo. Nije to

društvo liberalizma, društvo individualiziranih malih obrtnika ili trgovaca već društvo u kojem je čovjek tek mali čimbenik jednog makroproizvodnog sustava. Prema tom društvu čovjek ne osjeća odgovornost. Begin doživljaj života nov je: taj je život uglavnom određen novinstvom koje novim dojavnim tehnikama, telefonom i teleprinterom, bez muke prelazi goleme prostore pa svakodnevno komprimira zbivanja svijeta do simultanosti tako da stvarnost svijeta ili velegrada postaje stvarnošću iz druge ruke o kojoj doznajemo preko novina, što se može izvrgnuti u kliširanje stvarnosti u jezičnim ili tekstovnim kolažima s heterogenim disociranjem stanja.[34] To je suvremeni svijet koji više nema smisla za žrtvu i pokoru kao osnovu kršćanskog odnosa prema životu, dakle posve sekularizirani i laicizirani svijet spreman na nemoral, isto kao što je svijet rata spreman na ubojstvo.

S umjetničkog stajališta ovo društvo, koje opisuje Bego, društvo je s najvećom pokretljivošću, slično društvu što ga zamišlja Andre Breton.[35] Spolnost u ovom društvu nije put u smrt, izvor zla na svijetu (kao »U očekivanju«), već je načelo koje likovima daje neobičnu i iznenađujuću pokretljivost, sličnu onoj koju je Andre Gide opazio u likovima Dostojevskog pa je citirao mišljenje Dostojevskog o snu izrečeno u »Idiotu«: san svojim apsurdnostima uvijek nosi u sebi neku ideju.[36] Umjesto te apsurdnosti sna s nekom idejom Bego uvodi spolnost. Tako devetnaestogodišnja Darija govori sa svojim budućim ljubavnikom, drom Andrijevićem, kojem je više od četrdeset godina, kao sa svojim vršnjakom a kapetan Vuković ovako opisuje žene: »Žena se najbolje može prispodobiti s morem. Kakav miris, kakvu boju ima more?... Nikakve, a ima ih na tisuće. Po južnom, toplom vjetru more nabrekne, golemi valovi valjaju se sporo jedan za drugim, imaju široki hrbat i muču kao krda goveda. Po sjevernom, hladnom vjetru more je žitko, valovi su brzi, nasrću, pjene se, hrbat im je oštar, nakostrušen kao u divljih veprova; sikću, zvižde kao zmije ljutice. I žene su takve! Teška, dobroćudna žena može da se odjednom nakostruši kao divlji vepar. Spomenuo sam samo dva glavna vjetra, dvije promjene mora. Ali ima na stotine vjetrova, a potom i stotine promjena oblika, glasa i boja mora. Jeste li čuli more kad šapće, kad uzdiše, kad plače?... Upamtite ovo: kod žene, kao i kod mora, ne odlučuje ni ljepota, ni mladost, ni snaga, ni bogatstvo, ni pamet. Najviše odlučuje slučaj.«[37]

Stvarnost, dakle, gubi ozbiljni karakter a groteskno i nemoralno gubi karakter neobičnosti. Spolnost postaje načelo koje istiskuje razum s njegovom kauzalnom logikom. — Vladanje dra Andrijevića, koji se sprema napustiti ženu i djecu da bi »odmaglio« s ljubavnicom, poprima karakter snoviđenja i automatizma. Dr. Andrijević odluči da neće pobjeći s ljubavnicom jer je njegova žena teško bolesna. No kad dođe do vrata svoje ambulante, dočeka ga nosač kojeg je bio naručio da mu nosi kovčeg u luku. Nosač se sam uputi prema kovčegu a Andrijević dotle misli na konzilij liječnika. Nosač zaključuje da Andrijević u nj sumnja i uvjerava ga da je on prijavljeni nosač s brojem i da će ga u devet čekati s kovčegom u luci. Ova scena može podsjetiti na Raskoljnikova u »Zločinu i kazni« Dostojevskoga. On se uputio sa sjekirom da ubije lihvarku no onda opazi pročelje jedne kuće i stane razmišljati o pojedinostima toga pročelja iako to nema baš nikakve veze s namjeravanim ubojstvom lihvarke. No njegova misao sama nekontrolirano izmiče. Tako i kod Bege počinje unutrašnji monolog dra Andrijevića usmjeren prema pokajanju i vraćanju ženi, ali na kraju monologa on se, hodajući kao mjesečar, nađe u luci i prepozna u mnoštvu ljubavnicu. Kraj romana nedostaje; Bego ostavlja čitatelja u ovoj nedoumici snoviđenja (koje poput sna u Dostojevskoga sadrži određenu ideju).

Roman se inače odlikuje skokovitošću i iznenadnošću stila i kolaža prema kojoj je nadrealistički roman ohrabrio film »sastavljen od objektivnih fotografija što zahvaljujući kolažu dopuštaju da se čudesno integrira u realnost kojoj će ono vratiti dubinu«.[38] Tako dr. Andrijević iznenadi svoju ljubavnicu Veru na kupanju, no ona skoči u more. »Zašto si se bacila u more kad sam došao? — upita je Andrijević.

— Gola sam, — odvrati Vera smiješeći se.

— Te su riječi stare mnogo tisuća godina, — reče on.

— Ne razumijem...

— Pa to su prve riječi, kojima se Adam odazvao Bogu nakon grijeha.«[39]

Prije nego što zaključimo, istaknut ćemo još da je ovaj roman izišao kao 430. knjiga 35. kola Zabavne biblioteme Matice hrvatske koju je uređivao Nikola Andrić, poznat kao vrlo konzervativni učenjak iz društva onih »starih« koji su na početku stoljeća vodili onako ogorčenu polemiku s »mladima«, dakle pisac koji je dosada bio poznat kao vrlo udaljen od svih suvremenih književnih pravaca.

BILJEŠKE

1. Sklanjam ovo prezime onako kako se to prezime sklanja u Splitu.
2. A. G. Matoš, S mora (Pripovijesti M. Bega), Hrvatska sloboda, IV (1911) sv. XVII. str. 114;; Tin Ujević, S mora, Narodni list, I (1911) br. 64, str. 11; (Arsen) W(enzelides)m, Niz našu obalu, Savremenik, VII (1912) br. 10, str. 635; Milan Marjanović, Nove novele Marina Bega (Split), Narodni list 56 (1917), br. 87.
3. Ljubomir Marković, Romani našeg vremena, Hrvatska prosvjeta, XV (1928), br. 7—8, str. 173; Oskar Dürr, Marin Bego: »S mora«, Savremenik, VI (1911), br. 8, str. 478—81; Vladimir Lunaček, Dekadansa naše novelistike, Uz književna izdanja »Matice Hrvatske«, Savremenik, XIII (1918), str. 40—41.
4. Vl. Lunaček, Op. cit., O. Dürr, Op. cit., A(nte) P(etravić), Vječna varka, Srpski književni glasnik, NS, knj. XXI (1928), br. 2, str. 144—145.
5. Vl. Lunaček, Op. cit.; Milan Kašanin, Marin Bego, Novela, Izdala Matica hrvatska, Zagreb 1917, Savremenik, XII (1917), str. 366—367; Josip Bogner, Bego Marin, Vječna varka (Izd. Zabavne biblioteke knj. 430. str. 157. Cijena din. 20. — Zagreb 1928), Književnik, I (1928), br. 6, str. 226—227.
6. Marin Bego, »Novele« (Matica Hrvatska 1916): »U očekivanju« (Hrvatski pripovjedači).
7. Marin Bego, Pedeset godišnjica, Novo doba, XIV (1931), br. 267, str. 2.
8. Predgovor bez naslova u Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 80.
9. Zaboravljeni Marin Bego, Mogućnosti, XV (1968), br. 3, str.
10. Rut J. Kilhenman, Kratka priča, O definiciji kratke priče, Književna kritika, X (1979), br. 2, str. 58—74.
11. Rafael Koskimies, Teorija novele, Dometi, XIV (1981), br. 11, str. 24.
12. Michael Böhler, Die verborgene Tendenz des Witzen, Zur Soziodyna mik des Komischen, Deutsche Veirteljahrschrift, 55 (1981), Heft 3, str. 365.
13. I to je svojstvo novele za razliku od jednoglasnog romana, Mira Janković, O općim oznakama novele, Dometi, XIV (1981), br. 11, str. 78.
14. Hans-Georg Kemper, Vom Expressionismus zum Dadaismus, Eine Einführung in die dadaistische Literatur, Kronberg/Taunus 1074, str. 105.

15. M. Bego, Novele, U očekivanju, Niz našu obalu, Split 1974, str. 105—106.
16. Wolfgang Rothe, Der Expressionismus, Theologische, soziologische und anthropologische Aspekte einer Literatur, Frankfurt am Mein 1977, str. 138, 308.
17. Preveo je »Igrača« u »Balkanu«, 1910. Nikola Disopra u uvodu Novele, U očekivanju, Niz našu obalu, Split 1979. O irealnom dojmu likova Dostojevskog Sarraute, L'ère du soupçon, Paris 1956. De Dostoïevski a Kafka, str. 51.
18. M. Bego, Novele... Split 1979.
19. Kurt Mautz, Mythologie und Gesellschaft im Expresionismus, Die Dichtung Georg Heyms, Frankfurt am Main — Bonn 1961, str. 63, 103, 105.
20. Ibid., str. 60.
21. H. — G. Klemper, Op. cit., str. 14.
22. Eva Kolinsky, Engagierter Expressionismus, Politik und Literatur zwieschen Weltkrieg und Weimarer Republik, Stuttgart 1970, str. 38.
23. W. Rothe, Op. cit., str. 35, 302.
24. M. Bego, Novele... Split 1979, str. 273.
25. Ibid., str. 281—82.
26. Miguel de Unamuno, De sentimiento tragico de la vida, Madrid s. a. (1912), str. 134—136.
27. E. Mounier, Introduction aux Existentialismes, Paris 1947, str. 52.
28. M. Bego, Novele..., Split 1979, str. 320.
29. O takovom Bogu E. Kolinsky, Op. cit., str. 19.
30. M. Bego, Novele..., Split 1979. str. 324—325.
31. Ibid., str. 142, 155.
32. Ljubomir Marković, Romani našeg vremena, Hrvatska prosvjeta, XV (1928), br. 7—8, str. 173; Josip Bogner, Bego Marin, Vječna varka (Izd. Zabavna biblioteka, knj. 430. str. 157 Zagreb 1928); Vicko B. Zaninović, Marin Bego; Vječna varka, Izdanje »Zabavne biblioteke«, Zagreb, 1928. Misao, Bgd. X (1928) sv. 209—210, str. 109—112; A(nte) P(etravić), Vječna varka, Srpski književnik glasnik, NS. knj. XXV (1928), br. 2, str. 144—145.
33. F. T. Marinetti, Teoria e invenzione futurista, Prefazione di Aldo Palazzeschi, Introduzione, testo e note a cura di Luciano de Maria, Milano 1968, str. 44.
34. H. — G. Klemper, Op. cit., str. 210.
35. Andre Breton, Manifestes du surrealisme, Paris 1966, str. 114.
36. Andre Gide, Dostoievski, Articles, causeries, Paris 1964, str. 67—68.
37. M. Bego, Vječna varka, Roman iz splitskog života, Zagreb 1928, str. 90—91.
38. Y. Duplessis, Op. cit., str. 73.
39. Vječna varka, str. 108.

Joja RICOV

Brizgam ti otrov pjesmo

Silviju Strahimiru Kranjčeviću

Brizgam ti otrov pjesmo da
kao zmiji ujed u samoobrani kao
srdžbeniku psovka u prasku neodgodne navale
budeš mi melem na rane
nektar u bunilu moje
stekliške gorčine.

Stanislav SODAN

Mrtvovanje

Lila je kiša. Mrak je gutao grad. Kao da je vrijeme znalo da je sutra Dan mrtvih. Dan naših bližnjih kojih nema. Ali i grad je znao! Najbolje se to vidjelo sutradan.

Ulice, trgovi, tramvaji bili su puni cvijeća. Kao da je sve procvjetalo. Cvijet je tog dana postao dio garderobe. Cvjećarski mimohodi su kretali. Svi na groblje. Svojim dragima. Odisalo je toplinom.

U jednom malokvadraturnom životnom prostoru vodio se, možda, ovakav razgovor:

— Znaš sine — počeo je tata — danas idemo na groblje našem djedici. Da li ga se sjećaš? Ne? A i kako bi! Ta on je umro kad si ti bio sasvim malen.

— Ali sjećam se, tata, da smo mu jednom išli u posjetu u onu veliku kuću, preko puta moga vrtića. Nosili smo mu cvijeće.

— Pazi, molim te, pa ti se toga sjećaš!

— Zašto je on bio tamo, tata?

— Znaš, sine, život je težak. Ti si bio malen. Mama je radila na jednom kraju grada, ja na drugom. Jutrom rano nosili smo te u vrtić a djeda je već bio star. Nije mogao sam. Stoga smo ga tamo smjestili, gdje su se lijepo o njemu brinule medicinske sestre. Nikad nije bio sam!

— Ali, tata, uvijek si govorio kako je naš djed bio zdrav ko čelik, pa kako onda medicinske sestre! Što ga je boljelo?

— Sine, još si malen. Ne možeš sve odmah znati. Hajde pusti taticu da se spremi pa idemo našem djedici u posjet...

Sunce je zasjalo. Kaputi su raskopčavani. Cvijeće je hodočastilo. Na susret živih i mrtvih.

Živi su bili izbrijani. Uredno počešljani. Ispeglani. Kravate su stegnute. Pazusi osvježeni. U stanovima kuhinje su radile prekovremeno. Vonj je nadirao gotovo do groblja.

Mnogi su išli pješice. Uostalom, to poboljšava apetit. Tako nekima mrtvine dođoše kao aperativ. Uglavnom, žurilo se. Oni kojih nema, čekali su...

Ivica je hitao s tatom. Mama je ostala peći kolače. Usput, tata je svratio na nekoliko čašica. Neka, bit će iskreniji pristup pokojnom.

I evo nas! Vječno prebivalište. Počivaj u miru! Grobna hortikultura ekspanzira. Danas je njen dan. Zavirimo! Ima grobnica s umjetničkim izražajem. Neke mirišu na barok! Dao je tu čovjek sve od sebe da zadovolji svoje kojih nema. Čudno je da još ne postoji učilište za arhitekturu groblja! Kakvih tu sve neopravaca ima? Neka, zaslužili su to naši mili.

Raznovrsni su iskazi intime između živih i mrtvih. Ima tu svakakvih gluma. Po scenariju. Ima i epizodista. Ima pravih monodrama. Sjeća se Ivica kako je mama, sjedeći na tapeciranoj intim-stolici za razgovor u četiri oka s bližnjima, zaboravila na vrijeme. Kolači su potpuno izgorjeli. Ivica je dugo plakao.

Neka naših mrtvih! Zaslužili su. Grobnice su im tako uređene da bi bila šteta da su prazne.

Zaista, kad se vidi ta strasna ljubav prema mrtvima, nema mjesta Ivičinom pitanju, upućenom ocu na povratku s intime:

— Zašto mi, tata, uvijek kad idemo djedici — nosimo cvijeće?

Stjepan DŽALTO

Obruč straha

Više nisam čovjek već sam tamjanov prah
Što kadi strah,
Koji me steže.
Zbog straha kadim i psima što reže,
A strah sve jače steže i steže.
I tako: zbog toga obruča od straha
Nestat će i praha.

Nevenka BAKOŠ

Tajanstveni čovjek

Ostao je u sjećanju
kao vječna čežnja,
kao nedorečena misao,
kao nedopjevana pjesma.

Kada je dobila prve saonice u životu, rekli su joj:

— To ti je poslao tata!

Kada je jednom usred zime ležala bolesna, došao je neki simpatičan čovjek, s istim zelenim očima, kakve je imala i Sanja i donio joj grožđe.

Drugom prilikom donio je puno čokolade i puno voća. Sve je postavio na stol, pogledao je Sanju i tiho rekao:

— To je za tebe! Ja znam da ti to voliš.

Jednom ga je ugledala na ulici. On je nije primijetio. Vidjela ga je blizu svoje kuće i znala je da će svratiti. Bože, kako da ga nagovorim? Onda se ohrabrila:

— Gospodine, idete k nama?

Pogledao ju je.

— Oh, ti si ovdje? — Neka sjena lebdjela je na njegovu licu. — Kamo ideš? — dalje ju je pitao.

— Samo tu u dućan, moram nešto kupiti. Mama me je poslala.

— Idemo zajedno, — rekao je i pošao sa šestogodišnjom djevojčicom u prvu trgovinu.

Kada je Sanja htjela platiti, on je sasvim prirodno rekao:

— To spremi u džep, ja ću platiti!

Čudno. Sanja od svega nije ništa shvaćala.

Jednom prilikom bila je s mamom kod frizera. I dok je mama sjedila u frizerskom salonu, Sanja se igrala vani na ulici. Autobusi su prolazili jedan za drugim. Odjednom, Sanja ga je ugledala kako sjedi u jednom od autobusa. Uspjela je viknuti u posljednji čas, prije nego li je autobus dalje krenuo, jer je tu upravo bila stanica:

— Tata!

Kao planina odvalilo se to iz njezina srca. Čuo ju je i opazio. U posljednji je čas izašao.

— Mama je tu, u salonu.

Ušao je u salon, dogovorio se s mamom, da će šetati s malom, dok ona ne bude gotova.

I tako su njih dvoje koračali jedno uz drugo, izvlačeći riječi, kojih je bilo mnogo u srcu, ali koje su teško, teško izlazile na površinu. To je bila Sanjina prva i posljednja šetnja s ocem.

Uskoro je došla mama.

— Hoćeš li sladoled? — pitao ju je.

Sanja ga je pogledala, čudeći se što je ovako nešto uopće pita. Pa naravno, da hoće sladoled! Tâ koje dijete ga neće? Izvadio je novac i dao joj da u slastičarnici, kraj koje su prolazili, kupi sladoled.

Onda se dogodila nesreća. Mama je skoro životom stradala. On je došao. Njegova se ruka spustila na ramena sedmogodišnje Sanje. Ovako, s rukom preko ramena djeteta došao je do prozora. I dok mu je lijeva ruka počivala na djetetu, desnu podlakticu stavio je na oči, naslonio se tako na prozor i Sanja je vidjela da plače... Mama je ležala u krevetu — i ona je plakala...

Prošla je godina dana. Mama se pridigla. Jednog joj je dana rekla, da je tata bolestan. Svaki dan je odlazila k njemu u bolnicu. Uvijek je obećavala Sanji da će je povesti, ali nije. Zapravo, nije stigla. Jedne nedjelje, jedne kasne jesenske nedjelje, kad se Sanja igrala na dvorištu, mama ju je pozvala da dođe u kuću. Kada je došla, mama je sa suzama u očima rekla:

— Sanja, tata je umro!

Pokopali su ga, a da nju nisu odveli na sprovod. Tu je sve završilo.

Prohujale su godine. Desetljeća. Ni mame više nema. Sanja je sama. Razmišlja o prošlosti, o sebi. Ponekad se njezina misao zaustavi i na tajanstvenom čovjeku koji je, poput krijesnice u ljetnoj večeri, zatitrao na obzorju njezina života.

Katkada pomisli da joj je taj tajanstveni čovjek ostao dužan. Ostao joj je dužan barem jedan očinski poljubac, barem jedno očinsko milovanje. Ipak, on je postojao, on joj je zajedno s majkom dao život, on i danas postoji tamo na drugoj obali. I kad god se Sanja spominje u misli svoje majke, odmah se uz nju sjeća i njega. Sjeća ga se s ljubavlju i osjeća kako joj je sada bliži nego onda davno kada još nije ni shvaćala tko je zapravo taj tajanstveni čovjek.

Dâ, ostao je u sjećanju kao vječna čežnja, kao nedorečena misao, kao nedopjevana pjesma.

J. MARASOVIĆ

Čemu dva?

Jedan svijet,
Jedan život,
Jedna prošlost,
Jedna sadašnjost,
I budućnost jedna.
Jedna smrt,
Jedan Bog,
Jedan ja.
Čemu dva?

Antun ŠIMUNIĆ

Intervju s esperantistima

U okviru proslave 95. obljetnice esperanta u Osijeku i Jugoslaviji, u svibnju o. g., na Pedagoškom fakultetu u Osijeku održana je književna večer na kojoj su sudjelovali esperantski književnici iz Mađarske, bračni par Oldrich Knichal i Eva Tofalvi. Jedan od plodova njihova esperantskog braka jest i zajednički napisan roman na esperantu »KIUJ SEMAS PLORANTE« (Oni koji siju plačući) za koji su prošle godine dobili priznanje i nagradu Svjetskog saveza esperantista kao autori najboljeg romana do sada napisanog na međunarodnom jeziku. Tom prigodom nastao je i ovaj intervju.

P: Kao (bivši) novinar i pisac što mislite o toj međusobnoj interakciji?

O: Možda nije slučajno što sam počeo književno stvarati upravo kad sam se prestao aktivno baviti novinarstvom koje svakodnevno zaokuplja cijelog čovjeka. Istodobno pisati članke i književna djela dvije su gotovo sasvim suprotne stvari. Drugo je pitanje da li je ta »koegzistencija« pozitivna; teško je složiti se s time da novinar koji piše na materinskom jeziku može biti dobar partner autoru koji stvara na međunarodnom jeziku.

P: Što znači biti esperantski pisac?

O: Ako čitamo, na primjer, roman nekog autora iz Australije, onda očekujemo neko važno saznanje o toj zemlji i njezinim ljudima. Esperantski pisac, pogotovo romanopisac, »dezertira« iz svoje »domovine« i sramežljivo traži utočište negdje izvan Esperantije, mimo problema međunarodnog jezika. Esperantska se književnost manje bavi interlingvističkim problemima negoli neesperantska književnost. Zvuči protivurječno, ona se odriče koristi svog specifičnog značenja... Esperantu se često prigovara da ne pripada ni jednom narodu. A taj »narod« postoji već gotovo stotinu godina: zajednički pokret koji broji nekoliko stotina tisuća ljudi. I te činjenice trebaju biti svjesni esperantski pisci. U krajnjoj liniji, ja ne pišem na esperantu zato da bih se identificirao kao član te velike zajednice.

P: Vi ste, zajedno sa svojom suprugom Evom Tofalvi, autor romana »Oni koji siju plačući« u kojemu na nov način govorite o esperantskom pokretu. U čemu je, po Vašem mišljenju, njegova vrijednost i značenje?

O: Tema romana je, vjerojatno prvi put u povijesti esperantske književnosti, pokret kao društveni fenomen situiran u najnepovoljnije vrijeme za Zamenhofove ideale, u vrijeme fašističkih progona. Zbog toga je, možda, zaslužio nagradu na natječaju Svjetskog saveza esperantista (organizacije koja je član UNESCO-a, op. A. Š.), što treba zahvaliti uglavnom mojoj supruzi kao autoru. Cilj tog djela je esperantskim čitateljima ukazati na svijest o kontinuitetu njihova pripadništva esperantskom pokretu, ali, možda baš i zbog toga to djelo bi trebalo da upozna i neesperantska publika.

P: Koje značajne esperantske pisce biste istaknuli?

O: Bez sumnje ima imena koja sada poznaje veći broj neesperantske negoli esperantske publike, barem u nekim evropskim zemljama: Sándor Szathmári, poznati mađarski SF autor, ili Tibor Sekelj, jugoslavenski svjetski putnik. Zacijelo važna je činjenica da su oba autora bilingvisti. Druga imena, kao na pr. S. Engholm, L. Newell, Ribillard, i dr., ako govorimo samo o prozaicima, pripadaju više kadru pokreta. Ako znamo, na primjer, da je u najnovijoj književnosti češkog naroda, koji broji 10 milijuna ljudi, samo nekoliko autora poznato u međunarodnim razmjerima, onda možemo konstatirati da je i tako mlada književnost, kakva je esperantska, prilično bogata.

P: U esperantskim krugovima ste poznati i kao prevoditelj. Zašto prevodite književna djela na esperanto?

O: Prevođenje književnih djela na esperanto igra osobito važnu ulogu: ponajprije ono omogućava upoznavanje međunarodnih kulturnih vrijednosti, a drugo, na taj način omogućava se i sam dalji razvoj međunarodnog jezika. Prevoditelj treba da poštuje oba zahtjeva. Pokušao sam, odvojeno jedno od drugoga, s nekoliko prijevoda popularizirati neke istaknute češke autore koji su do sada skoro nepoznati esperantskim čitateljima. (Olbracht, Vančura, Majerova, Rezač) a s druge strane sam pokušao izabrati djelo čiji prijevod na esperanto nosi u sebi nešto specifično, što se ne može postići konvencionalnim sredstvima. Takvu mogućnost nudi roman »Švejk« J. Haška, koji nije potrebno predstavljati publici.

P: Niste se odrekli pisanja na materinskom, poput nekih esperantskih pisaca?

O: Gotovo paralelno s esperantom mene je nadahnula i nacionalna muza. Prije tri godine debitirao sam feljtonom o romanu pisanom na češkom u Pragu a nedavno s nekim slovačkim pjesmama u antologiji

i proznim radovima, ovdje, u Mađarskoj. Oba jezika su mi materinska. Moglo bi se postaviti pitanje zašto pisati na dva ili tri jezika. A zašto govoriti na dva ili više jezika?!

P: Član ste međunarodnog Društva esperantskih književnika (EVA). Koji je cilj tog udruženja pisaca koji stvaraju na esperantu?

O: Prema statutu Društva jedan od najvažnijih zadataka je podići razinu esperantske književnosti u svijetu, tj. upoznati svijet s njome poglavito pomoću prijevoda na nacionalne jezike. Jedan od ciljeva je također stimulirati autore na stvaranje adekvatnijim vrednovanjem književna rada.

(Intervjuirao i preveo s esperanta: Antun Šimunić)

Tone OTOČAN

Ljetno popodne

Na VI. katu,
u zjalu betonske peći,
danas me dražesna Tlapnja potpalila,
još me jedanput lukava Svodilja uspješno zavela:
(u jetku vonju varikine i plina,
u smradu duhana)
draška mi nosnice snima,
željama kruha i vina,
mirisom pečenih srdela...

Tupo tlapim
na srpanjskom žaru
ko doma na žalu
nakratko sapet tovar na ularu:
slatko snatrim, dimom hlapim,
u zjalu betonske peći,
na VI. katu.

Stanislav ŠODAN

Mogu li ljudi uništiti čovjeka?

Moj se narod ne da zezati. Naljutiše ga, i ja dobih pušku. Trebalo je braniti čast svoga naroda. Sprati ljagu.

Koračao sam šumovitim prijevojem. Kiša tek što nije počela. Puška mi je žuljala rame. Raskopčao sam košulju i stavljao pljuvačku na bolno mjesto.

— Odmor! — dreknu vođa grupe.

Padoh od umora. Srknuo sam gutljaj mlake vode i polovicu ispljunuo. Tek isprah usta. Buljio sam u svoje oružje. O opasaču su visjeli nož i bomba. Gledao sam pušku. Nikada nisam metka ispalio!

Instruktor je izišao ispred nas i počeo:

— Vi ste sinovi naroda! Odabrani ste da ispunite očekivanja vaših otaca. U boj treba! Ovdje nema igre. Neprijatelj je nadomak. Upozoravam, u bici nema milosti! Ovdje je ubijanje zakon. Opališ li prvi, duže ćeš poživjeti. Imajte to na umu! Čast naroda to od vas traži!

Na brzinu mi je objašnjeno rukovanje oružjem. Žestina i tip uvrede moga naroda zahtijevali su brzu akciju. Nije bilo čekanja. Noću sam razbuđen. Na mene je navučena nekoliko brojeva veća uniforma, na glavu nabijen šljem, i još prije zore evo me u šumi.

Mislio sam da je sve ovo san. San na koji ne možeš djelovati. Odsanjaš, razbudiš se, mlaz vode, i sve je drukčije. Ali ovaj put, san je nastavljen. Ni najveći slap ne bi me iznio iz ovoga. Bila je ovo zbilja. Bio sam u ratu.

Još jutros sam trčao istom šumom i brao cvijeće. Na radiju je bio redovit program. Tvornice su radile. Zaljubljeni su se iščekivali na zakazanim mjestima. Penzioneri su kartali. Na tržnicu su stigle prve jagode. Žrtava je bilo jedino u crnoj kronici. A rat je bio negdje daleko na Jugu, i improvizacija u obližnjem vrtiću.

Danas, ja sam sudionik rata. Vojnik. Kriv sam što sam pojedinac. Nisam se mogao isključiti. Moj svijet pripadao je meni samo da ovog trenutka. Imam svoj broj i taj broj doveo me je ovamo gdje sam. Postoji viša sila, viši razlog, kad je tvoja osobnost podređena tom višem cilju. Stoga sam tu. Ja, koji ni mrava ne bih zgazio.

Kako sam samo naoružan? Milijun mravinjaka bih raznio. Zahvati me strah. Pa to može puknuti, a kako samo ja sjedam nepažljivo! Šiknula je krv u lice.

— Mirno! U red, po dva! Naprijed! — oglasi se vođa.

Pažljivo sam ustao, i krenuli smo.

Dugo smo pješačili. Po prirodi sam apolitičan i bila mi je nejasna pozadina sukoba. Nisam slušao radio. Nisam pratio novine. Nisam ni znao koji je narod u pitanju! Kakva je uvreda? Samo mi je kazano: spašavamo čast naroda.

Nikad nisam volio narode. Osjetljivi su poput mlade kobile. Ljubomorni. Uvijek su se kroz povijest pljuskali. U miru se licemjerno grle. Stiskaju. Sviraju jedni drugima. Uglavnom, to je vrsta s kojom nisam htio imati posla.

Jedino čovjek u svom vlastitom svijetu može izgraditi mir. Tu nema granica ni putnica.

Kud me prijaviše kad se rodih? Danas ne bih bio ovdje. Ne bih koračao s ovima koji se ljute ako im se himna u »duru« odsvira u »molu«.

Pucanj nas sve pobaca na travu. Zazuji mi u ušima.

— U zaklon! — odjeknu naredba.

Čučnuo sam pokraj žbunja.

— Idiote, iza debla! Žbun je ko puding — upozori me narednik.

Prestravih se. Zagrlio sam deblo. Bilo mi je najdraža životna ljubavnica. Još kad ga metak strese! Ljubio sam ga. Tražio sam po sebi krv.

— Redove, što ne pucaš! — oštro viknu vođa.

Skinuo sam puščerinu. Stiskao sam je rukama, kad opet zdrma. Ovaj put žešće. Sve se zadimilo. Oblio me znoj. Ništa se nije vidjelo. Povukao sam se dublje u šumu. Ostao sam potpuno sam. Nigdje nikoga. Oružje sam pogubio. Nisam znao gdje su ostali. Lutao sam šumom. Skrivao se iza granja.

Začuo sam korake.

— Stoj ili pucam! — viknuo sam iz straha, ne znam ni sam kako.

— Ne pucaj! Nisam naoružan, predajem se! — oglasi se nepoznati.

Prepoznah po naglasku da je neprijatelj. Njihov, ali zašto bi bio moj? Ali što ako je i on kao i oni, pa me ubije?

Zaista nije imao oružja. Kao ni ja. Imao je samo malo svjetliju uniformu.

Gledali smo se. Bili smo predstavnici dva uvrijeđena naroda. Nisam bio siguran hoće li me, možda, šakom! Ja njega neću, ali ako počne, branit ću se.

— Ne volim rat! — reče.

— Ni ja! — odgovorih.

— Ja sam još jutros lovio ribu. Nisam ni slušao radio. Novine ne čitam. Noćas su pokucali i navukli mi ovu usku uniformu. Nabili šljem. Rekli su mi da je naš narod uvrijeđen. Da se treba boriti za njegovu čast... Da nisam taj prokleti broj, nikad ne bih bio ovdje!

Govorio je nepoznati i dalje, iako sam sav tekst unaprijed znao. Suza niz obraz kao da je pitala:

Mogu li ljudi uništiti čovjeka?

Nevenka NEKIĆ

Iza zatvorenih škura

Marija N. krštena 7. lipnja 1905. pod rednim brojem 18 bit će okovana morem na samoj rivi u visokoj kući s mnogo prozora. Malo čitanja i računa činit će se njenoj prirodom skučenoj mašti nečim nepotrebnim i mukotrpnim što se veselo napušta već nakon prvih godina. Ti odlasci u bijelu kamenu školu k strogom školniku ne ostaviše dubljeg traga na žgoljavom biću koje je rado izvršavalo sve naredbe izvan klupe. Javljala se prva ako je trebalo politi zahod kantama mora, što je jugo razbijalo na mostu podno prozora škole, ili otajno disalo u spokojnim bonacama. Trčeći kući kroz »porat« pun mirisa svježeg drveta koji dopire iz prizemlja kuće gdje se grade čamci, ulijetala je kao netopir na zaraslu taracu nepogrešivo izbjegavajući trnje kupina i granje niskih smokava. Ljubeći sitne poslove koje je i bez majčine naredbe izvršavala, prhnula bi da nešto obavi oko kokoši ili u »kužini«, da izvuče vodu iz »gustrine« u čijoj se crnoj površini ogledavala mjesto u zrcalu, prihvati zamotuljak s obidom koji nosi u kamenolom starijem bratu Nikoli.

Put vrluda uz more, čas poviše, čas uz samu obalu na čijim sprudovima leže sasušene alge i školjke. Ritam zrikavaca bije u njenim žilama, sunce se taloži na štrkljavim udovima i isturenom nosiću, prsti na nogama izlupani oštrim kamenovima pune se crvenkastom prašinom, a srce oslobođenom slašću osame. Najljepše je ako nikoga ne sretne. Zaokret na stijene Planika donosi vidik pun bijelo-plavog kontrasta u koji se ubadaju tamne borove grane. Vrtlog sunčanog sjaja, titranja užarenog stijenja i valova topline kovitlaju se u kamenolomu. Tišina. Zrikavci. Radnici se zavukli u hladovinu borova dok zvizdan mine.

Godinama putuje ovom stazom i ona postaje njena, upila joj se u dušu, u malo kržljavo tijelo, vjetrovi izblijedili lanenu kosu, a valovi isprali ionako svijetle oči.

Prsti su u sutone pleli niti, vezli rubeninu koju majka slaže za nju u ormar, dovezen iz Splita, izrađen od svijetlog drveta, svetački osamljen u najvećoj sobi polupuste kuće, prima u svoju utrobu Marijinu dotu. Nikada upotrebljenu, moljcima i mravima darovanu nakon dugih godina borbe i otimanja. Uzalud lavanda i bosiljak.

Velika je kuća napuštena u danima iza roditeljske smrti. Marija brine o bratu Niki koji plovi na trabakulu, o dvoru s kokošima, kozom i mačkama. Težaci u najmu pomažu joj okopati lozu iza punte, obrati masline i maraske. Uvijek zabrađena u tamni rubac i s blijedom veštom na mršavom tijelu, nezamjetno odraste i prezrije neviđena od seljačkih i domaćih momaka. Na feštu Gospe od Anđela i za Velu

Gospu dolazila je bez brata koji je stalno odsutan plutao od otoka do kopna pa i dalje u veliki svit. Noseći svijeću umotanu u bijeli čipkasti rupčić (vadila ga je iz ormara za dotu) da joj se prsti ne znoje, smotala bi kosu u visoku pletenicu i pokrila finim pokrivalom čiji krajevi slobodno padaju duboko niz mršava prsa, stroga ulazila u već stvoreni red koji se približio kući i bez riječi gazila vijugavom stazom kroz cilo misto, negdje na začelju, udišući vlastiti i tuđi miris robe izvađene za ovu priliku. Ničim se nije pretjerano oduševljavala niti su joj strasti razdirale tijelo, osim jednom.

Josip se zvao. Kuća mu stoji poviše crkve i prolazeći s večeri ili rano ujutro u udaljene maslinike, susretala ga je od svoje šesnaeste godine. U tim kratkim susretima kojima se nije ugibala, drhturilo je njeno škrto izraslo tijelo slutnjom nejasnom i ugodnom trpeći stid da se što ne primjeti i čeznući za neiskušanom srećom koja je, slutila je, neće zapasti. Josip je obijestan, svakoj znade »štogod« dobaciti, ali nju samo kratko pozdravi. Ne vidi trzaje njene ruke nad pretovarenim magarcem i usitnjen korak tankih nogu. Momkovao je dugo i smanjivao njeno kretanje do užarene točke na prozorima kuće poviše crkve u čijim su se oknima gasila sunca tonući s godinama u izmaglicu i ocjelno plavetnilo mora...

Na odmor su ponekad dolazili sinovi i kćeri onih koji su, otisnuvši se u daljine, postali vinarski trgovci ili brodograditelji. Vozili su se na barkama uz gitare ili gramofon koji su navijali rukom, pjevajući zamicali put Bola ili Planika. Gledala je iza koltrine s ponistre mrtve kuće kako lepršaju njihove vrpce na šeširima i bijele kratke suknje pozlaćene na izmaku dana, slušala vrisku i zvuke neke tango-melodije, strane njenom uhu, a opet privlačne. Pjesme su dočaravale daljine neomeđene morem, živote nepoznatih i sigurno sjajnih ljudi koji putuju samo za vedrinom, slobodni od svega što njoj čini život. Laki i bezbrižni upadali su u njen svijet i narušavali ga, nagrizali odsustvom trpljenja i rasipničkim nehajem. Okruženi lampionima pjevali su do kasno u noć o ljubavi i moru... Otiđi lađo, stiskala je srce, otiđi raskošni i razbludni svijete da te ne zavolim, da me ne prevariš!!

Ni sama ne zna kada je prvi puta shvatila da zna svirati na orguljama. Kao uvijek i samo po sebi razumljivo, čekalo se da ona započne misu. Ne znajući note dirkala je lagano tipke koje rađaju guste tonove a ovi plove u visinu prema plavom svodu crkve punom zlatnih zvijezda. Tada je, puna i sretna, zaboravljala crni vjetar oko pustih zidina Božjih. Taj vjetar sluša u dugim zimskim noćima, sama s tamnim letom netopira u srcu i kazaljkama koje se uspinju prema ponoći. Svi preokreti i ratovi ovog svijeta iščezavaju u tim trenucima. — Kako došli, tako prošli — govorila bi nošena vihorom orgulja. Samo je jedna crna rana u kojoj dubi crv — Josipov nestanak. Progutao ga rat. Ona je sada s nekim pravom koje drugi nemaju mislila o njemu kao svome i usporavala korak idući uz kuću na čijim vratima više ne očekuje njegov vedri i snažni lik. Na tom mjestu usporila bi i svirku a tonovi bi postali dublji. Pa nije ničiji ako nije moj, tješila se gorko i zatvorila dušu velikom bravom šutnje. Nikola je nikada nije pitao

što želi i za koga će poći. Bio je grublji i hladniji nego prije a iza udesa u kojem izgubi nogu nemoć se udružila s okrutnošću. Jedino je volio životinje. Dolazile su mačke i psi i ostajali. Ponekad ih je bilo i desetak. Penjali su se na tavan puste kuće koja je zatvorenih i oguljenih škura blijedozelenih od vjetra i sunca trpjela odvratno plakanje mačaka i njihovo sablasno tapkanje u mraku.

Jedna mala smrt otvorila je Mariji srce za tugu. Iskreno je i krišom oplakala svog omiljenog mačka Noštroma ugušenog u buretu prošeka. Tragali su za njim danima a onda ga našli nadutog i u raspadanju. Osamljena smrt mačka činila joj se kao slutnja njene vlastite. U polutami svoje sobe molila je pred slikom Bogorodice gledajući kako polutama briše sve osim tamnih mrlja gdje su stajali dijelovi tijela.

Svaki dan sjedila je na taraci uz gustirnu i čekala mrak koji se polako penjao po obraslim stepenicama u društvu s vjernom dosadom. Dani su se stapali u godine. Naučila je mudrost tišine. Ponekad joj se činilo da je istovjetna sa stablom koje moli, jalovom stablu, istovjetna s morem, kamenom i turobnom kućom, nejasna u trajanju, istovjetna s ćukom koji sve češće grozno ćućuviče u kostelinom lišću. U kužini je otkucavao sat, ljepote večeri i verande ostajale su nesagledane, Nikola bi se dovlačio s rive i tražio večeru. Zveckala je posuđem prije spavanja i smišljala što će sutra kupiti u dućanu. Prošla bi taj mali komad rive svakog dana iznova i zamišljeno pitala djecu gladeći ih po glavi: »Čiji si ti, a?«

Ljubeći više svijet stvari od svijeta ljudi, njeni zgrbljeni prsti mazno su uživali držeći stari mlinac za kavu koji se morao dugo okretati i to u sasvim određeno vrijeme ranih jutarnjih sati, ili dok su pipali ulegnuće na izlizanoj bravi, okrhnuti lavandin posivio od duga vijeka, a korak je bio naviknut na izglodane stepenice baš na tom mjestu i baš toliko. I sat koji je kasnio i prije četrdeset godina, pokrpane teče i češalj od žućkastog roga, kakvi se više ne mogu kupiti, i mjesto na taraci, gdje je u kameni procjep gurala svako jutro smotuljak iščešljane kose, i stara kanta kojom zahvaća iz gustirne vodu i nožić za guljenje krumpira malen, crn, kome su njeni prsti oblikovali dršku i pjat za manistru s izblijedjelim cvijećem, otmjen i osamljen s naslagama smećkastih zaostataka jela na okrnjenim dijelovima... i tamaris i smokva i murva... i sve. Sve je to ljubila sve više.

Nikola je otišao prvi. Danima je tumarala ne znajući bi li spremila večeru u isto vrijeme, koliko bi kruha kupila, trebaju li joj slane srdele, što će? Sve je više vjerovala da je svijet malen. Beznačajno malen. Hranila je dolutale mačke i brala blitvu za svoje rijetke obroke. Oči su se prevukle mrenom.

U šest sati poslije podne u lipnju 75. od rođenja (more je još lupalo gonjeno maestralom) zazvonila su zvona sa crkvenog tornja i javila da je umrla Marija N. Od sutra će počivati na rtu isturenom u more s kojeg puca najljepši vidik na visoko Biokovo. Tu u kamenu i čempresima sporo pužu gušterice i zriču cvrčci. Oplakivane morem kosti postaju bijele i pretvaraju se u zemlju.

Noću se javljao ćuk u đardinu Marijinom, mačke su tulile i plakale kao mala djeca, mjesec se digao crven i sjajan a žene su prale Mariju i govorile: »Jo kako je šporka, sva se zalipila, nokti ovliki...« Sutra će lipa, sva u crnom s velikom svijećom u ruci, poći na rt u plavetnilo. Svo će misto ispratit Mariju po vijugavom putu, bit će zaboravljene sve razmirice i njena beznačajna sudbina bit će, možda zadnji put, prepričana.

A. V. MIHIČIĆ

Ono što nisam

Biti malen i skroman
sav ljubav, radost dobrota
i cvjetati na prozoru siromaha
u izbama i potkrovljima,
biti svjetlost u duši
i veseliti osamljene i tužne
jecaje pretvarati u kliktaje
suze u biserje
i kao ptica na grani pjevati,
kao cvjetić na livadi cvjetati,
kao vjetrić milovati
i biti vodič zalutalih na putu u Svjetlost
u Vječnost
u Mir.

Zajedno sa žalosnim majkama
staricama i starcima
očajnicima i pokajnicima
u pustim crkvicama
pod kupolom zvijezdanog neba
moliti i pjevati
buditi ognjišta, vjeru i nadu
i u svijet unositi svjetlost
radost
i mir,

slijepima rastvarati oči i srca
da vide
da čuju riječ duše i Tajne
i upoznaju misterij žrtve i ljubavi
koja cvate kao Rabuzinov cvijet
pred Bogom,
i do Boga se penje
i gori
svijetli
u beskraj
kroz vječnost.

Siniša HRESTAK

Velikani zapravo ni ne umiru

Imam u svojoj memoriji i svojem životu nekoliko velikana za koje vjerujem da zapravo i nisu nestali iz naše sredine. Ovi ljudi su toliko intenzivno bivstvovali u našim psihama da nam je njihov odlazak s ovog svijeta izgledao samo kao fizički nestanak, dok su se oni svojom umjetnošću nastavljali u nama. Jedna takva umjetnička osoba koju sam godinama intimno doživljavao u svojim predodžbama o glazbi bio je veliki dirigent LOVRO MATAČIĆ. Četvrti siječanj 1985. godine ostat će sigurno duboko utisnut ne samo u studijama i enciklopedijama, već i duboko u našoj psihi u koju nam je godinama ulazio ovaj čarobnjak stvaranja glazbe, koji je u ovim prohladnim danima jednostavno rekao zbogom životu i milijunima svojih odanih poštovalaca. Pa, iako smo Vam bili i na sprovodu, dragi maestro, u petak (za glazbu sigurno crni petak) 11. siječnja, mi Vas nismo sahranjivali, već smo još jednom prebirali po svim onim divnim frazama i melodijama koje ste nam godinama tako usrdno podarivali.

Lovro Matačić u društvu članova Kluba prijatelja glazbe slavi 80. rođendan.

Mnogi će sada u nekrolozima o LOVRI MATAČIĆU spominjati njegove dječačke glazbene dane u čuvenom Zboru bečkih dječaka u kojem je mali Lovro dobivao prve zarazne injekcije glazbe kojoj je jedinoj ostajao vjeran do posljednjeg svojeg daha, isticati njegove prve dirigentske nastupe u Osijeku, kada je kao mladi diregent dirigirao operetu, zatim njegove mlade dane za dirigentskim pultom u Novom Sadu, pa sve do značajnijih koncerata i opernih nastupa u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Skoplju i Rijeci, a da ne spominjemo najistaknutija mjesta direktora Opere u Frankfurtu, dirigenta Saske državne kapele i Drezdenske opere, počasnog dirigenta Simfonijskog orkestra Japanske Radio-televizije, dirigent u Bayreuthu, Scali, Londonu, Pragu, Münchenu, New Yorku, Parizu, Monte Carlu, Rimu, Milanu i u mnogim drugim gradovima na svim kontinentima svijeta. Imao je ogromno znanje i energiju, mogao je poslije rata okupiti u Skoplju sve one koji su nešto znali o glazbi i stvoriti Operu koja je bila u stanju izvoditi jednog Glucka ili Verdija. To mu Makedonci nisu nikada zaboravili i uvijek su se njihovi najviši predstavnici kulture i društveno-političkog života pojavljivali na rijetkim proslavama genijalnom Matačiću u čast i izražavali svoju zahvalnost i poštovanje koje mu je tako često bilo uskraćivano u ovim našim krajevima. Gostovao je tijekom svojeg bogatog ljudskog i glazbenog života u mnogim svjetskim središtima, ali nikada nije zaboravljao svoju domovinu nastupajući uvijek radosno u svim našim republikama podjednako. Nikada neću zaboraviti onaj njegov prvi nastup nakon mnogih godina pauze u Zagrebu u staroj »Istri« u Teslinoj ulici kada smo ga s neskrivenom radošću očekivali na podiju. I onda je stigao uz burne aklamacije, klanjao se diskretno publici (za koju je i živio cijeli svoj život), a onda je divnom gestom dao do znanja publici da bi aplauza bilo dosta i da bismo zajednički trebali slušati glazbu koju je on namjeravao stvarati.

Mi smo zapravo čudna nacija. Objavit ćemo monografije i studije o mnogim reproduktivcima svijeta, ali ćemo zaboraviti da tijekom života objavimo i lansiramo u svijet barem jednu monografiju o životu, stvaranju i uspjesima ovog velikana!!! Tako nam je Matačić otišao, a da o njemu nismo napisali knjigu kao o najvećem dirigentu kojega su ovi narodi na Balkanu dali, a pitanje je kada će se u budućnosti ponovno pojaviti ovakav div. Dok ga cijeli svijet slavio i cijenio, mi nismo, na žalost, imali priliku vidjeti niti jedan njegov inozemni uspjeh na televiziji, a vrlo rijetko smo u dnevnim novinama čitali o njegovim inozemnim uspjesima i kretanjima. Pa i značajne glazbene nagrade su morale čekati osmu deceniju njegovog života.

Ako zanemarimo ove velike društvene i kulturne propuste, ostaje nam čista glazba i predivni maestro koji nam je svojom pojavom i optimizmom nagoviještavao da će se pred nama odigrati nešto nesvakidašnje, nešto neuobičajeno. Uvijek smo bili prenijeti u sasvim novi svijet u kojem nam je bilo lijepo u kojem smo mogli uživati u jednom Beethovenu, Bruckneru, Mahleru ili Verdiju za kojega je veliki maestro uvijek imao afiniteta. Iako odgajan na dostignućima njemačke glazbe, ipak mu je verdijanska divna linija uvijek bila u prstima i u srcu (je li to urođeni osjećaj nas na Balkanu za lijepu povodljivu melodiju?). Znao se odazivati glazbenim društvima i govoriti svirajući na glasoviru o glazbi. Svirao bi na glasoviru i tumačio Wagnera apostrofirajući tijekom sviranja pojedine motive i likove zgodnim primjedbama, obraćajući se publici uvijek s »ti«: »Pazi, sada dolaze Rajnine kćeri..... Ovdje se pojavljuje Siegfried..... čuj sad ovo — pazi, ovo ti nije Elisabetha, već Brünhilda...« Ta njegova predavanja uz sviranje glasovira (odlično je svirao vrlo često napamet!!!) bila su pravi užitak za sve ljubitelje glazbe. Jednom je u Klubu prijatelja

glazbe održao predavanje o Wagneru. Prije samog predavanja zapitao me je da li u prostoriji u kojoj će se održati predavanje postoji i školska ploča. Uistinu mi nije bilo jasno zašto mu treba školska ploča. Na predavanju mi je to bilo jasnije, jer je ovaj velikan na ploči crtao Rajnu i svirao pojedine motive crtajući odmah poslije toga Nibelunge i objašnjavao ulogu tih Nibelunga!!! Neću zaboraviti ni onaj dirljivi trenutak kada je Klub prijatelja glazbe slavio njegov osamdeseti rođendan u restoranu »Brno« u Frankopanskoj ulici, kada je veliki umjetnik nakon predstave Gluckovog »Orfeja« u NHK-u došao na večeru s Ružom Pospiš-Baldani, njezinim suprugom profesorom Baldanijem i Brankom Beretovac i kada je nakon primitka poklona koje smo mu spremili ustao i ganut održao kraći govor u kojem je spomenuo da ima uvijek divan osjećaj kada se nalazi među ljudima koji obožavaju glazbu i umjetnost i da svi ljudi u svijetu trebaju nadalje gajiti divni osjećaj koji oplemenjuje. Tada će, spomenuo je ovaj čarobnjak glazbene misli, nestati mržnje i sukoba u svijetu. On je svojim životom i prezentacijom glazbe unio mir u mnoge ljudske duše i zato ga nikad ne smijemo zaboraviti.

Ivo PERAN

Naš dragi Lovro

Mnogo je napisano i mnogo je izrečeno povodom odlaska velikog glazbenika i velikog dirigenta LOVRE MATAČIĆA. Sve što je napisano i izrečeno o njemu kao glazbeniku i kao čovjeku niti je pretjerano niti je napisano ili izrečeno po onoj: De mortuis nihil nisi bene (o mrtvima treba samo dobro govoriti). Zato mi se čini da je zaključna riječ Božidara Gagre na Mirogoju: »Možda nam je trebalo previše vremena da u vrsnom glazbeniku i neumornom radniku prepoznamo dostojanstvena i velika čovjeka«, poticaj da se i dalje zagledamo u veliki lik ovoga »građanina svijeta« koji »svoju domovinu nikad nije prešutio niti ju je porekao« (iz riječi oproštaja Božidara Gagre).

S ovim velikanom sam skoro dva desetljeća prijateljski drugovao; od njega mnogo dobra i plemenita naučio i to ne samo na području glazbe nego i čovječnosti, i bio bih nezahvalan kad ne bih iznio nekoliko svojih malih sjećanja na velikog Lovra. Najviše smo se susretali u Dubrovniku za vrijeme festivala, bilo u Gradu, bilo u njegovoj kući u Lozici, a također i u Zagrebu. Susreti su uvijek bili neslužbeni i zato nadasve neposredni, topli i prijateljski. Mada sam mnogo mlađi od njega, kod naših susreta jednako je rado slušao kao što je i govorio. Kad sam ja govorio, bio je pozoran kao da ima mnogo što od mene naučiti, iako sam uvijek dolazio s nakanom da ja od njega nešto naučim, a imao sam i što.

On je doista bio jednostavno drag. Kod svakog našeg susreta i drugovanja, bilo da sam bio sam ili u društvu, redovito sam ga oslovljavao »DRAGI LOVRO«, ne tek iz navike ili konvencionalnosti, nego baš zato jer je to bio prirodan i spontan odgovor na njegovo ponašanje. Kad bih ga htio portretirati, morao bi biti nasmijan. Tom portretu bi trebalo nadodati i glasan smijeh, koji je nalikovao smijehu vedra djeteta. Velik (i stasom!) i vedro dijete! Znao bi ozbiljno govoriti, tumačiti najteža djela, a onda bi najednom bljesnuo u dječje vedar grohotan smijeh, kao da je opazio da me ozbiljnost pojedinih djela o kojima je govorio učinila mrkim, pa me htio opet dovesti nečemu što uvijek obećava dobro.

Rekoh: bio je velik i malen. Jedna slika: velik, silan, nedostižan za pultom pred zborom i orkestrom, malen kao dijete za vrijeme pauze u sobici za odmor dok mu je supruga Lili brisala znoj, svlačila i navlačila košulju, a ja mu pružao čašu bevande. I još nešto: kao dijete pozorno je slušao i moje dojmove s prvog dijela programa. I na koncu opet onaj vedri grohot simpatičnog dječjeg smijeha. Kad je trebalo nastaviti dirigiranje, opet se sav pretvorio u ozbiljnost, prekrižio se kao i uvijek pred nastup, i opet velik, gorostasan pred svima.

Mnogo se spominje njegova skromnost. Nakon što jednom zgodom završi koncert, naglo je zahladilo, a on nije uzeo ništa deblje. Ponudio sam mu svoj fratarski, jednostavni i skromni đemper. S osmijehom ga je kao veliki dar navukao i kasnije povratio.

Penjali smo se jednom skelama dok se gradila koncertna dvorana »Vatroslav Lisinski«. Još sad mi je u sjećanju zanos kojim je govorio o toj dvorani već unaprijed. I zanos i radost. I tu si mogao osjetiti kako mu nije samo do njega, nego želi da glazbena umjetnost prodre i onamo kamo ne može riječ i da sjedini sve one koje nikakav govor ne bi složio. Nije li on već tada anticipirao i na svoj način propagirao planove koje je sebi u ulogu uzela ova godina kao »godina glazbe«? Koliko mu je bilo do toga da mladi razumiju glazbu, svjedoči i to što je nastojao i ponudio se priređivati posebne koncerte, kod kojih je i sam najprije razložio i protumačio djelo u cjelini ili pojedinostima, a onda ga izvodio. I tu se znao približiti i onima koji su imali veoma oskudnu glazbenu kulturu. Bio sam kod toga prisutan i sam se osvjedočio. Mislim da je to bilo i jednom zgodom u dvorani »Istra« u Zagrebu.

U Dubrovniku sam imao i zbor malih pjevača od 6 do 14 godina. S njima sam ozbiljno radio i pokušao učiniti što sam mogao više. Pjevali smo i latinske motete Lukačića i Jelića. Zamolio sam Lovru da ih malo posluša. Slušao je pozorno kao da sluša neki veliki zbor kojim on upravlja... »To i tako pjevajte«, zadovoljno reče. »A znadu li što pjevaju?« »Dakako«, rekoh. Ako ne svaku riječ, ali smisao i sadržaj potpuno«. Nisam ni završio, a nekoliko njih mu je već skoro doslovno izreklo što se pjevalo. »Latinski, ah latinski!« s veseljem je uzdahnuo, a onda doda: »Zar se smije i može izvoditi, a da se ne razumije što se izvodi?« Spomenuo sam mu kako sam nekom prilikom razgovarao s nekim članovima nekog uglednog zbora, i kad sam istakao ljepotu i glazbenu izražajnost jedne antifone koju se pjevali na latinskom, odgovorio mi jedan od njih: »Ja tek sad znadem što znači ta antifona. Ja sam je tek naučio čitati ispravno«. »A ja svirati«, doda jedan drugi, član orkestra.

Znali smo se naći i kod obitelji Baldani, kod naše vrijedne Ruže Pospiš-Baldani, za koju možemo isto tako ponoviti gore navedene riječi: I ona je »građanin svijeta«, i »svoju domovinu nikad nije ni prešutjela ni porekla«. Njihova je kuća također u Lozici, nedaleko Lovrine kuće.

Bilo je to kod krštenja mlađeg sina Baldanijevih, Lovre. Ja sam ga krstio, a Lovro je bio kum. Bilo je to u našoj franjevačkoj crkvi u Rožatu (Rijeka Dubrovačka). Najprije je vrijedno spomenuti s kolikom pomnjom se Lovro spremao za taj čin, spremio i trudio poučiti se svemu što se zahtijeva od kumova. Malo je kumče nosio u naručju kroz crkvu, »kao starac Šimun maloga Isusa u hramu«, kasnije mi reče sestra Perica, sakristanka. Trebalo je izreći i »Očenaš« hrvatski, jer je Lovro redovito molio »Očenaš« na latinskom, kao i »Vjerovanje«. »Na latinskom«, znao mi je više puta reći, »dublje osjećam opće zajedništvo ljudi. Latinski je jezik općenitosti.« Kad smo navečer nakon krštenja bili kod stola kod obitelji Baldani, o mnogočem se razgovaralo, posebno o glazbi. A bilo je mnogo uglednih gostiju i prijatelja Ružinih i, Lovrinih povezanih jezikom glazbe. Sjećam se, među ostalim, da sam Lovri rekao: »Lovro, kad sam Vas promatrao kod krštenja malog Lovre, bili ste onakav kao kad dirigirate nešto najveće... kao kod Monteverdija: Vesperea Beatae Mariae Virginis.« »Pater Ivo«, pogleda me vrlo ozbiljno. »Pa zar nije krštenje nešto najveće i najozbiljnije?« »Baš tako, Lovro dragi!« Kao što je to glasno izrekao, tako se glasno i djetinjski vedro nasmijao, kao da ne bi želio da njegov odgovor djeluje kao ukor.

Lijepih časova odmora i opuštenosti a ujedno i intelektualnog i ljudskog obogaćenja doživjeh kod obitelji Matačić i Baldani u Lozici, pa i uz ugodno kupanje. Uvijek bi se Lovro od srca nasmijao, tako reći u smijeh se pretvorio, kad bih ja i latinski spomenuo: Dulce cum utili (ugodno — slatko s korisnim).

Dakako, svaki put bih ga pitao za njegove planove, gostovanja, njegova nova djela, skladbe. Spominjem posljednju veliku stvar: Konfrontacije. »Čut ćete, Pater Ivo, u Konfrontacijama i Dies irae...« (Potresna sekvencija o Sudnjem danu franjevca Tome Čelanskoga).

Bilo je to kod njega u Lozici, kad smo o tome razgovarali. Zaustavismo se na trenutak jedan i drugi misleći na »onaj Dan«... Zagledao sam se u more i Daksu pred nama, sjetio se da je upravo tu u negdašnjem franjevačkom samostanu Gundulić za vrijeme duhovnih vježbi napisao »Suze sina razmetnoga«; sjeo sam potom za klavir u Lovrinu salonu, i u oktavama desne i lijeve ruke čvrsto udarao početak koralne sekvencije Dies irae, dies illa,...

Lovro ozbiljno, pomalo i zabrinuto upre čvrsto kažiprstom u tipke klavira kao kad u orkestru daje posebni naglasak određenom instrumentu za nadasve istaknutu temu... »Ako ljude ne može potresti i u zloći zaustaviti rasipna ljubav Očeva, očitovana u Rasipnom sinu, nek ih barem prodrma strašna misao na Sud koji sam svijet već izriče nad samim sobom, rekao bi Berđajev«, izrekoh kao za sebe. »Tako je!«, prihvati Lovro. Ovoga puta se nije zasmijao. Opet ostadosmo u šutnji, tako da je još dugo salonom titrao posljednji ton. Nakon odulje pauze, onaj njegov djetinji, dobroćudni smijeh. Kao da je htio reći: sad možemo dalje. I razgovaramo dalje...

Lovro, »Pjesma brata sunca«? Dosad je stajao na nogama. Sad sjedne u naslonjač, stavi nogu preko noge i opusti se, kao kad se duboko odahne. »To mora biti puno svjetla, vedrine, radosti!«, usklikne i upravo prasne u smijeh. Nerijetko smo govorili o »Pjesmi brata sunca« u kojoj je Franjo Asiški stekao za braću i sestre sve što je stvoreno, pa i samu smrt, koja ga kao sestra, dok je pjevao, prenese u vječnost. »Ondje, gdje završava Beethovenova Deveta, rekoh, počinje Poverellova.« Da li se, možda, baš zbog te nedostižnosti sadržaja nije usudio započinjati sa skladanjem tog sadržaja? Ili se pripremao za to kad bude najzreliji!?

Stanislav ŠODAN

Živ sam, dakle, kriv sam!

Utroba. Era, nova. Čovječanstvo. Mrak. Nema ptičjeg pjeva. Nema navijanja. Ishrana redovita.

Evo, gospodo suci, ovo su moji jedini podaci. Ne, ne mogu ispuniti vaš upitnik. Nemam što zapisati u vašu rubriku — »rođen«. Jer to nisam. Rubriku »mrtav« nemate. A i to nisam. Ne postoji! Ni to nemate.

A živ sam. Postojim. »Ne mislim«, ali jesam!

Gospodo suci, suosjećam s vašim teškoćama. Ovakav slučaj još niste imali. Morate suditi moje pravo na život. Optužnica je: »Kriv je jer hoće živjeti!«

Sve je počelo jedne vrele srpanjske noći. Čašica jeftinog alkoholnog pića i promukao glas četrdesetpetokretajnog zabavljača uvjetovali su moj početak a vaš, gospodo suci, problem. Dakle, počeo sam. Stvoren sam.

Kažete, nema uvjeta za me. Nema valjanih razloga za moje opstojanje. Ne mogu upotpuniti sadržaj. Javno mnjenje je protiv mene. Iz razloga egzistencijalnih moj egzistencijalizam je opasan.

Gospodo suci, otkud vam pravo da me sudite kad vaše škole ne poznaju ovakav slučaj? Još niste odredili kad počinje čovjek? Uostalom, i ne znate me. Da sam životinja, nisam! Vanzemljanin još manje!

Za vas, ja sam čovjek u začecima. Neformirani homo sapiens. Razbacano ljudsko staničje. Bezrazlog.

Nemate snage pogledati me u oči. Ubijate prije toga. A savjest vam je mirna. Niste nikoga ubili! Ta čovjek nije! Nije ni biljka, ni životinja. Možda sličan amebi! Ruke su vam čiste! O zločinu se ne radi! Niti je okrivljeni što učinio, niti je kažnjen!

Jednostavno, ja sam iščupan.

Zar je ikad iščupan čovjek bio ubijen čovjek? Ne, nikad! Čovjeka čupaju iz nevolje. Utopljenika čupaju iz mora. Cvijet se čupa da bi mirisao. Dakle, ja sam iščupan.

Ponegdje me ispumpaju. Sve su to izbirljivi nazivi općeg kulturno-znanstvenog mnjenja.

Ispumpati, iščupati, usisati, istrgnuti, otkinuti — dakle, napraviti od mene mljeveno meso.

Ni govora o ubojstvu, kažu napredne glave.

Nije bilo vješanja, strijeljanja, giljotine, električne stolice, prema tome — nije bilo smaknuća.

Kratko rečeno, napredne snage iščupale su primitivizam!

Eto, gospodo suci, problemi su riješeni. Zatomljena je opasnost koja je htjela prohodati. Nepoželjni predčovjek je usitnjen. »Faširanac«. Znanost i napredni su dokazali da predčovjek nije čovjek. Uostalom, on ne zna ni koje je narodnosti! Nema svoga kluba! Ne zna nijedan ton naše himne! Nikada nije vidio mlijeko u tetrapaku! Što on zna o latinskom jeziku? Ne zna on ni što je osjećaj. Uglavnom, on je ništa!

A sve što je ništa nema razloga ni da bude!

Napredni suci zasjekli su gordijski čvor.

Čovjek koji nije vidio asfalt nije čovjek!

I tako, ostao sam u mraku. Mrak me i osudio.

Joja RICOV

Narod, država, život

Bitka se — nikada i nigdje! — ne prekida na pola puta: ona se vodi do konačnoga poraza ili do — neminovne pobjede.

* * *

Prva životna potreba i pravo obitelji jest: imati vlastiti dom; prva životna potreba i pravo naroda: imati vlastitu državu.

* * *

Što je obitelj bez vlastitoga doma, to je narod bez vlastite države.

* * *

Sve se začinje i dokončava u grču.

* * *

Ma kako i ma koliko se trudio, život se ne da — izigrati.

Jakov Bratanić ili Ljuštura obezljuđene domovine, krabulja zavičaja

To. Takva, dâ. Samo njegova?

Zemlja koju nosim, otkad li ono, možeš li to odrediti?

Duboka, nedosežna, tamna. Oteta? Utonula u...?

Jedro, ne riba, pâs; izranja osvijetljena iz tmice obasjana crkva, krečom obrubljena vrata; trio kuća, suncé (Otok I, Otok V); stubišta krovova u rastu (Mali Lošinj II).

Kakve li preobrazbe viđenoga. Hiperbilične li, kontrastne Delmatiae: ovaj courbusierovski mastodont pročelja podržavan graditeljskim liliputancima s boka, (Vrboska na Hvaru III); fasada ribarskih postojbina — tvrđavâ li, ili golubinja, sokolova gnijezda s faloidnim dimnjakom u središtu — plavetnilo neba uz ultramarin voda (Komiža). I eto znamenja bodulskog sanjara s Pharosa: medaljoni fiksirani u mrklinu, trgovi u ljuljanju, trgovi koji plove (Ulcinj, Mali Lošinj I). Mjesečar domoljublja, koji ne zna predaha, skokom u priobalje vodi do ćuprije: mosta nad Narentom? Emine? mosta — ruke povijene u zglobu, što ponad plaveti rijeka nam i nebesa spojena u grču drži dva stoljećima zakrvljena, valjda jer sučeljena, svijeta: Zapad i Istok u crescendu napona (Mostar). Potom još jednom zaokret k ishodištu: sakral pokaza usađena u mrak (Sv. Križ u Ninu I) uz nadvišenu kupolom, poput kapice otočkog težaka, bunju utrostručenu jedinstvom hramovske opstojnosti, postolja davnine (Sv. trojica kod Splita). Da: tu se vjekovima (g)radilo jedinstvo krajolika s društvom, pejzažna fakta s uljudbom. Čuva se suglasje i sklad. Zato ta pročelja tancaju s linijskom putanjom valova, dok im iz udoline izranja vitak zvonik bogomolje — jarbol svjetla tupe sred patine (ne)vremena: nebo nade nad nepreskočivim udoljem lacrimarum (Omiš I). Drugo zar porukom od mrke samozataje gorostasa osvijetljenih duplji uraslih u noć (Vrboska na Hvaru II) ili onog hvalopojnog obličja crkvice o ponoć, raskriljeno vabeći i vratiju i prozora, s lunom suzvučja crnine (Vrbanj na Hvaru I)?

Crkvica je ognjište, sijelo zajedništva puka, spomenik poistovjećenja s narodom. Zato je poet trga nemilu zagrljaju smrti, oljuđuje u slici: ona je ta koja i kada plazi — odolijeva, koja se ni po što ne da (Nerezine na Lošinju); zatefterena u pustoš gluhe vremenine (Sv. Križ u Ninu II), relikvija prohujalog oslonjena na sebe samu, graditeljski portrait raspa u grljenju (Vrbosak na Hvaru I).

Gar gar gar, a u sveobuhvatu nevida, sljepoći nepremostivoga dana, crkvice su svjetlokazi, zjenice vremena u bdijenju, žerave koje plamsaju. Svetinje znači tu su samo dvije: crikva i izba ribara; zato je taj galeb raskriljen nad njima (Baština II), zabrinut a odan nad pokrovom od tmine.

Grič?

Raspjevan stamen grad igra u melodiji s dva bijela okanca uz kulu, s pitomom plinskom svjetiljkom, lukjernom iz procesija, kuća združenih u rastu, zajedništva nejednakih (Zagreb, Gornji grad I).

Nad netom izloženim amblemima sredozemlja, zadivljuje nježnost ovog čeda s obala za milog nam ljubimca podno (p)osvojena Sljemena. Tu je i štimung znatno odskočio u Celzijusu. Čutiš toplinu Gradečevih prozorčića s ulazima, kutiće raja obiteljima nekadanjih obrtnika (Kožarska ulica I). Ni podilaženje ni laska, ta o ljubavi je riječ: de chirikovski, gledaj, izdužio se nadom, metafizičan u perspektivi s golemim uzvišjem nebesa (Gornji grad II). Kućice s trgom u bratskom rukohvatu jezde — brodi *Gornji grad III*, živ i bez ljudskih likova na vidiku vedri taj Agram (Gornji grad V), *Kožarska ulica II*, prisna u svome pučkom šaputanju iz otvora, ne više jedino dupalja koje zjape (Kožarska ulica III).

— Kopno i more, dakle?

Dva pola, dašto, čuvstveno zadovoljena, komplementarna i nerazdvojna entiteta: Pharos i Zagrabia, što znači priobalje i kontinent, dvojstvo u jedinstvu poro(a)zna Sjevera i Juga — udovi gornji, udovi donji Arvatije.

Posve izdvojeni zatekoše se tu u slijedu biserno kompaktan u skladanju, svijetlo intoniranih a plavetan, otmjen scenografski portrait neizbrisivoga *Brista* i ona (lahko?) odgonetiva, nijema k'o kuće uokrug, ali — kako! — nazočna i budna *Rujana* — ključ za poetiku Bratanićeva slikarstva koje ne trpi podjele »mrtva« i »živa materija« jer eno bije odušeno, oljuđeno, oličeno — živo, uosobljeno sve.
Bratanićev opus blaži svojim staloženim, najčešće smirajnim, rijetko olujnim štafelajem u kojem prevaže, inače, prirodni chromos tvari, pigment zemlje, pijeska ili gline — žbuka uslojenih uljudbi, prašina

drevnine. Crveno i crno, modro i zeleno, sve u uzajamnu stapanju, samo(u)bojstvu kombinacije.

Boja odaje tonus, sugerira raspoloženje s ugođajem, izriče autorov stav: poput sredozemna neba plavo je i lice crkvice sa tornjem u *Vrbanju na Hvaru I.*

A bijelo? Onaj namaz pjene nalik na kreste valova u jugu što ko jezičci izvire na tren da potom (k)liznu i isčeznu olovne sred pučine: bijelo jedro, bijela krila albatrosa, bijele gornjogradske mansarde i ponestre uz one, danas već smjesta prepoznatljive Jakovljeve grafizme obruba, stilizacije površja i zapremine.

I opet i nanovo (u)dubine: oivičene duplje otvora — krabulje raseljena doma, ili jauci praznine?

— Elementi priobalna graditeljstva — štekće zajedljiv glas — kakve navučene praznine?!

Da, gospodine, ali i opet tmica: pozad je azur ili mrak. Taj mrak mrakorum zamračenih vidika vidokrugom u ne(dogled?). Mrak koji pečati. Mrak koji otkriva. Otkriva ili okiva?

Mrak ovaj Jakovljev, Hanibalov i Matijin (ivanićki? — mislite) prokazuje i danas simbolsku oznaku doba, najčešće odvaljeno, motreno dvogledom ovodnevlja, prošlosno ozračje historiae, Jer, iz mrkline, iz pakline povijesti — vidjeli ste to i vi — dižu se medaljoni hrvatske sakralne arhitekture, ustaje što bje.

— Slijepost. U slučaju najboljem: daltonizam!

Non, monsieur: oko koje škilji koje — cvili a bez suza, (iz)oblikuje od jeda neizlječiva očaja i gorčine. Ali koje grli, koje hrli da bi zadržalo otkupilo očuvalo, koje r(lj)ubi sve tă: naginje se, pada gle ali — pasti ne ne ne, neće!

Rugač?

Jok.

Lakrdijaš?

Ne.

Lajalo?

Možda: ono s brnjicom na njušci, stekliškoj, da kojoj, ali klaun svakako. Makar i otpisan, nepotreban, uskoro čak ni sam. I popljuvan

i okužen ali — zaustavljen nikad. I, ničim, ni pred kime, ni za što — po onom što ćuti i što jest — postiđen i obeshrabren: zato jer svoj i naš.

Jakov Bratanić: ljuštura obezljuđene domovine, krabulja zavičaja.

Ante JAKŠIĆ

Vrijeme je da se i suncu zahvalim

Dobro je sunce i za svakoga se brine
i svakom daje i nezasluženi dio
I ne pita koji dobro, a koji zlo čine
ni kamo je netko pošao, ni gdje je bio.

Bolesnici ga noću dozivaju i mole
da ih izvede iz tjeskobe i mraka.
Kad je ono uza njih, rane ih manje bole
i lakše prijeđu nekoliko koraka.

Kad se ono u rano jutro javi,
sve se iz sna pod njegovo okrilje žuri,
i oni sitni i neumorni mravi,
i o klin obješene slike i tanjuri.

Ono svaki list i svaki prozor dirne,
i svaki cvijet u nebo radosno gleda.
Potoci su vedri i rijeke su prozirne,
pčele navješćuju koliko će biti meda.

Starci u njegovoj sjeni očekuju blagoslov kiše,
i starice u njemu toplu utjehu vide.
Ono i siromahu sa čela brige briše,
za njim i svaka zvijer nesvjesno ide.

I kada je tako dobro i tako uslužno svima,
ljudima i stvarima velikim i malim,
i kad i za nebeske ptice mnoge radosti ima,
vrijeme je da se i njemu od srca zahvalim.

29. 12. 1984.
Mars El Hadjadj 52
Oran (Algerie)

Mišljenja i reagiranja

Od »Barabana« do »Porođenja«

Novi Kupaerov misterij

U 6. broju ove revije iz prošle godine, gdje je Joja Ricov o 70. obljetnici života pjesnika Rajmunda Kuparea objavio svoj osvrt na njegovo raznovrsno književno stvaranje, izašao je i njegov božićni misterij u 5 dijelova (»Porođenje«).

Vrlo često obrađivana tema u hrvatskoj književnosti od prvih njenih početaka, ovdje je u 11 prizora iz pera pjesnika pred nas iznesena jednostavno, ali neobično zorno i živo i s neuobičajenim bogatstvom misaonih elemenata što ih je pred čitatelja i gledatelja podastro prokušan književnik, teološki i biblijski obrazovan pisac.

Navikli smo bili na lake, uznosite igre oko jaslica. Shvatljivo je to u tipično našoj božićnoj atmosferi gdje pjesma, sačuvana i na pergameni još iz 14. stoljeća, sjaji u zraku i očima. Posebno je, među novijim hrvatskim piscima božićnih igara, Velimir Deželić ml. uspijevao u takvim sličicama zorno iznijeti i svakidašnji život obitelji našeg čovjeka pa da se iz toga zrcale i njegove duševne osobine i odnosi čovjeka prema čovjeku. Obično je to sve pred jaslicama, pod borom.

Kupareovo djelo je misterij, zbivanjem i refleksijama vrlo obilat: proroci, očekivanje, čeznuće za izbaviteljem iz tegotnog stanja u svijetu (uz tiraniju vlasti izbijaju i bolne suprotnosti između obilja i siromaštine) vrlo spretno se provlači u radnji, budi misli na današnjicu.

Dakako, i ovdje je u središtu uvijek nezaštićena majka i novorođenče, sirota roditeljica u špilji, štalici. Radost će tek na kraju bljesnuti i pjesmom — »Djetešce nam se rodilo«. Ispred svakog čina navode se riječi iz starog časoslova za Božić. Tu je, uz recitativ, prilika i za muzičku pratnju.

Naši božićni igrokazi pobuđuju na pjev radosti, Kupareovo »Porođenje« je podloga za božićno razmatranje... odraslih, a i mladih, osobito onih koji su izdanjem Biblije za mlade i u stripu mogli dobiti valjanu pripremu za uvođenje u svijet Otkupiteljeva dolaska.

U »Porođenju« radnja teče mirno, lako obrazloženo, govorom svakome razumljivim — tako govore svi što ih ovdje gledamo: Židovi, (glavar sinagoge i njegova žena), rimski satnik, pastiri i pastirice (i oni su ovdje majke i očevi).

Kupareo (svećenik dominikanac) u životu je prošao više zdravstvenih tegoba, danas je sretan što ima zdravu desnu ruku kojom nam je u 70. svojoj godini napisao ovo djelo na kojem smo mu zahvalni. Dramski njegov rad počeo je pasionskom temom: dramatizacija njegova romana »Barbana« izvođena je g. 1943. preko radija. Poseban uspjeh zabilježila je njegova pasionska drama *»Pasion de Cristo«* — Muka Kristova (g. 1949), koja je izvođena na radiostanici Santiaga de Chile i drugdje.

Nekadašnji sveuč. prof. estetike u Chileu i urednik revije »Aisthesis« u svom novom misteriju potvrdio je vrline dramskog pisca i vrsnog poznavaoca sredine i utjecajnih osoba u času Kristova dolaska, posebno nekih, kao što je npr. Herod, koji je, u brizi da sačuva sebi vlast, ubio i dva svoja sina.

Izvedba »Porođenje« tražit će ozbiljnije izvoditelje, one iz vrijednih sredina, osobito vjerskih škola: gledaoci će moći razmišljati, uznositi se, a samim izvoditeljima solidno pripremanje izvedbe može biti prilika i za ozbiljno obnavljanje biblijske građe i za zdravu osobnu izgradnju.

K. M-lo

Supetarski kartular i povjesničarska taština

U časopisu MARULIĆ br. 6, studeni-prosinac 1984, objavila je gđa Benedikta Zelić-Bučan kratku bilješku o mojem engleskom izdanju tkzv. 'Supetarskog' kartulara *(The Cartulary of the Benedictine Abbey of St Peter of Gumay (Croatia,* Bristol 1984), u kojoj se naveliko tuži što sam preradio njene priloge u ovoj knjizi. Ona se čujem gorko žalila i na druge adrese. U stvari dobra gospođa je uzvitlala toliko prašine da bi čovjek pomislio da je ona sastavila cijelu knjigu. O čemu se zapravo radi?

Kad sam pred par godina počeo pripremati ovo izdanje, obratio sam se najprije jednoj dobro poznatoj zagrebačkoj povjesničarki s molbom da napiše uvod. Ona je ponudu prihvatila, ali budući da zbog drugih obaveza nije mogla garantirati da će tekst zgotoviti do određenog roka, obratio sam se s istom molbom gđi Zelić-Bučan, jer sam s njom ranije stajao u povremenoj pismenoj vezi, a nitko mi drugi pogodan nije pao na um. Gđu Zelić-Bučan sam također zamolio da sastavi glosarij.

Kad su njeni prilozi najzad stigli, odmah mi je bilo jasno da ih ne mogu upotrijebiti u obliku u kojem su bili napisani. Uvod je bio ne samo predugačak, nego je jezično i tekstualno neuredan, dosadan i općenito neprikladan za svrhu za koju je bio namijenjen; sastavljen — što možda i nije čudno — bez pravog osjećaja što zanima, a što ne zanima stranog čitaoca. Sve to isto je vrijedilo i za glosarij, koji je pored toga sadržavao priličan broj grešaka, odnosno netočnih navoda, pa sam morao posebno provjeravati svaku natuknicu. (Srećom sam sačuvao njen strojopis, pa se njen original može usporediti s mojom verzijom.

Našao sam se dakle u neprilici što da uradim. Vrijeme je odmicalo i bilo je prekasno tražiti novog suradnika. Odlučio sam se stoga preraditi, ili djelomice dati preraditi, njene priloge. Pismeno sam je upozorio da ću morati preraditi tekst (što ona vidim priznaje, premda kaže da nije 'shvatila' o čemu se radi.) Također sam je upozorio na greške u glosariju (što ona, međutim, prešućuje).

Sada je ipak digla kuku i motiku. Što joj to nije po volji? U cijeloj njenoj srditoj tiradi, koliko vidim, ima *samo jedan jedini primjer,* a i taj je izgleda djelomice rezultat neshvaćanja teksta. U uvodu je naime natuknuta mogućnost da se kod Slavca i Zvonimira radi o istoj osobi. Da je gđa Zelić-Bučan bolje razumjela engleski tekst, mogla je vidjeti da je istaknuto da se radi o 'nagađanju'. Citiram: »U nedostatku čvrstih historijskih dokaza, ovo neminovno ostaje samo nagađanje.« Svaki povjesničar ima pravo na svoje hipoteze. Čak se i gđa Zelić-Bučan u svojim radovima bavi »nagađanjem«, Bože prosti.

Što, dakle, da čovjek kaže na svu ovu srditu buru? Žao mi je da mi ona zamjera da sam se »usudio« prepraviti njen tekst. Žalim, jer sam nad njim probdio mnoge sate nastojeći da ga ispravim, dotjeram i dopunim, te pretočim u prihvatljivu engleštinu. Čovjek bi prije očekivao malo zahvalnosti. No, ako gđa Zelić-Bučan želi, rado ću ispustiti njeno ime u drugom izdanju, ako do njega dođe. U međuvremenu savjetovao bih cijenjenoj gospođi da se smiri i da se sa svima nama raduje da je jedan nadasve važan dokumenat iz hrvatske povijesti sada po prvi puta postao dostupan stručnjacima na jednom svjetskom jeziku, dok naši vlastiti historičari do danas nisu našli vremena čak ni da ga prevedu na hrvatski.

Edo Pivčević

Apokrifni ili autentični Meštrović?

Nisam povjesnik po struci, ali sam pročitao masu historiografskih knjiga, jer me je historiografija još od malih nogu jako zanimala. Nimalo me ne smeta što jedan autor komentira činjenice na ovaj, drugi na onaj način, jer se smatram sposobnim o svemu donositi vlastiti sud, ali me ljuti nepouzdanost gole faktografije, jer mnoge podatke nisam kadar provjeriti. Najradije bih ljudima od struke naprosto *vjerovao* kad nešto iznose kao sigurnu činjenicu, kao što sam garantiram za točnost svakog objektivnog podatka što ga osobno podastirem u svojim vlastitim napisima.

Ali historiografima se vjerovati nažalost ne može, jer pouzdani nisu. Evo dokaza:

Mnogi autori citiraju (uz neke svoje znanstvene navode) pojedine odlomke iz memoarske knjige Ivana Meštrovića. Nemam vremena ponovno posuđivati razne knjige iz javnih biblioteka radi preciznog dokumentiranja te svoje tvrdnje, ali se mogu poslužiti vlastitom knjižnicom, gdje imam knjigu Ljube Bobana: Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941, Zagreb, Liber, 1974. U prvom dijelu toga djela Ljubo Boban dosta citira odlomke te Meštrovićeve knjige, koju navodi ovako: *Ivan Meštrović. Uspomene na političke ljude i događaje, Buenos Aires, 1961.* Budući da je nesporno da je Meštrović umro 1962, ispada da su »USPOMENE...« izašle za života velikog kipara. To velim pod uvjetom da je Bobanov podatak o godini izdanja točan. Znamo li da od predaje rukopisa do izlaska knjige iz štampe prođe više mjeseci, lako je moguće da je Meštrović predao knjigu na tiskanje već 1960. ili prije.

Ali drugi historičar veli drugačije. (Kome vjerovati?). Profesor zadarskog Filozofskog fakulteta u mirovini, Kosta Milutinović, navodi da je ta knjiga izašla poslije Meštrovićeve smrti. On ne kaže godinu izdanja, ali je nemoguće da bi to bila godina 1961. (Knjiga bi po logici bila mogla izaći najranije potkraj 1962, a vjerojatnije 1963. ili 1964.) Mislim na znanstveni rad Koste Milutinovića »Ivan Meštrović i borba za Dalmaciju« u zborniku RADOVI ZAVODA JAZU U ZADRU, 29—30, Zadar, 1983. Rečenica u kojoj se nalazi sporni podatak na 287. je strani (»Ako se uzme u obzir činjenica da je ova knjiga štampana tek poslije Meštrovićeve smrti...«)

Na prvi pogled, to bi mogao biti sitan problem diskonkordancije podataka. Ali Kosta Milutinović uzima »činjenicu« da je knjiga tiskana poslije autorove smrti kao prvi argumenat u nizu argumenata kojima dokazuje da posljednja poglavlja knjige Ivana Meštrovića »nisu njegov autentični tekst«. A to je bitno i važno.

Nažalost, nemoguće mi je provjeriti što je na stvari *uvidom* u »špigl« sporne knjige, jer je nikad nisam vidio. Znam je samo iz citata u drugim knjigama. Ono što je izašlo u Zagrebu pod istim naslovom nije isto, jer je mnogo manji broj stranica. (Knjiga tiskana vani ima, sudeći po podatku u tekstu K. Milutinovića, 401 stranu.)

Ako je Milutinovićev podatak netočan, njegova netočnost izvire ili iz nedovoljne akribije (što je kod učenjaka njegova formata teško zamislivo) ili iz autorove namjere da brani čistoću političkih stavova Meštrovićevih. Ako je tako, posao mu nije umjestan. Nesporno je da je Meštrović uvijek bio veliki rodoljub, ali nitko ne tvrdi da je bio nekakav politički svetac. Bio je, prije svega, umjetnik i poštenjak, a u politiku se nije tako suvereno razumio da bi bio imun od privremenog približavanja krivim stranama. Historičarima je slobodno da činjenice interpretiraju po svojoj znanstvenoj savjesti i po svom znanstvenom kapacitetu, ali ne da ih i mijenjaju.

Svevlad Slamnig

JESTE LI OBNOVILI PRETPLATU?

Mozaik

ČETIRI NOVE PREDSTAVE

1. U »GAVELLI«

U opusu glasovitog francuskog književnika, filozofa egzistencijalista i ljevičara *Jean-Paula Sartrea* drama PRLJAVE RUKE zauzima istaknuto mjesto. Iako je pisana davne 1948. godine, sačuvala je do danas aktualnost i »težinu« jer ni u ovo sadašnje vrijeme nisu na žalost — uza sve lijepe riječi i grlata obećanja — iz političkog života i prakse partija iščezli manipuliranje ljudima, fanatična zaslijepljenost, shvaćanje da svrha posvećuje sredstva, iskorištavanje mladenačkog zanesenjaštva, krojenje svijeta isključivo po svojoj mjeri, hlepnja za samovlašću, bešćutnost i navlačenje rukavica na — prljave ruke...

Miro Međimorec, koji je u zagrebačkom *Dramskom kazalištu »Gavella«* režirao predstavu spomenute drame, uspio je dijaloge začinjene »idejnim« razglabanjima svesti na ljudsku mjeru i bez mnogo buke (premda zavijaju sirene, praskaju bombe i štekću mitraljezi) postići dojmove koji neodoljivo potiču na razmišljanje.

Tri glavna lika u ovoj su predstavi majstorski interpretirana: Hoederer *Fabijana Šovagovića* svojom je impulzivnošću, iskustvom prokušanog revolucionara i ilegalca, predenošću staroga lisca i uvjerenošću u opravdanost svojih postupaka upravo idealno odgovarao autorovoj zamisli, Hugo *Sretena Mokrovića* bio je i mladenački zasanjan, i mučen sumnjama, i principijelan, i kolebljiv, i čestit i do smrti hrabar a Jessica *Mirjane Majurec* osvajala je prpošnom nestašnošću, naivnošću, dobrotom, instinktivnom razboritošću i poetičnom ženstvenošću. I ostali su glumci — do najmanje uloge — sasvim odgovorili svojim zadacima. *Dubravka Miletić* proživljeno je i nenametljivo prikazala Olgino nastojanje da osobne osjećaje podvrgne partijskoj disciplini i pokušaje da spasi Huga koji joj znači više od puke simpatije, *Stevo Krnjaić* unio je u Louisovu borbu za »ispravnu liniju« odmjerenu dozu hladnog bezdušja, *Slobodan Milovanović* i *Zoran Gogić* vrlo su se uspješno uživjeli u uloge slijepo poslušnih i grubih Hoedererovih »gorila«, *Krešimir Zidarić* iskusnom je sigurnošću prikazao »principijelnost« političara Karskog, *Ante Dulčić* svog je princa regenta uvjerljivo obilježio prijetvornom popust-

ljivošću, *Slavko Brankov* potpuno je »ušao« u lik diverzanta Ivana koji dragovoljno i bez razmišljanja stavlja u obavljanju povjerljivog i opasnog zadatka život na kocku a spominjem i korektnost *Jadranka Račića* i *Marina Matote* u sasvim malim ulogama.

Scenografija *Drage Turine* odlikovala se autentičnošću zahtijevanog ambijenta i mogućnošću da se u tili čas iz zakutnog Olgina skrovišta pretvori u prostorije Hoedererove vile (i obratno), kostimi *Jasne Novak* bili su u skladu s karakteristikama likova; za uspjeh predstave svakako su zaslužni i maskerka *Sonja Kožarić* kao i glazbeni suradnik *Ladislav Tulač*. Jezičnoj savjetnici *Đurđi Škavić* promaknuo je samo krivi naglasak za imperativ glagola *govoriti* dok je prevoditelj *Zvonimir Mrkonjić* zaboravio da »mi u Zagrebu« za blagoglagoljiva čovjeka kažemo da je *brbljav*, a ne »brbljiv«. U oba ova »jezična« slučaja lako je, međutim, moguće da su »krivi« glumci, a ne lektorica, odnosno prevoditelj.

Šteta da je tako vrijedna i zanimljiva predstava doživjela premijeru dok svim akterima nije još sasvim »sjeo« tekst i što se dogodilo da na jednoj predstavi doživimo dva tehnička »kiksa«; slomio se stolac i zaglavio revolver. Takvi su propusti svakako za osudu, no mi znamo i to da naša kazališta za premalo novca moraju zadovoljiti »kriterije« samovoljne i dobro potkožene sizovske i ostale birokracije a svoje umjetničko i tehničko osoblje mogu platiti — sramotno mizerno...

* * *

Kazalište »Gavella« zaista zavređuje svaku hvalu što je na svoj repertoar stavilo dramu *Maksima Gorkog* DJECA SUNCA, kod nas dosad zapravo nepoznatu. Radi se naime o izuzetno vrijednom i zanimljivom djelu bez ikakva ideologiziranja i bez truna parolaštva; u njemu sve teži k snošljivosti, dobroti i ljubavi, vidno je prisutna sućut za patnje, nesreće i uzaludna koprcanja brata čovjeka, likovi su zanimljivi, slikoviti, životno vjerni, tipično ruski i obasjani sjajem blage ironije, poetičnosti, sverazumijevanja i sveopraštanja a teatarska vještina autorova upravo zadivljuje.

Redatelj *Joško Juvančić* uprizorio je »Djecu sunca« nadahnuto i vješto; stvorio je uzbudljivu predstavu, dostojnu toga sjajnog teksta; u njoj nije bilo nikakva krivog tona, nikakve nategnutosti; svi su se elementi stapali u skladnu, savršenu cjelinu; »piano« i »forte« smjenjivahu se točno prema »partituri«... Našim kazalištima, Juvančiću i — sebi želimo još poneku ovakvu predstavu!

Promišljeno odabrana glumačka ekipa igrala je sigurno, uvježbano, bez zapinjanja u tekstu, poletno i u duhu najboljih tradicija ovog kazališta. *Ivica Vidović* osvojio je gledalište (pljeskalo mu se na otvorenoj sceni) dosljedno provedenom i brojnim biranim detaljima obogaćenom kreacijom smušenog učenjaka, nepopravljiva zanesenjaka, dobrog »bedaka« i vječnog optimista. Neprestano je, međutim, stajao na granici komike i tragike i uvijek na pravom mjestu primiješao kap gorčine. A to znaju i mogu samo — glumci od formata. Zanemarenu suprugu toga simpatičnog »zmotanca« Pavla Protasova, časnu, dragu i osjećajnu Jelenu Nikolajevnu, s mnogo je topline, apartnosti, prirodnog dostojanstva i lirskog prizvuka odigrala *Helena Buljan*. U prikazu njezina udvarača, muževa joj prijatelja slikara Dimitrija Sergejeviča Vagina *Drago Meštrović* posebno je uspješno naglasio izvjesnu ironičnu posprdnost; uspio ju je tako reći inkorporirati u čitav svoj habitus. U Pavla je pak zaljubljena Melanija, mlada udovica šarene prošlosti, bogata no neobrazovana

žena. Primitivni njezini »štosovi« i prozirna taktika, sitna i krupna njezina lukavstva, mješavina »zatelebanosti« i sudbinske, bolne ljubavi, povremena iskrenost i zapretana dobrota bili su u temperamentnoj i pomno nastudiranoj interpretaciji *Vlaste Knezović* tako plastični i uvjerljivi da je u dva navrata pozdravljena pljeskom na otvorenoj sceni. Pavlovu sestru Lizu, osjetljivu, plemenitu djevojku i živčanu bolesnicu *Ljiljana Bogojević* učinila je u isti mah i zanosnom i sjetnom; ljubav njezine Lize prema Borisu Nikolajeviču bila je prisutna i kad je ona pred samom sobom još taji a Lizinim isprva bučnim a onda tihim ludilom ova nas je talentirana i perspektivna mlada glumica istinski potresla. *Krešimir Zidarić* na minimum je svedenim izražajnim sredstvima postigao snažne, nezaboravne efekte, oslikavši upravo majstorski svu širinu slavenske duše, dubinu tuge i bol neuslišane ljubavi Borisa Nikolajeviča, »najruskijeg« lika ove drame. Takozvane male, epizodne uloge bile su ovaj put velike. *Ljiljana Gener*, nenadmašiva baka u Šovagovićevu »Sokolu«, i sada je, kao dadilja Antonovna, priprosta no razborita i iskusna žena, stvorila lik potpune životne autentičnosti, *Emil Glad* (također na otvorenoj sceni dvaput nagrađen pljeskom) znao se u ulozi pijanoga Toršina sočnom komikom dovinuti do magistralne kreacije, *Stevo Krnjaić* našao je prikladne akcente za grubost sposobna majstora no alkoholičara Jegora, *Mato Ergović* (kao Nazar Avdjejevič) bio je vjerodostojno prepredeni gramzljivac i licemjerni slatkorječivac a *Slavko Brankov* (kao Nazarov sin Miša) beskrupulozni mladi bezdušnik, *Anja Šovagović* dojmljivom je sigurnošću ostvarila lik sluškinjice pokvarenice, *Slavica Knežević* (i ona je dobila poseban pljesak) slikovito je obilježila nepismenu i radoznalu sobaricu Lušu, *Zlatko Madunić* u ulozi kućepazitelja Romana bio je utjelovljena lijenost i flegmatičnost, *Branka Trlin* uvjerljivo je djelovala kao preplašena žena koja bježi pred batinama pijanoga muža dok iskusnom *Ivi Ficiju* ne treba mnogo riječi da bude zapažen: dosta je da samo prođe pozornicom. *Mladen Budišćak*, *Zoran Gogić*, *Damir Šaban* i *Milan Plećaš* stvorili su kao radnici batinaši svojsku »gužvu«.

Nenametljiva no ingeniozna i vrlo funkcionalna scenografija *Željka Senečića* i ukusni, adekvatni kostimi *Ingrid Begović* zajedno su s maštovitim kreacijama maskerke *Sonje Kožarić* ravnopravno zaslužni za uspjeh ovog »događaja sezone«. Valja, dakako, spomenuti i uspio prijevod *Anatolija Kudrjavceva* (zasmetalo me tek »mrdanje« mjesto *micanja)* i uzoran lektorski rad *Đurđe Škavić*. Redatelj je imao pomoćnika *Branka Svibena* a na programu je, uz dramaturga *Zvonimira Mrkonjića*, navedena i *Mira Muhoberac* kao — dramaturg predstave (?).

2. NA PRVOJ HRVATSKOJ POZORNICI

Hrvatski književnik *Ivan Bakmaz* napisao je dosad lijep broj djela namijenjenih scenskoj i radiofonskoj izvedbi. Mnoga su od njih vrijedna i zanimljiva. Među takvima svakako je i KUPIDO, izveden u prvom dijelu ove sezone na *Komornoj sceni* zagrebačkog *Hrvatskog narodnog kazališta*. Ta je drama — globalno govoreći — zapravo suvremena verzija renesansne pastorale. Autor je, međutim, nije napisao sebi i publici za zabavu, niti da se iskaže vještom ekshibicijom: istinska draž tipičnih pastoralnih situacija poslužila mu je da uzmogne dublje i gorče naglasiti tragičnost ljudskog udesa (koja zahvaća i Kupida kad se zaželi počovječiti). Poseban čar čitavoj ovoj »pripovijesti« daje činjenica što je »ukopana« u naše tlo (o čemu ne svjedoče samo imena osoba iz domaće pastorale nego i prisutnost našeg folklora) i obilježena

karakteristikama naših ne tako davnih prilika.

Redatelj *Ivica Kunčević* znao je šta hoće: pod sigurnom njegovom rukom predstava je potpuno odrazila višeslojnost teksta, komika i tragika, ljupkost i oporost stopljene su u organsku cjelinu, zbivanje teče glatko, prirodno i jasno, autorove su misli i nakane interpretirane inteligentno i autentično — pa ni dojam nije izostao.

Redatelju su od znatne pomoći bili *Zlatko Bourek* i njegov asistent *Tomislav Toth* domišljatom organizacijom scenskog prostora, *Diana Kosec-Bourek* uspješnom kreacijom kostima, *Neven Frangeš* uvodnom i popratnom glazbom, *Miljenko Vikić* (ujedno asistent redatelja) maštovitom koreografijom, prokušani *Branko Borovčak* ingenioznom maskom a *Aleksandar Augustinčić* adekvatnom rasvjetom.

Igralo se zdušno i izražajno. *Miljenko Brlečić* neobičnog je Kupida ostvario dosljedno i proživljeno, *Iva Marjanović* unijela je u lik vile mnogo srdačne prpošnosti, obijesti i gracioznosti, *Ivka Dabetić* bila je bez velikih gesta istinski tragična Marija, *Ivo Kadić* impozantan i potresan Skup, *Ana-Maria Fabris* živa i temperamentna Gruba, *Kruno Valentić* upravo idealan prostodušni Radat, *Tomislav Rališ* mladenački naivan Dragić, *Zvonimir Zoričić* nasilan i mračan Vučeta, *Zijad Gračić* plemenit i dobrodušan Toma.

I ova je predstava opravdala postojanje Komorne scene u okviru Drame HNK: upravi omogućuje proširenje repertoara, mnogim glumcima da dođu do riječi; publici pak da glumce vidi izbliza i uspostavi s njima i njihovom igrom prisniji i plodonosniji kontakt.

* * *

Sve publike svijeta vole likove »svojih« romana vidjeti na pozornici (ili filmskom i televizijskom ekranu) pa kazališne uprave (kao i filmske i televizijske kuće) — pogotovu kad se radi o svjetski poznatim, široko popularnim ili literarno naročito vrijednim djelima — rado udovoljavaju toj želji. Tada se, naravno, moraju ponajprije pobrinuti za prikladnu dramatizaciju (odnosno scenarij). Odlučivši na svojoj velikoj sceni prikazati MAJSTORA I MARGARITU ruskog međuratnog književnika *Mihaila Afanisijeviča Bulgakova*, roman koji je po svojoj maštovitosti, simbolici, poetičnosti i nekonformizmu zaista »lavskog roda«, Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu poslužilo se dramatizacijom dvojice Rumunja. To su *Horea Popescu* i *Andrei Baleanu*. Prije nego reknem išta o ovom njihovu konkretnom poslu, ponovit ću poznatu istinu da je »prebacivanje« djela drugih literarnih vrsta u scensku formu najriskantnija kazališna »rabota«. I u pogledu prigovora (zašto je ovo ovako a ono nije onako, itd.). Prirodno je međutim da svaki dramatizator radi prema svojoj viziji predloška i da će stoga jedan radnju »razvijati« ovim a drugi onim pravcem, da će jedan zadržati jedne a drugi druge ključne scene, da će biti razlike u »brisanju«. likova i sl. Bitno je pri svemu tome jedino ovo: srž, osnovni smisao i temeljna intonacija originala ne smiju biti iznevjerene a dramatizacija — zasebno gledana — mora biti dobar kazališni komad. Što se ovog posljednjeg tiče, naši su rumunjski gosti obavili svoj zadatak s vještinom i nervom iskusnih kazališnih ljudi. U pogledu »vjernosti« najveći im je propust što se u njihovoj dramatizaciji premalo osjeća u romanu tako živo prisutna sjena bešćutne neljudskosti.

Gost režiser *Horea Popescu*, direktor Narodnog kazališta u Bukureštu (i jedan od dramatizatora), pokazao se opet, nakon svojedobne režije »Peera Gynta« u Zagrebu, vrsnim poslenikom u toj domeni. Golem glumački i tehnički »aparat« uskladio je do najmanje sitnice, predstavu je vodio sigurno, logično, pregledano i jasno, domišljatim »izvlačenjem« pojedinih njezinih dijelova na proscenij omogućio je istovremeno izmjenu dekora i tako »dobio na vremenu« (no predstava ipak — samo uz jednu stanku — traje četiri sata) a posebno se istaknuo aranžiranjem »predstave u predstavi« (artističke priredbe), velikih skupnih scena (ples u klubu književnika, pjevački zbor na policiji itd.) i — da se izrazim na starinsku — p r e k r a s n e »žive slike« s Golgote. Dodamo li da je Popescu i autor moderne i s ukusom koncipirane scenografije, moramo poželjeti da taj svestrani umjetnik bude još koji put zagrebačkim gostom.

Uposlen je bio zapravo čitav dramski ansambl HNK. Efektni likovi i vješto pisane »dionice« dadoše mnogim glumcima priliku da se iskažu. U naslovnim ulogama nastupili su *Božidar Boban* i *Ena Begović*. Proživljenom, suzdržanom i lirski intoniranom igrom on je uspješno dočarao tragiku plemenita čovjeka i književnika (po stvaranju, ne po članskoj iskaznici) kad ga prigneći gruba sila a ona suptilnu finoću istinski velike ljubavi. *Dragan Milivojević* dominirao je predstavom: Volandova paklena ironija, ledena superiornost i bahata samouvjerenost nađoše u njemu upravo idealnog interpreta. Ni ostali članovi »sotonske petorke« nisu zatajili: *Špiro Guberina* kao Korovjov brojnim je gegovima postizao neodoljive komične efekte, *Damir Mejovšek* bio je živ, pokretan i slikovit Azazello; *Danko Ljuština* kao mačak Behemot (u dramatizaciji od znatno manjeg udjela nego u romanu) i *Mia Begović* kao Hella solidno su izvršili svoj zadatak. *Dragan Despot* u ulozi »pjesnika« Ivana Bezdomnog igrao je sa žarom i ponovno potvrdio svoj talenat, *Vanja Drach* suverenom je sigurnošću prikazao majestetičnost, lukavstva ali i muke Poncija Pilata, *Kruno Šarić* znao je podcrtati ljubav prema ljudima i blagost »osuđenika« Ješue (po autoru uvelike različitog od biblijskog Isusa Nazarećanina), *Zvonko Torjanac* umješno je istaknuo rutinski i pomalo ironični pristup psihijatra Stravinskog bolesnicima, *Božidar Smiljanić* iskusnom je glumom učinio policajca istražitelja potpuno životno vjernim, *Ljudevit Galic* ostvario je dvije uzorne minijature (Pilatova pisara i prestrašenog osumnjičenka), *Kruno Valentić* sočnim je bojama oslikao blagajnika Sokova a i u manjim (i najmanjim) ulogama nastupili su vrsni glumci: *Koraljka Hrs, Ivan Katić, Dubravka Gall, Ivica Barišić, Vjenceslav Kapural, Ivo Kadić, Zvonko Strmac, Ana-Maria Fabris, Miljenko Brlečić, Marija Paro, Zvonimir Zoričić, Melanija Dugandžić, Mirko Švec, Franjo Štefulj, Jelena Gruić, Biserka Fatur, Božidar Orešković, Zijad Gračić, Tomislav Rališ, Pavle Bogdanović, Iva Marjanović, Dušan Gojić* i *Tošo Jelić*. Neki od njih imali su i po dvije uloge a mnogi su bili bljeskom svoga talenta posebno zapaženi. Sudjelovalo je i podosta statista.

Kostimografkinja *Ruta Knežević* svojim je maštovitim kreacijama dala velik prilog sjaju i slikovitosti zbivanja (nepotrebno razgolićene ženske »grudi« nisu valjda njezina ideja), *Arsen Dedić* skladao je adekvatnu scensku glazbu (koju bi mjestimice valjalo malo stišati jer »pokriva« govor glumaca), plesovi u koreografiji *Jurja Mofčana* bili su dopadljivi i izvrsno uvježbani, maske gošće *Doine Levinte* i našeg *Branka Borovčaka* zavređuju naročito priznanje, majstorstvo *Aleksandra Augustinčića* u koncipiranju rasvjete i ovaj je put došlo do izražaja a cjelokupna *tehnička ekipa* (u užem i širem smislu) kao i tehnički voditelj *Ljudevit Fekeža* zaslužni su za precizno funkcionira-

nje kompliciranog mehanizma ove predstave. Kao pomoćnik redatelja na programu je naveden *Vjenceslav Kapural* a kao asistent (kakva je među njima razlika?) *Marijan Fruk*, kao asistent scenografa *Ante Serdar* i kao dramaturg *Sanja Ivić*. Prevodilac nije spomenut. Svejedno ću ga podsjetiti da se u našoj sredini kaže *uzvanik* (a ne »zvanica«), *zapovijed* (a ne »zapovijest«), *istražitelj* (a ne »isljednik«).

Mirko Petravić

ISPRIKA ZBOG POGREŠAKA

U mom prilogu »Zagrebačke kazališne novosti«, izašlom u »Maruliću« 1/1985, potkralo se nekoliko nemilih pogrešaka. Čitateljima se ispričavam i molim ih da pogreške poprave kako slijedi:

U prikazu SNA IVANJSKE NOĆI mora na str. 125, u 1. stupcu, 6. i 5. redak odozdo, stajati: pretvoreni u naše suvremenike — mjesto nepotpunog: pretvoreni u suvremenike; na str. 126, također u 1. stupcu, 19. i 20. redak odozgo, prezime dotičnog glumca mora glasiti Milovanović, a ne Milanović.

U osvrtu na predstavu ČINI BARONA TAMBURLANA valja (na str. 129, 1. stupac, redak 16. odozdo) riječ nakalamiti promijeniti u: »nakalemiti«, a u 2. stupcu, redak 20. odozgo, mjesto »detić« mora stajati »detič«.

Govoreći o predstavi BOGOVI SU UMORNI nisam napisao: sadržajnu adekvatnu... sobu (kako je pogrešno otisnuto na str. 131, u 27. i 28. retku odozgo 1. stupca), nego: sadržaju adekvatnu... sobu.

Ni prikaz predstave SARA I VRISAK LANGUSTE nije bez tiskarskih pogrešaka: u 2. stupcu na 131. strani piše u 19. retku odozdo čudljivost — mjesto: ćudljivost a u 2. retku odozdo stoji: Reditelju; mora, dakako, biti: Redatelju.

Mirko Petravić

NOVA ZBIRKA SAKRALNE UMJETNOSTI U TROGIRU

Prizemni prostor obnovljenog trogirskog dominikanskog samostana utemeljenog 1265. g. koji uz crkvu iz XIV st. čuva brojne povijesne uspomene i umjetnička djela (bl. Augustin Kažotić i sestra mu Bitkula, Palma Mlađi, grobnica obitelji Sobota Nikole Firentinca, strop u obliku dna lađe itd.), koncem protekle godine postao je novo privlačno mjesto za ljubitelje umjetnosti, posjetioce starodrevnog grada. Dominikanski provincijal mr. o. Marinko Zadro inaugurirao je muzejsku zbirku religiozne umjetnosti s eksponatima sačuvanim i prikupljenim iz dominikanskih crkava i samostana a u prvom redu iz samog trogirskog i onog sv. Križa na Čiovu. Nije suvišno spomenuti da se još između dva rata upozoravalo na opasnost koja prijeti umjetninama jer su bile ostavljene propadanju i otuđivanju. Pet zanimljivih slika »ex voto« na drvu davno nestalih opet se našlo, uz ostalo, u zbirci zahvaljujući nastojanju jednog Trogiranina. I samo samostansko zdanje u Trogiru a posebno klaustar iz XV. st. s arkadama i terasom bili su tijekom posljednjeg rata teško oštećeni avionskim bombama. Odmah nakon rata republičkim financijskim sredstvima rekonstruirani su porušeni dijelovi i obnovljen klaustar namijenjen za gradski pidarij. Tako sakupljeni i spašeni arheološki ulomci od antike do baroka upravo ovih dana premjestit će se u Muzej grada gdje će kompletirati arheološki odjel. Konačno, isključivo sredstvima dominikanaca i po prvom projektu inž. T. Tironija te u realizaciji Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita pod vodstvom prof. D. Domančića, smješteno je u moderno koncipiranoj zbirci srebro i zlato, slike, knjige, ruho, nakit i drugi crkveni predmeti nastali od 15. do 19. stoljeća uglavnom u domaćim radionicama. Posebno je istaknut veliki poliptih Blaža Jurjeva, poznatog trogirskog majstora iz 15. stoljeća. Prilikom svečanosti otvaranja govorili su akademik dr C. Fisković i dr I. Babić o povijesnom razvoju samostana i njegovom urbanističkom značenju na granici stare gradske jezgre te o umjetničkim oznakama i vrijednostima izložaka.

Ovo je četvrta muzejska zbirka u okviru crkvenih organizacija u Trogiru (uz katedralnu zbirku, pinakoteku i zbirku benediktinki) u kojoj su prezentirani stvaralaštvo i kulturno-umjetnička baština.

M. S. Š.

Knjige

IZ MAKARSKE PROŠLOSTI

Pod tim naslovom pojavila se potkraj 1984. opsegom nevelika knjiga povijesnog sadržaja. Izdavač je franjevački samostan u Makarskoj, a pisac je povijesnog gradiva profesor crkvene povijesti na Franjevačkoj visokoj bogoslovnoj školi u istom gradu, poznati istraživač kršćanske i nacionalne prošlosti upravo s tog dijela naše domovine — fra Karlo Jurišić. On je u dosadanjem istraživanju povijesnih zbivanja uspio objaviti našoj javnosti nekoliko knjiga i zapaženih studija, koje se uglavnom drže trokutnog prostora oko Biokova: Makarska, Neretva, Imotski.

Potka i srž najnovije Jurišićeve knjige jesu četiri povijesna predavanja, koja je održao potkraj studenoga 1984, prvo u Makru (selašcu u neposrednoj blizini Makarske, pripetom uz obronke klisurastog Biokova), a ostala tri u crkvi sv. Marka u Makarskoj.

U prvom predavanju obuhvaćene su tri obljetnice župe sv. Ivana Kr. u Makru: — 100. obljetnica kapele sv. Ante (1884—1984); — 130. godišnjica sadašnje crkve sv. Ivana Kr. (1854—1984); — i 4 stoljeća od obnove crkve sv. Ivana Kr. (1584—1984). »Naselje Makar pod latiniziranim imenom Muccurum spominje se već preko 1450 godina kao kršćansko naselje. Ono je već 533. g., kada se spominje prvi makarski biskup Stjepan, imalo svoju crkvu«. (str. 8)

Jurišić se zadržao na svim detaljima koji su u svezi s nabrojenim obljetnicama, ništa nije propustio. Opravdani naglasak stavio je i na završnicu natpisa na donjoj strani pročelja crkve sv. Ivana Kr. u Makru, na 4 stiha u dvanaestercu, jer »stihovi iz Makra jesu najstariji sačuvani izvorni dokaz književnoga rada hrvatskim jezikom u Makarskom primorju«. (14) Natpis je datiran godinom 1612. Značajan je »spomenik hrvatske povijesti i... hrvatske književnosti i kulture«, zaključuje Jurišić

Ostala tri predavanja posvećena su 300. obljetnici oslobođenja Makarske od Turaka (1684—1984). Prvi u tom nizu posvećen je makarskoj biskupiji pod Turcima. Tu je govor o dvjema obnovama makarske biskupije, prvoj oko 1300. i drugoj 1615, zatim o trima biskupima-fratrima u razdoblju 1615—1686. U nastavku Jurišić govori (drugo predavanje iz istog niza) o svećenstvu i narodu makarske biskupije pod Turcima (1499—1684). Nabraja samostane u Makarskoj, Zaostrogu, Živogošću i na području Imotske krajine, a također i sve župe i crkve makarske biskupije oko 1600. Zaustavlja se na turskom zulumu (harač, krvarina, pljačka). Završno predavanje posvećeno je oslobođenju Makarske od Turaka 13. siječnja 1684. Prije konačnog oslobođenja predhodili su pokušaji 1571, 1620. i posebno 1646.

U dodatku svojim predavanjima Jurišić je pridružio dvije Kačićeve pjesme (Pisma od vitezova primorskih i Pisma od zbora primorskih knezova u Makarskoj 1646.), koje oživljuju ista povijesna zbivanja i daju posebni uzletni pjesnički dah.

Dug izdavaču Jurišić je dostojno iskupio završnim dodatkom o franjevačkom samostanu svete Marije u Makarskoj. Ukratko je iznio povijest samostana, crkve, bogoslovije, dodao podatke o knjižnici, arhivu, zbirci slika i starina, muzeju školjka, institutu »Planina i more«, te izdavačkoj djelatnosti samostana i bogoslovije u prošlosti i sadašnjosti.

Tekst predavanja je popraćen fotografijama opisanih objekata, ploča i predmeta. Pridružene su reprodukcije: bakrorez Makarske iz 1572., stari grb Makarske i Primorja, te grb knezova Kačića.

Iako ovo izdanje Jurišić nije popratio stručnom dokumentacijom (kako običava inače činiti), jer je objelodanjeni tekst namijenjen široj javnosti prvenstveno makarskog područja, ipak je sve sasvim provjereno i utemeljeno i povijesno sigurno. Jurišić piše jasno, živo i cjelovito. Knjige ovakve namjene vrlo su korisne našoj čitalačkoj publici, koja željno očekuje stvaran uvid u svoju istinsku prošlost, punu nastojanja, napora i uspjeha. Historia docet.

M. V. Čelkanović

POEZIJA ISKRENOSTI I SRCA

Čitatelj koji u suvremenoj poeziji uglavnom nailazi na otklanjanja tradicionalne jezične poetske norme, prekoračenja i patetičnu frazeologiju, bit će nemalo iznenađen kada u suvremenoj poeziji Mustafe H. Grabčanovića svega toga ne nađe. On u svojoj lirici, naime, ostaje vjeran tradicijskoj lirskoj maniri, stihu i strofi, i u tome zaista uspijeva.

No, to nikako ne znači da duhovni patos njegove poezije nije aktualan i »suvremen«. U zbirci »Krajolici moje Semberije« (Mala biblioteka »Susreti«, Umag, 1984.), Grabčanović se uglavnom predstavlja kao zavičajni pjesnik rodne mu Semberije i Bosne. A kad je o zavičaju riječ, onda je svatko od nas srcem vezan za njega. Stoga je Grabčanovićeva lirika, lirika srca. On oslikava pejzaž, seosku idilu, nemirne obale Drine, krajobraze koji su, unatoč svojoj surovosti, upravo sirovo lijepi.

Njegova je, poezija prirode, osjetljiva za konkretno, za svaki brzotok Drine, svaki njezin kanjon i svaki kamen i hridinu što dotiču njezine obale. Pjesik u prirodi nalazi cijeloga sebe. U mirnoj kontemplaciji prirode on pjeva i o čovjeku svoga kraja, o njegovu mukotrpnom životu, žilavom radu (ponekad i na tuđim poljima), žuljevitim rukama, splavaru s Drine i rataru oskudnih njiva.

I, kao po pravilu, kad god pjesnik govori o »socijalnom« momentu života, njegova je misao puna prosvjeda, naglašena, pa čak i jetka. Potom odmah prelazi na mirno oslikovanje krajobraza, idile, prirode.

Cijela Grabčanovićeva zbirka je prožeta ljubavlju za čovjeka s Drine, putnika, namjernika, skitnicu, čovjeka-brata i cjelokupan život prirode. Taj cjelokupan život, rađanje i umiranje, Grabčanović transcendira, nadilazi. On, zapravo, u tom transcendiranju spoznaje i prihvaća vječnost života:

»Svaka smrt opet novi život znači!
Nestanka nema: iza te postaje
neuništiv život novi oblik zrači.«

(Kad budem cvijet ili trn)
S. T.

DEVETA »POLJICA«

Poljičane u zavičaju i širom svijeta kao i brojne ljubitelje toga dijela »lijepe naše« i štovatelje njegove slavne prošlosti nesumnjivo je obradovala nova, već deveta po redu knjiga »Poljica«, skromno nazvanih *list* Poljičkog dekanata.

Po ustaljenom običaju u tom je zborniku (214 strana) jednaka pažnja posvećena prošlosti i sadašnjosti a pogled je usmjeren i prema budućnosti. K njoj teži članak zaslužnog don *Frane Mihanovića*, pokretača i dosadašnjeg urednika »Poljica«, u kojem on predlaže da se u Poljicima podigne spomenik glagoljašu. S mnogo topline i oduševljenja don Frane je taj svoj prijedlog temeljito obrazložio pa se na nj neće valjda oglušiti nijedan Poljičanin a i drugi će mnogi Hrvati sigurno doznačiti svoj novčani dar (s napomenom: za spomenik glagoljašu) na adresu: Uredništvo »Poljica«, 58253 Gata.

Poljička je prošlost predmetom nekolikih priloga u ovoj devetoj knjizi. Pišući o poljičkom knezu Žarku Dražoeviću · vjerni se suradnik »Poljica« *Tomislav Heres* osvrnuo i na pradavno vrijeme doseljenja Hrvata u Poljica i ostale krajeve sadašnje hrvatske postojbine, iznesavši — uz ostalo — i zanimljivo mišljenje dra Krešimira Mlača kako bi trebalo prevesti ono mjesto u glasovitom djelu Konstantina Porfirogeneta gdje se govori tko je vodio Hrvate u seobi. Mlač smatra da nema ni spomena o dvjema sestrama (Tugi i Bugi). *Juraj Marušić* u jednom svom prilogu uvjerljivo pobija dr. Nadu Klaić koja tvrdi da Poljica nisu pripadala Trpimirovoj (ni kasnije Zvonimirovoj) hrvatskoj državi dok u drugom govori kako 1482. g. »plemeniti ljudi Poljičani ča se zovu Limići prijaše meju se u suctvo one sve ki daju meju njimi desetinu a nisu do sada imali dio suctva«. *Nikola Milićević* pregledno je prikazao buran i zanimljiv život Poljičanina don Mate Milićevića, oštrog protivnika francuskom nasilju nad Poljicima, *Slavko Kovačić* obradio je prošlost župe Zvečanje, nešto od stoljetnog narodnog iskustva nalazimo u osamdesetak poslovica iz Donjih Poljica što ih kazivaše starica *Tonka Čopac* iz Malog Rata a vrijedno je — iz pera *Miroslava Vulića* — pročitati životne zgode hercega Stipana Vukčića Kosače »čija je država graničila s poljičkom knežijom«.

I sadašnjost je poljička, dakako, obilno zastupljena. U riječi i slici nižu se izvještaji vrijednih poljičkih župnika o općepoljičkim slavljima (kakvo bijaše proslava sv. Jurja na Gracu kad se ujedno slavilo i proglašenje svetim Leopolda Bogdana Mandića, podrijetlom Poljičanina, ili spomen »crnih marama«, tj. komemoracija žalosnog događaja otprije četrdeset godina kad je u nekoliko poljičkih sela pobijeno 1500 nevinih ljudi) i o župnim događajima (mlada misa domaćeg sina Jure Strujića, krštenja, prve pričesti, krizme, vjenčanja, pokopi, procesije, misije, obnove crkava, kapela i župnih kuća, uručenje papinskog odlikovanja požrtvovnom vjerniku Marku Mandaliniću itd.). Uz 10-godišnjicu postojanja Povijesnog muzeja župe-općine Poljica u Gatima o njegovu osnutku i značenju piše *Frane Mihanović*, o nedavno ustanovljenoj Arhivskoj zbirci Gornjih Poljica izvješćuje *Marko Mišerda*, sažetu analizu Poljičke pučke mise Borisa Papandopula napisala je *Hrvojka Mihanović* a *Tomislav Heres* predlaže nekoliko preinaka i dopuna za eventualno iduće izdanje Katušićeva povijesno-turističkog vodiča općine Omiš. Nije izostao ni uobičajeni teološki prilog domoroca *Rudolfa Brajčića*.

Lektorski posao obavio je — savjesno kao i uvijek dosad — *Mate Meštrović* dok je posao glavnog i odgovornog urednika odsad u rukama *Mirka Skejića*. Bilo mu sretno i uspješno (a neće mu biti lako)! Dosadašnjem pak uredniku *monsinjoru Frani Mihanoviću* neka je čast, dika i srdačna hvala!

Mirko Petravić

Izložbe

OSMAN BERBEROVIĆ MARIKA ŠAFRAN BERBEROVIĆ: PORTRETI 1978—1984

(uz izlog hotela »Intercontinental«, siječnja 1985)

tiha kao dah

Svečanost uprizorenja djetinjstva, ali arkadija — gdje je? Uspomeničenje nujnosti i muka. Više nema glasa? Nema tratinčice osmijeha?

Ti nježni krhki mali (zar već od samoga početka?), osamljeni, napušteni patnici. Ne revija bezbrige i nestašja, vodoskoci radosti. To je sužanjstvo s monologom (za ili protiv nas?) — samokazalište siročića. Njihova pečal zrcali se u oblim, u ovim toplim bademima ispod vjeđa: nepovjerljivima u skepsi samosvjesna *Alana*, sretnima (?) u *Borisa*, ispitivalačkim i zblenutima u *Petre*, u družice joj *Katarine;* ali i radoznalima, gledaj *Mariju*, i tako bolno tužnima ko u tvoje *Ive*, ko u neutješne *Dine* koja s lutkom u naručju na pozornici otuđena (doma, grada, doba?) tek što ne brizne u plač.

Taj pogled mališana onkraj magličaste koprene zaleđene u letu, nijem krik za ljubavlju u jednom bezobzirnom, odsutnome svijetu — priviđenja nevinosti s onu stranu zbilje.

Šami — i on infant?

Koliko zabrinutosti i neke tako znane, neodagnive, urođene sjete, prirodne i srasle poput vlastitoga lica, pred onim prelijevom ironije u bremnoj, tek načetoj grimasi osmijeha *(Ana)* i skeptičkom ravnodušju razvijorene, jesenji već osjenjene iako florealne *Marine*, glazbeno moduliranih, tananih ženskih prstiju u dijalogu prisnosti intime.

Htio bih, dalje ali, kamo uz te opsjedalačke, goničke i u neiskazivoj među nježnostima, svedopiruće oči — snajpere ponižene, izranjene, sakate, obespokojene duše? Te ruke koje besjede, priskaču, vapiju, rade. Udovi koji nose, koji boluju i pate. Ne ovih usuda tragičkih u krugu, Marike Šafran — ruke! Sa cvijetom mučeništva na dlanu. Da, kao u nebom obasjanoj, apokaliptičkoj i psalamskoj, polisolarnoj, gle, zvonkoj a aureolnoj — arhanđeoskoj *Leili*, biseru Marikina duhopoja. No zar manje i u ovoj neprekoračivoj (viđenoj da i usporedivoj, u čijoj, molim, portretistici?), rosolikoj, srnolikoj *Kristini*.

Paperje i lahor, maslačak nadzemnoga zbora.

Kuglica staklena, ne: dijamant života, izbrušen do u savršenstvo (takva je ona bila), iz ne(s)tvarne djevojačke ruke otkotrljao se, nedohvativ, u nepovrat *(Leila)*. A magla zemlje — maćuha bešćutne, nepopravljive — zastire i dalje, neotklonivo u vijeke vjekova, tvoj odvagnut, neprekoračiv, otplaćeni dan homunculusa.

Umilna, čedna, samozatajna; slućena, navještajna Šafran. Nečujna poput pahuljice, tiha kao dah.

protuslovno dvojstvo

Glasan naprotiv, (b)rujan sučelice i ovozbiljan (buni se?), gizdavi Berberović. Njegov je, zna se odmah, teatrolik i oštropotezan, ugrađen u urban mu kovitlac, odvažni *Lovro Pavelić*, slikar dakako; virolik pak u kutu, ukrasno raspjevani puer, *Antun*, da, i el grecoidna pozada pozonosna, samouvjerena *Ljubica*, Šmuđ naravno, »šefica« ocvijećena do u kosu.

Psihom su odista uvjerljiva, neprigovoriva dobna obličja: vjerodostojno, neusiljeno i dječaštvo i mladost *(Antun, Riki, Ivo)*. Jasno, i druga u redoslijedu: s odsjevom super nježne, žiznju zamorene (dj)eve, žena što jest cvijet uporno do u uvojak, do u hiperboliziranu ružu naslonjača *(Dragica)*. Čvrst međutim i samozadovoljan (čini ti se), u biti dobrohotan *Stari;* krotka i nezahtjevna, blaga *Beata Doranić*.

Grlata, bučna zaleđa, banuo je muževno nedopustiv, potkožno ipak hljeb, ali i (zašto ne?) preziran umnički solipsist *dr. Željko Maričić*. Može li mu uopće parirati umoran i posustao, ovaj s ljubicom i u zapučku (dalekosežne li slikareve intuicije!), plastično siv a (pre)dan, uveli *Emil Smuđ?*

I kao plakat, u to nema sumnje, ostat će trajno zovna u onoj vedroj ljupkosti, aj, skrovite ženskosti djevojčice, s pramenjem latica u kosi, s pupoljkom *rosae* među prstima, leptiričasto proziran, žut pupoljak Ane, rezbaren a živ!

Arabeskne fantazije *sfonda (Ivo, Dr. Ino Pavelić)*, premda neubičajeno široka slikareva zamaha i geste, jamačno su najsonornije: Ivo u glazbeno intuiranu, mladosno nadobudnu i ornu, ushitnu junoškome lúku; Dr. Ino Pavelić — suzdržan i otmjen u tonski ujednačenoj, nenametljivoj, predahom ozračenoj vertikali. A krajolik se stopio s prilikom. Vlasti i odjeća, svaka čest izložene čovjekove podobe integralan je, sukladan i konsonoran dio majstorove gradbe: (s)pojna, nedjeljiva koloristićkog entiteta. Zato se Berosov pozad doima (s)likom sam, bio to stiliziran, simboloidan interijer, bio izvod krajolika.

Prečnice emotivna do(od)ziva, putevi u hodu. Pa one krhotine plavetila (pučine ili neba?), vitlaci vihora u vrenju (pakla li, smrti, [ne]vremena?)

Opstoji jedno dramatsko, protuslovno dvojstvo u Berberovića: opcijom neosporiv — htjevan i učimben — zapadnjak sredozemna kroja, okom — i ne htijući — ukrasoljubiv, alhambrinski maur. Moglo bi zvučiti nepreciznim ovo jedvice zamjetljivo, strukturalno pa neodjeljivo, dvojstve-

no skladbeno jedinstvo. Koliko međutim graničnog i vezničkoga (delacroixovskog (zar manje i de la cruzovskoga?), toga sudbonosno križnog u našem ožiljbenom nacionalnom biću! Berberović ga svojim strasno europskim, poglavito galoromanskim opredjeljenjem miri i utapa u svoje slikopisno slovo. Govor autentično ovoprostoran i ovovremen, na samom razmeđu figuracije i apstr-akta, po svojoj osebujnoj ljudskoj ali i slikarskoj valenciji bez sravnjivosti u smotri ovdašnjih likovnih pokoljenja.

Sažimljući bar onaj osjetom provjeriv, neiznevjeriv doživljajni kod: zelen, rumen, ružičast, crn, svjetložut svijet. Ili dubljim gledom: florealno, zvučno, vrtoliko, mirisno slikarstvo.

marika i osman

Kako li se divno upotpunjuju, skladoprečna li pjeva!

Osman gradi, slaže, režira, Marika miluje san.

Osman premeće, inači, domišlja, pečati do u amblem. Marika vuče iz srži čuvstvenog debla memorije, da potom uroni u onkraj (jave ili zvijezda?), usredotočivši se na oči — filtre svijesti u (p)lovu, dragulje uzbibane duše. One koja vri, koja i kada plače — pjeva. Jer, ne prestajemo slušati, upiljeni u čudo. Eno i dalje, gledajte: Osman igra, Marika pahùljã poeziju.

Joja Ricov

GOVOR PRIGODOM OTVORENJA IZLOŽBE BRAČNOG PARA BERBEROVIĆ

Poznajem i pratim stvaralaštvo bračnog para Berberović već petnaestak godina i posebno me veseli što mi se ukazala čast i povjerenje da danas otvorim, ili bolje rečeno približim, poštovanim posjetiocima njihovu umjetnost. Gledajući retrospektivno na njihovo stvaralaštvo priznavao sam i priznajem im ne samo hrabrost nego i određenu profetsku vidovitost, s obzirom na to da su se u vrijeme agresivne dominacije astratističkih tendencija, koje danas ozbiljnija likovna kritika označava kao »... bezoblični i egzaltirano nijemi antijezik, koji ništa ne imenuje«, i koji se pokazao (u povijesnim okvirima) trendom »... maksimalne proširenosti i minimalne trajnosti« (kako reče Igor Zidić), opredijelili za svoj specifičan, maksimalno individualan i produhovljen likovni vokabular. U njihovu slučaju slikara »izvan avangarde« od početka slikarske karijere do danas, nužno je navesti interesantno mišljenje Miodraga Protića, koji kaže: »Zadržavanje predmetnosti često se može tumačiti i kao mjerilo slobode i osobenosti plastične strukture, kreativne snage i intuicije, sopstvenog prevazilaženja i autonomnosti umjetničkog djela.« Ta pravilna konstatacija nalazi svoju potvrdu upravo danas, kad Osman Berberović i supruga mu Marika rođ. Šafran, predstavljaju po dvanaest portretnih ostvarenja. Važno je uočiti koliko je moralne veličine, dostojanstvene samouvjerenosti i likovnog poštenja u kurioznoj nakani da svoje životno djelo ograniče na jedan jedini slikarski žanr. Tim činom potvrđuju da danas kao i ranijih godina žele ostati vjerni sebi i svojim najpasionantnijim stvaralačkim poticajima. Snagom i mentalitetom serioznih kreatora oni su uvijek uspijevali da se otrgnu iz određenih uskih datosti epohe okarakterizirane polimorfizmom likovnih avantura koje su pretendirale na atribut avangardnih i inovacijskih tvorevina, koje su dolazile i nestajale po zakonima čiste sukcesije i smjenjivanja na vertikali vremenske prolaznosti. Usporedo s njima slikarstvo bračnog para Berberović konstantno je raslo i sazrijevalo u svojoj čudesnoj morfološkoj strukturi koja je oslikavala čovjeka, njegov život i vrijeme kojem je pripadao. Prateći evolutivni put njihova portretnog slikarstva, a to potvrđuju i danas predstavljene slike, oni — svaki na svoj način — dokazuju da su priznavali mjerodavnima samo svoju nadarenost i individualne relacije prema stvaralačkom činu. Bogato iskustvo ih je poučilo da samo umjetnik može svakodnevno i obično učiniti trajnim i vrijednim divljenja i uz to likovno dokumentarnim unutar određenih prostornih i vremenskih koordinata. Premda »zarobljeni« tematskim okvirima — slikanjem čovjeka samog — ova dva opusa predstavljaju ne samo dokumenat vremena i stanja u kojem su nastajali, nego da se i u upravo najdelikatnijem slikarskom žanru, vrlo otpornom prema inovacijama, mogu osuvremeniti i unaprijediti metodološki principi slikarskog oblikovanja i uzdići na razinu autentičnih likovnih očitovanja. Po rezultatima vidimo da umjetnici izbor modela vrše prema izražajnosti njihovih fizionomijskih struktura, prema likovnoj »provokativnosti licâ i psihološkim finesama koje se na tim licima odražavaju.« Supruga se priklanja portretiranju žena i djece, a Osman Berberović zrelijim osobama »profesionalno« obilježenim, javnim radnicima, suradnicima i znancima. Ali i jedan i drugi vole problematizirati reljefe obrazâ, tih »ogledala duha« prikladnih za meditativno dešifriranje, za poniranje u otajstva psiholoških dubina i slikanje »logikom srca«. Samo tako je moguće vlastitom emocijom i doživljajem uzdići efemerni izraz modela na razinu povijesnog znaka, subjektivnom slikarskom strašću učiniti karakterističnog pojedinca tipičnim reprezentantom određenog društvenog sloja, kulturno-meridijske opredijeljenosti i angažmana ili samo intimnom sudbinom »obilježene« ljudske jedinke. U objektivnom izgledu portretiranog lika naši umjetnici nalaze tek prvi vrutak inspiracije i vanjsku okosnicu za strastvenu (kod Osmana) i poetsko-lirsku interpretaciju njegove supruge Marike. U toku stvaralačkog akta oni pasionirano i s neobično kultiviranim rafinmanom traže i otkrivaju »istinu« o modelu koja ne počiva samo na fizionomijskoj identifikaciji (na kojoj se često zaustavljaju manje nadareni umjetnici i »gube dah«), koju treba vješto uloviti u varijabilnom zračenju »duhovnog fluida« na crtama lica, u izrazu očiju, u grču na kraju usne, u strukturama namrštena čela, u titraju smiješka ili čistoj dražesti dječje puti i oblika koji ne kriju svoju dopadljivost. »Dešifrirajući« za sebe, spontano i dobrohotno, bitne koordinate ljudskosti i karakternog ustrojstva modela, oba umjetnika znaju i mogu virtuoznom likovnom tehnikom prenijeti te svoje spoznaje i određenja i na nas kao promatrače i konzumente tih divnih portretnih opservacija i likovnih sinteza. A to je vrlo mnogo u stvaralačkom procesu slikara umjetnika.

Vinko Zlamalik

Vijesti

Francesco S. Perillo, o čijem smo radu već pisali u »Maruliću« (u vezi s našim crkvenim skazanjima), objavio je u Italiji knjigu »Rinnovamento e tradizioni« u kojoj se nalaze tri studije o *Kačiću*.

* * *

»Osservatore Romano« od 31. I. 1985. donosi članak o našemu franjevcu *Pavlu Grafu* iz pera *Ivana Damiša*, koji je o tom pisao i u Danici za 1984.

* * *

U »Vjesniku« od 23. I. 1985. *Agneza Alujević* u članku o Leksikonu jugoslavenske muzike zamjera autorima što su toliko prostora u leksikonu (87 redaka) dali *»Svetoj Ceciliji«*, časopisu za duhovnu glazbu (što ga izdaje HKD) kojemu je svojedobno jedan od urednika bio i Ivan Zajc.

* * *

Prigodom proslave 200. godišnjice izlaženja londonskog »Timesa« napominjemo da i mi imamo novina i tjednika koji izlaze preko 100 godina. Tako, na primjer, naš *»Gospodarski list«* izlazi već od 30. VII. 1842.

* * *

Izdavačka kuća »Simon and Shuster« objavila je djelo *Petera Ackroyda »Život T. S. Eliota«*.

Tokom siječnja prikazan je film *Jean-Luc Godarda »Je vous salue, Marie«* (Zdravo, Marijo!), koji je u Parizu naišao na mnoge negativne reakcije.

* * *

Kod »Plona« je izašla nova knjiga *Regine Pernoud »Les Saints au Moyen Age«* (Sveci u srednjem vijeku).

* * *

Od 27. XII. 1984. do 10. I. 1985. održavala se u hotelu »Inter-Continental« u Zagrebu izložba »Portreti« našega suradnika *Osmana Berberovića* i njegove supruge *Marike Šafran-Berberović*.

* * *

»Oko« od 17. I. 1985. donosi članak *Stjepana Damjanovića* povodom 1100. godišnjice smrti sv. Metoda pod naslovom »Jedanaest stoljeća nezaborava«.

* * *

Dobitnik Nehruove nagrade za 1984. jest senegalski književnik i bivši predsjednik *Leopold Sedar Senghor*. Od dosadašnjih dobitnika nagrade valja spomenuti Majku Tereziju i Martina Luthera Kinga.

Naš suradnik dr. *Geno Senečić*, poznati dramski pisac i prevodilac sa slovačkog i češkog, odlikovan je za svoj rad medaljom *Jaroslava Hašeka*. To odlikovanje, prigodom 100. obljetnice Hašekova rođenja i 60. obljetnice smrti, predao je Senečiću čehoslovački generalni konzul u Zagrebu.

* * *

KKS (Književni klub Split) svečano je 22. I. 1985. predstavio prvu knjigu Sabranih djela *Marka Marulića*, latinski ep »Davidijadu«, koju je na hrvatski preveo dr. *Branimir Glavičić*.

* * *

»Danas« od 15. I. 1985. donosi članak *Vojka Mirkovića* o *Marulićevim* sabranim djelima pod naslovom »Angažirani moralist«. Spomenut je: glazbeni prikaz *Vojmila Rabadana* i *Borisa Papandopula*, izveden u Splitu 1970, o Marulićevoj »Juditi« *(Marulova pisan)*.

* * *

Od 10. XII. 1984. do kraja kalendarske godine održavala se u Gradskoj i sveučilišnoj knjižnici u Splitu *izložba »Marko Marulić«* prigodom 460. obljetnice pjesnikove smrti (AF).

* * *

U »Vjesniku« od 24. I. 1985. objavljen je članak *Miroslava Šicela* povodom 150. obljetnice izlaženja Gajeve »Danice« pod naslovom »Žarište preporodne misli«.

* * *

5. II. 1985. predstavljena je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu *Marulićeva »Davidijada«* kao prva knjiga Marulićevih sabranih djela što ih izdaje »Splitski književni krug«.

U Firenci je održan kolokvij s temom »kršćansko stvaralaštvo i nadahnuće književnika«. Posebna je pažnja posvećena *Alessandru Manzoniju*, o kojemu su govorili *M. Luzi*, *F. Ulivi* i *V. Volponi*. Sudjelovao je i pisac *Rudolf Doni* čiji novi roman »Međugorje« izlazi kod Rusconija.

* * *

U toku su pripreme za proslavu 200. obljetnice rođenja *Alessandra Manzonija* u Italiji. Većina manifestacija održat će se u Milanu.

* * *

Graham Greene, poznati engleski književnik, dobio je jedno od najviših francuskih priznanja, nagradu Viteza umjetnosti i književnosti.

* * *

U »Vjesniku« od 26. I. 1985. *Vojko Mirković* piše prigodom 400. obljetnice rođenja našega skladatelja *Ivana Lukačića*, gvardijana splitskog samostana franjevaca konventualaca na obali. U istom broju *Aleksandra Sanja Lazarević* piše o djelovanju isusovca *Ivana Ratkaja* u Meksiku, u članku pod naslovom »Zemlja milenijskih predanja«.

* * *

P. *Raymond Leopold Bruckberger* izabran je 14. I. 1985. za člana Akademije za moralne znanosti i politiku namjesto *Raymonda Arona*, preminulog prošle godine. Poznat je kao pisac, scenarist i teolog, koji je često bio na udaru »progresista«. Prema njegovu scenariju i romanu *Gertrude von Le Fort*, *Bernanos* je napisao svoje *»Razgovore karmelićanki«*, koje je na hrvatski preveo *Radovan Grgec* (objavljeno u Zadru 1967).

U Njemačkoj se pripremaju razne manifestacije za proslavu 300. godišnjice rođenja Johanna *Sebastiana Bacha*.

* * *

Muzička akademija u Zagrebu je 8. XII. 1984. u HGZ priredila koncert *»Večer francuske glazbe«*. Među ostalim djelima izveli su »Requiem« za solo, zbor i orkestar G. Fauréa. Vokalni solisti: B. Lulić, M. Pavić. Orgulje: M. Penzar. Dirigent: V. Krančević. (vd)

* * *

Koncelebracijom, koju je predvodio i na kojoj je propovijedao kardinal *F. Kuharić*, započeo je u crkvi Gospe Lurdske u Zagrebu u nedjelju 16. XII. 1984. službeni biskupijski proces za proglašenje blaženim i svetim o. *A. Antića*, franjevca provincije Presv. Otkupitelja (Split).

* * *

U crkvi sv. Marka u Zagrebu, Gornji grad, 16. XII. 1984. održan je koncert na kojemu su nastupili vokalni solisti *Janja Hanžek* i *Matija Kuftinec*, a na orguljama *Anđelko Klobučar*. Čisti prihod namjenjen je za popravak orgulja. (vd)

* * *

U Vodnjanu (Istra) je krajem prosinca 1984. otvorena zbirka sakralne umjetnosti tamošnje župne crkve. Zbirka sadrži predmete srednjovjekovnog umjetničkog obrta i druge dragocjenosti. (vd)

»Cellegium pro musica sacra« priredio je za božićnih dana koncerte u nekoliko zagrebačkih crkava. Završetak je bio u isusovačkoj crkvi u Palmotićevoj ulici. Nastupili su vokalni i instrumentalni solisti, te mješoviti zbor. Na programu su bila djela Bacha, Händela itd. Na kraju su izveli nekoliko naših božićnih pjesama. (vd)

* * *

4. siječnja 1985. u Zagrebu je preminuo *Lovro Matačić*, hrvatski i svjetski dirigent. Sprovod je bio na zagrebačkom groblju Mirogoju 11. I. 1985. s crkvenim obredom. Tom prigodom muški zbor RTV Zagreb otpjevao je Gallusovu skladbu »Ecce quomodo moritur iustus«, a poznati akademski mješoviti zbor »I. G. Kovačić« Mozartovu skladbu »Ave verum«. (vd)

* * *

Zagrebačka filharmonija je 13. I. 1985. u dvorani »V. Lisinski« priredila koncert »In memoriam« *Lovri Matačiću*, svom počasnom šefu-dirigentu. Nastupio je mješoviti zbor »I. G. Kovačić«. Izveli su Mozartov »Requiem«, jednu od najdražih skladbi pokojnog Matačića. Solisti su bili T. Šojat, R. Pospiš-Baldani, Z. Sočo i F. Petrušanec. Dirigirao je M. Horca. (vd)

* * *

U koncertnoj dvorani »V. Lisinski« izveden je 12. I. 1985. »Ratni requiem« *B. Brittena*. Nastupila je Bavarska omladinska filharmonija i dječji zbor iz Augsburga, akademski zbor »I. G. Kovačić«i troje vokalnih solista iz Velike Britanije. Dirigent je bio A. Werner (NjDR). (vd)

ISPRAVCI

U »Maruliću« broj 6/1984. i 1/1985. potkralo se dosta tiskarskih pogrešaka. Čitateljima se ispričavamo i molimo ih da neke od njih uvaže, npr. u člancima Benedikte Zelić Bučan:

U »Maruliću« broj 6/1984. u članku »Nečuven redaktorski i »suatorski« postupak« u posljednjem retku na strani 706. umjesto »sa mnom su potpisani« treba stajati »po meni (tj. mojim imenom) supotpisani«.

U »Maruliću« broj 1/1985. u članku »Naseoba Hrvata prema djelu »O upravljanju carstvom Konstantina Porfirogeneta« potkrale su se slijedeće pogreške:

str. 7. red 18. umjesto: slijede, treba: slijedi, str. 8. red 5. umjesto: Herakliju« u vreme treba: Herakliju »u vreme, str. 10. red 41. umjesto: u nekom treba: u netom, str. 10. red 44. umjesto: Gornje Dalmacije treba: Donje Dalmacije, str. 11. red 13. umjesto: gornje Dalmacije treba: Gornje Dalmacije, str. 12. red 21. umjesto: dementira treba: demantira, str. 12. red 34. umjesto: Ovaj treba: Ovi, str. 14. red 2. umjesto: interpretirala, tako, treba: interpretirala tako, str. 16. red 34/35 umjesto: nedjelovanju treba: sudjelovanju, str. 16. red 40. umjesto: strni treba: strani, str. 16. red 41. umjesto: Ivana Dakona treba: Ivana Đakona, str. 17. red 1. umjesto: kako treba: lako, str. 17. red 23. umjesto: da četiri treba: da se četiri, str. 38. umjesto: činjenicu treba: činjenica,

Na strani 18 između redaka 33—34 ispušten je redak koji glasi: MANN, K. P. o porijeklu... s. 19; ISTI, Seoba Hrvata i Srba, JIC, III. 1937, s. 35. str. 18. red. 53. umjesto: (Radove Centra treba: (za Radove Centra, str. **9. red 22. umjesto: Dakon treba: Đakon, str. 19. red 38. umjesto: F. ŠIŠIĆ treba: F. ŠIŠIĆ,; str. 20. red 25. umjesto: Gregorieom treba: Gregoireom,**

* * *

ISPRAVCI

u članku I. Mužića
»Rotari u Jugoslaviji« (br. 1/85)

1. str. 24 AVRAMOVIĆ Radislav treba AVRAMOVIĆ Ranisav
2. str. 26 ČEŠENJ Karlo treba ČESENJ Karol
3. str. 27 iza GAKOVIĆ Vladimir treba dodati: GALAMBOŠ Stevan, Stari Bečej, zemljoposednik, upravnik »Zadruge«
4. str. 28 GRINER Armia treba GRINER Armin
5. str. 28 HEINRIHER Franc treba HEINRIHAR Franc
6. str. 33 MAZIĆ Milutin treba MAŽIĆ Milutin
7. str. 33 MIHALLIDI Filip treba MIHAILIDI Filip
8. str. 33 MIKULIČIĆ Vinko treba MIULIČIĆ Vinko

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Pierre Teilhard de Chardin: BOŽANSKO OZRAČJE.** Preveo Mato Balić. Crkva u svijetu, Split 1985.

2. **Gerda Walther: FENOMENOLOGIJA MISTIKE.** Preveo Pavao Badurina, Symposion, Split 1985.

3. **Juraj Lončarević: UNATOČ SVEMU OSTATI VEDAR.** Knjižnica »U pravi trenutak«, Đakovački Selci 1984.

4. **Živan Bezić: PASTORALNA SLUŽBA.** II. izdanje. HKD, Zagreb 1985.

5. **Francesco S. Perillo: RINNOVAMENTO E TRADIZIONE. Tre studi su Kačić.** Schena editore, Fasano di Puglia (Italia) 1984.

6. **SVETA CECILIJA 3—4/84.** Časopis za duhovnu glazbu. HKD, Zagreb 1985.

7. **Paškal Cvekan: TRSATSKO SVETIŠTE MAJKE MILOSTI I FRANJEVCI NJENI ČUVARI.** Trsat 1985.

8. **J. Buturac: VRBOVEC I OKOLICA** 1134—1984. HKD, Vrbovec 1984.

BIBLIOTEKA »NOVI VIDICI«

FERDINAND KLOSTERMANN: **Teze o laicima.** Rasprava o laičkom apostolatu u svijetu poslije II. vatikanskog sabora. — Cijena 100 dinara.

JEAN DANIELOU: **Osporavanja i svjedočenja.** Suvremeno kršćanstvo prolazi kroz krizu, rješenje se nalazi u akciji i kontemplaciji. — Rasprodano.

JEAN DANIELOU: **Vjera kroz vjekove i čovjek današnjice.** Suvremena apologetika: uzajamno prožimanje novog i starog. Novo izdanje s predgovorom »o slučaju Danielou«. — Rasprodano.

JEAN GUITTON: **Što vjerujem.** Ispovijest vjere velikog francuskog filozofa i književnika. — Rasprodano.

RADOVAN GRGEC : **Novo i staro.** Prikaz nekih gorućih koncilskih i postkoncilskih pitanja s osvrtom na našu specifičnu situaciju. — Cijena 150 dinara.

JEAN GUITTON: **Katolicizam.** Sažeti prikaz katoličkog vjerovanja i nazora na svijet. — Cijena 150 dinara.

GEORGES HUBER: **Moj će anđeo ići pred tobom.** Kratka angelologija iz pera katoličkog laika. — Rasprodano.

BONNET — GRGEC — VEREŠ: **Neoklerikalizam i pučki katolicizam.** — Cijena 200 dinara.

GEORGES HUBER: **Ivan Pavao I. ili Zvanje Ivana Krstitelja.** — Cijena 200 dinara.

RADOVAN GRGEC: **Nadanja i iščekivanja.** Prigodna razmišljanja katoličkog laika o zbivanjima u Crkvi. — Cijena 200 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb.

BIBLIOTEKA »NEKAD I SAD«

1. DAMIR MUDRINJAK: **Maksimir nekad i sad.** Monografija-vodič. — Cijena 120 dinara.
2. MIROSLAV ĆORKOVIĆ: **Hrvoje Vukčić Hrvatinić.** Povijesni prikaz. — Cijena 120 dinara.
3. DAMJAN DAMJANOVIĆ: **Sveti Franjo u Zagrebu — na Kaptolu.** Štovanje sv. Franje u Zagrebu kroz 750 godina. — Rasprodano.
4. DAMJAN DAMJANOVIĆ: **Majka Božja Kamenita.** Povijesni i opći prikaz Gospina svetišta u zagrebačkim Kamenitim vratima. — Rasprodano.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.

BIBLIOTEKA »MALA SCENA«

1. GRGEC—MARINOV: **Legende o kraljici Jeleni.** — Rasprodano.
2. J. MARINOV: **Povijest na pozornici.** Tri drame. — Cijena 130 dinara.
3. DEŽELIĆ—BROCHET—MARINOV: **Šest božićnih gluma.** Cijena 130 dinara.
4. **Uskrsni i drugi duhovni igrokazi.** — Cijena 130 dinara.
5. **Scenske proslave vjerske.** U povodu 250-god. Marije Bistrice i 450-god. rođenja sv. Vinka Paulskog. — Cijena 130 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (39) 161
***Joja Ricov:** Povijest moga naroda 167
Mladen Jurčić: Miljenik naroda 168
***S. M. od Presvetog Srca:** Ko zvijezde sjajne 174
Josip Berka: Sto pedesetogodišnjica »Lijepe naše« 175
***Drago Maršić:** Iznemoglost 179
Josip Antolović: Paul Claudel, pisac kozmopolitske civilizacije 180
Dubravka Petek: Baklje u snijegu 184
Tomislav Heres: Pjesnik Ton Smerdel 185
S. Marija od Presvetog Srca: O daj mi cvjetove bijele 214
Mladen Jurčić: Otok 215
***A. V. Mihičić:** Bez korekture 218
Ante Radiljević: Molitva sunčevim zalascima 219
Rajmund Kupareo: I sveci znaju biti lukavi 221
***Drago Maršić:** Dani sumnje 224
Stanislav Šodan: Škola ljubavi 225
***Edo Pivčević:** The certainties of mr Marulić anno domini 1500 226
Dubravka Petek: Zaboravljeno zrno pijeska 227
***Tomislav Dorotić:** Tuga tuđina 228
Ivan Pederin: O književnom djelu Marina Bege 229
***Joja Ricov:** Brizgam ti otrov pjesmo 238
Stanislav Šodan: Mrtvovanje 239
***Stjepan Džalto:** Obruč straha 240
Nevenka Bakoš: Tajanstveni čovjek 241
***J. Marasović:** Čemu dva? 242
Antun Šimunić: Intervju s esperantistima 243
***Tone Otočan:** Ljetno popodne 245
Stanislav Šodan: Mogu li ljudi uništiti čovjeka? 246
Nevenka Nekić: Iza zatvorenih škura 248
***A. V. Mihičić:** Ono što nisam 251
Siniša Hrestak: Velikani zapravo ni neumiru 252
Stanislav Šodan: Živ sam, dakle, kriv sam! 257
Joja Ricov: Narod, država, život 258
Joja Ricov: Jakov Bratanić ili ljuštura obezljuđene domovine, krabulja zavičaja 259
***Ante Jakšić:** Vrijeme je da se i suncu zahvalim 262

Mišljenja i reagiranja

K—lo: Od »Barabana« do »Porođenja« 263
Edo Pivčević: Supetarski kartular i povjesničarska taština 264
Svevlad Slaming: Apokrifni ili autentični Meštrović 265

Mozaik

Mirko Petravić: Četiri nove predstave 267
M. S. Š.: Nova zbirka sakralne umjetnosti u Trogiru 272

Knjige

M. V. Čelkanović: Iz makarske prošlosti 273
S. T.: Poezija iskrenosti i srca 274
Mirko Petravić: Deveta »Poljica« 275

Izložbe

Joja Ricov: Osman Berberović, Marika Šafran Berberović: Portreti 1978—1984 276
Vinko Zlamalik: Govor prigodom otvaranja izložbe bračnog para Berberović 278

Vijesti

Iz domovine i svijeta 278

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredнički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec